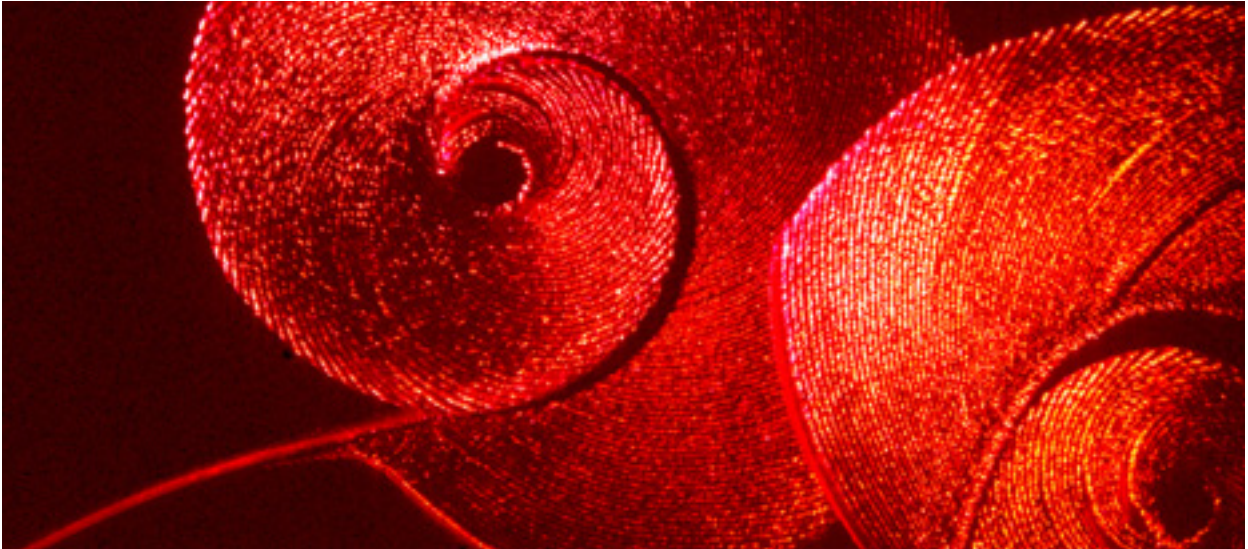

Vetenskapsrådet

EXPANSION OCH KONTRAKTION

Utmaningar för högskolesystemet och utbildningsforskare

EXPANSION OCH KONTRAKTION

Utmaningar för högskolesystemet och utbildningsforskare

Rapport från ett symposium

Sammanställd av Berit Askling, Rita Foss Lindblad och Gun-Britt Wärvik

EXPANSION OCH KONTRAKTION

Utmaningar för högskolesystemet och utbildningsforskare

Rapporten kan beställas på www.vr.se

VETENSKAPSRÅDET

103 78 Stockholm

© Vetenskapsrådet

ISSN 1651-7350

ISBN 978-91-7307-114-7

Grafisk Form: Erik Hagbard Couchér, Vetenskapsrådet

Omslagsbild: Alamy/Lucky Look

Tryck: CM Gruppen AB, Bromma 2007

FÖRORD

Vetenskapsrådets utbildningsvetenskapliga kommitté startade sin verksamhet i mars 2001 och har anslag på knappt 130 miljoner kronor per år. Uppdraget är att främja forskning av hög vetenskaplig kvalitet med relevans för lärarutbildning och pedagogisk yrkesverksamhet. Det innebär forskning om lärande, kunskapsbildning, utbildning och undervisning. På samma sätt som Vetenskapsrådet i övrigt har kommittén även i uppgift att behandla forskningspolitiska frågor och arbeta med forskningsinformation.

Kommittén fördelar medel till forskningsprojekt och forskarskolor. Utöver detta stödjer kommittén även forskarnätverk, arrangerar konferenser och delar ut resebidrag för att stimulera internationellt utbyte mellan forskare. Kommittén har även initierat olika översikter och kartläggningar. För att stimulera till diskussion om det utbildningsvetenskapliga området och dess fortsatta utveckling har kommittén bett några forskare att belysa olika teman med anknytning till kommitténs uppdrag.

Denna rapport sammanfattar ett symposium som genomfördes i november 2006 i Göteborg där det övergripande temat var *Expansion och Kontraktion*. Hit inbjöds forskare från olika discipliner och forskningstraditioner för att med sina egna forskningserfarenheter som bakgrund bidra till en inventering och genomlysning av de utmaningar som den högre utbildningen står inför – eller är mitt uppe i – och att också positionera forskarnas och forskningens uppgifter i dessa skeden.

Sigbrit Franke
Ordförande

Ulf P. Lundgren
Huvudsekreterare

INNEHÅLL

INLEDNING	6
Berit Askling, Rita Foss Lindblad & Gun-Britt Wärvik	
UTMANINGAR FÖR DEN HÖGRE UTBILDNINGEN	8
Berit Askling & Rita Foss Lindblad	
UNIVERSITET I RUINER? LÄNGE LEVE UNIVERSITETET!	20
Barbara Czarniawska	
SPENNINGER I STYRINGSSTRUKTUREN I NORSK HØYERE UTDANNINGS- INSTITUSJONER	28
Ingvild Marheim Larsen	
DEN NORSKE KVALITETSREFORMEN OG UNIVERSITETENE SOM MASSEUTDANNINGSINSTITUTION	37
Agnete Vabø	
EFFEKTER AV DEN GRUNDLÄGGANDE HÖGSKOLEUTBILDNINGENS EXPANSION PÅ STUDERANDEGRUPPENS SAMMANSÄTTNING	43
Christina Cliffordson & Jan-Eric Gustafsson	
DET SVENSKA HÖGSKOLEFÄLTET ANNO 1998	60
Mikael Börjesson	
OM KONSTEN ATT FÖRDELA BASMEDEL TILL UNIVERSITETEN	72
Ulf Sandström	
FÄLTET, MAKTEN OCH DEN AKADEMISKA PROFESSIONEN – EN LÄGESBESKRIVNING	87
Ylva Hasselberg	
ATT SKAFFA SIG KUNSKAP TILLSAMMANS	101
Jan Holmer	
ALLMÄNHETENS FÖRTROENDE FÖR FORSKARE OCH FORSKNING	110
Lennart Weibull	

VAD HAR SYMPOSIET GETT? KOMMENTARER OCH REFLEKTIONER FRÅN NÅGRA AV DELTAGARNA	126
Kenneth Abrahamsson, Per Olof Thång, Anna Peixoto & Jennie Haraldsson	
UTMANINGAR FÖR UTBILDNINGSFORSKARE – EN BLICK FRAMÅT	140
Berit Askling	
BILAGA 1	144
BILAGA 2	146
SUMMARY	150

INLEDNING

Berit Askling, Rita Foss Lindblad & Gun-Britt Wärvik

Forskarsymposiet *Expansion och kontraktion – utmaningar för högskole-systemet och utmaningar för utbildningsforskare* genomfördes måndagen den 6 och tisdagen den 7 november 2006 i Nya Pedagogen, Institutionen för pedagogik och didaktik (IPD), Göteborgs universitet. Finansiär är Utbildningsvetenskapliga kommittén, Vetenskapsrådet.

Forskare från olika discipliner och forskningstraditioner inbjöds att med sina egna forskningserfarenheter som bakgrund bidra till en inventering och genomlysning av de utmaningar som den högre utbildningen står inför – eller är mitt uppe i – och att också positionera forskarnas och forskningens uppgifter i dessa skeden.

Symposiets inriktning och utformning förbereddes av en grupp forskare och doktorander inom IPD. Medvetet valde vi att ta de omfattande förändringarna på *systemnivå* som utgångspunkter för en inventering av vad förändringarna innebär i form av utmaningar för såväl systemet som helhet liksom för de enskilda universiteten och högskolorna, för dem som verkar inom systemet (i första hand som forskare, lärare, studenter) och för alla som är intressenter och på ett eller annat sätt utnyttjar vad systemet har att erbjuda i form av forskning, undervisning och servicefunktioner (tredje uppgiften).

Förväntningarna på den högre utbildningens och forskningens nytta blir alltmer uppfordrande och alltmer mångskiftande. Den högre utbildningen har tilldelats en central roll som kunskapsproducent i en tid då kunskap värderas högt både på systemnivå (som produktionskraft och som demokrati-främjare) och på individnivå (erbjuder karriärvägar och möjligheter till självutveckling).

Som forskningsområde är högskolesystemet och dess olika verksamheter – grundutbildning, forskning, samverkan med samhället – otroligt mångfacetterat. Det erbjuder därför forskare med olika disciplinära traditioner spännande och angelägna forskningsuppgifter. Men de många disciplinerna försvårar samtidigt erfarenhetsutbyte och utvecklandet av nya angreppssätt. Att forskningsfinansieringen, sedan Rådet för forskning om högre utbildning avvecklades 1997, är spridd på många olika instanser bidrar också till en mer fragmenterad forskning än vad som skulle behöva vara fallet.

Vi såg det alltså som viktigt att utbildningsforskare med olika disciplinära hemvister, men med högskolefältet som ett gemensamt forskningsområde, möter varandra i gemensamma inventeringar av angelägen forskning och i diskussioner om likheter och olikheter i perspektiv och problemformuleringar, i teoretisk förståelse och i forskningsmetodiska angreppssätt.

Med det övergripande temat *Expansion och Kontraktion – utmaningar för högskolesystemet och utmaningar för utbildningsforskare* syftar symposiet till att rikta uppmärksamheten mot högskolesystemets omvandlingsprocesser och mot ett av de mest utmärkande dragen i omvandlingen – nämligen den påtagliga *expansionen*. Denna expansion kan ses som ett viktigt reforminstrument för utbildnings-, arbetsmarknads- och näringslivspolitik. Expansionen skapar, menar vi, djupgående förändringar i den högre utbildningens struktur och inre verksamhet men också i dess funktion i samhället.

En aspekt av denna expansion som vi också menar bör uppmärksammas är en eventuell motkraft, *kontraktion*. En sådan är redan skönjbar på olika plan. Politiska signaler tyder på att "högskolekostymen" blivit för stor. Det finns lärosäten som reagerat på signalerna och som söker utveckla ett regionalt baserat samgående med andra lärosäten genom samarbetsavtal, allianser eller, rent av, fusioner. Det finns också tecken som tyder på att försöken till profilering och specialisering mellan lärosäten ofta i stället resulterar i en större satsning på "säkra kort" inom varje lärosäte, vilket i realiteten innebär en reduktion av utbildningsutbudet.

Samma utveckling – expansion och kontraktion – är synlig i många länder. Vi menar att de utmaningar som högskolesystemet i dag ställs inför – både i Sverige och internationellt – innebär utmaningar för forskarna inom utbildningsområdet. Som Petter Aasens och hans medarbetare från NIFU-STEP visar, så finns det intressanta komparativa studier att göra.

Programmet redovisas i bilaga 1 och förteckning över de medverkande i bilaga 2.

UTMANINGAR FÖR DEN HÖGRE UTBILDNINGEN

Berit Askling & Rita Foss Lindblad

Sedan mitten av 1990-talet har den högre utbildningen i Sverige expanderat kraftigt. Så har även skett i många nordiska och europeiska länder. Drivkrafterna bakom expansionen brukar hänföras till tre faktorer: individernas ökade efterfrågan på utbildning, ökade kompetenskrav i arbetslivet samt samhällspolitiska ambitioner och målsättningar som hänger samman med samhällsutvecklingen i stort. Detta har gjort högskoleutbildning till en realitet för en stor del av befolkningen, även om Sverige på intet sätt toppar internationell statistik över andelen högskoleutbildare bland befolkningen. Studenterna har här, som i andra länder, också ökat i heterogenitet med avseende på social och etnisk bakgrund, förkunskaper och utbildningsmål. Kunskapsutvecklingen genom forskning är omfattande, om än djupt skiftande mellan vetenskapsområden.

Generellt gäller att grundutbildning och forskning blir alltmer internationell och att högskolans forskare och lärare i alla länder ställs inför ungefär samma krav på kvalitet, relevans och effektivitet i såväl forskning som undervisning. Samtidigt som både universitet och högskolor uppvisar betydande skillnader i storlek, kompetensresurser, finansiella förutsättningar, studerandesammansättning och verksamheter, så har de att svara mot kraftfullt uttalade förväntningar på likvärdighet i kvalitet och effektivitet i såväl verksamheter som i organisation och ledning. I Sverige är det Högskoleverket som genom sina utvärderingar bevakar att den standard som alla lärosäten antas acceptera och sträva efter också uppnås.

Ända sedan senare delen av 1970-talet har antalet lärosäten och studieplatser, men också studieutbudet, ökat samtidigt som de statliga anslagen till lärosätena relativt sett minskat och beroendet av extern finansiering ökat. Tendensen har varit tydlig inom högskolepolitiken: Nya uppgifter skall fullgöras och nya utbildningsbehov skall mötas inom huvudsakligen befintliga strukturer.

Högskolan erbjuder i dag en sällsam blandning av institutionaliserade olikheter (t.ex. skillnaden mellan ett stort universitet och en liten högskola) och ett fasthållande vid sådana värden som nationell likvärdighet (och i tanken att lärarutbildningen fortfarande är ett statens styrinstrument för skolan). Forskning och grundutbildning skall hållas ihop inom samma insti-

tutionella system samtidigt som all grundutbildning skall vila på vetenskaplig grund och vara forskningsanknuten. Forskningen skall vara fri. Dessa ambitioner tycks intakta sedan lång tid, trots att både grundutbildning och forskning fått kraftigt förändrade förutsättningar och funktioner.

SISTER¹ gav sin årsbok för 2003 den träffande titeln "Den vildväxande högskolan"² och redovisade i en serie studier av reformer, miljöer och kunskapsvägar hur högskolan "kämpar med sin existens på ett obändigt och vitalt sätt" (s. 8). Högskolesystemet rymmer lärosäten av mycket olika storlek och med varierande verksamheter. Det finns i dag en glidande övergång från lärosäten med universitetsstatus och fasta forskningsresurser via högskolor med ett eller två vetenskapsområden (begränsad universitetsstatus) till högskolor utan något vetenskapsområde. Som exempel: Uppsala universitet och Södertörns högskola sorterar under samma högskolelag – men har i övrigt inte så mycket gemensamt. (Högskoleverkets utvärdering av den nya lärarutbildningen³ visade med all tydlighet att vägen genom lärarprogrammet, ett av de geografiskt mest spridda utbildningsprogrammen inom högskolan, erbjuder helt olika utbud och valmöjligheter och antagligen också helt olika studiemiljöer för en student i Göteborg och en student i Trollhättan/Uddevalla.)

Ett viktigt inslag i expansionen har varit social utjämning i rekryteringen till alla högskoleutbildningar samt forskningsanknytning för de yrkesinriktade, icke-traditionella, högskoleutbildningarna. De högskolepolitiska målen har speglat övergripande samhällspolitiska mål (regional utveckling genom ekonomisk tillväxt och full sysselsättning, social utjämning och jämställdhet) snarare än rent kunskapspolitiska sådana. Under senare år är det också tydligt att integrations- och mångfaldsfrågorna fått ett allt större utrymme.

Högskolesystemet präglas med andra ord i dag av många och skiftande förändringar och det mest kända uttrycket för dessa är den så kallade övergången från elit- till massutbildning. De gamla universiteten har kommit att framstå som tämligen tröga och ovilliga att låta sig beröras av reformer, som uppfattats leda till kunskapsmässig degradering med förlust av excellens och expertis. Men det finns också ett annat perspektiv: Den högre utbildningens omvandling ger universiteten och högskolorna en aktiv roll i aktuella och pågående reformeringssträvanden av såväl utbildnings- som arbetsmarknads- och näringspolitiskt slag. Hela högskolesystemet har i reformhänseende kommit att spela en allt viktigare roll i takt med att utbild-

¹ Swedish Institute for Studies in Education and Research.

² Kim & Mårtens (2003).

³ Högskoleverket (2005).

nings- och kompetensbehoven ändrat karaktär, mycket till följd av det livslånga lärandet som en dominerande utbildningspolitisk filosofi. I termer av massuniversitet framträder den högre utbildningen, i sin struktur, dynamik och sina funktioner, som en samhällsomvandlande – reformerande – kraft. En sådan omvandling kan dock knappast ske utan störningar.

Två sammanhängande företeelser framträder som speciellt viktiga i detta sammanhang: kraftfullheten och överlevnaden av en retorik över universiteten som vetenskapligt produktionscentra (kännetecknad av elitism, autonomi och forsknings- snarare än utbildningsinsats) och svårigheten att rent begreppsligt förstå universitetet som en massutbildningsinstitution. Här, menar vi, finns en utforskad terräng som i högsta grad rör den högre utbildningens omvandling.

Expansion och kontraktion

En förutsättning för att kunna tala om universitets- och högskolesystemet som reformerande kraftkälla ligger i den *expansion* som är ”massutbildningens” främsta kännetecken. Genom att alltför fått möjligheter att utnyttja universitetens och högskolornas resurser (individuellt och lokalt) vågar vi påstå att expansionen har haft demokratiframjande effekter. Men det är en expansion som också rymmer motsättningar och spänningar som uttryck för vad vi vill kalla *kontraktioner*. Det är en förändringsprocess som vi i nuläget har alltför lite grepp om, såväl konkret som begreppsligt.

Ordet expansion betyder utökning och har som synonymer utbredning, utsträckning och utvidgning, men också kolonisation och imperialism. Sett på detta sätt framträder både en rumslig och politisk dimension i expanderande verksamheter överlag: något tar plats, blir större eller ökar i auktoritet och inflytande medan annat måste lämna plats, utrymme och auktoritet åt något eller någon annan. Expansionen av utbildningsområdet visar att ökad efterfrågan på utbildning är ett tecken på en pågående samhällsomvandling, men också att utbildningen själv är en del i denna samhällsomvandling genom att ge förutsättningar för ökad arbetsdelning och specialisering av kunskaper, liksom för en ökad delaktighet i demokratiska processer och samhälleliga beslut⁴. I en politisk process, som den vi talar om, är asymmetrin emellertid aldrig ett nollsummespel. Det är de förhållanden som råder som gör skillnad och ger upphov till vinster respektive förluster för någon eller för något.

Förutom antagandet att ett expanderande universitetssystem kan studeras utifrån sina fördelningspolitiska mekanismer och verkningar, för vi fram

---

⁴ Se bl.a. Sandin & Säljö (2006).

antagandet att en expansion kan ha kontraktion som ytterligare en effekt. Ett expansivt (alternativt expanderat) epicentrum kan under vissa förhållanden karaktäriseras av en resursmässig obalans (dock inte nödvändigtvis ekonomisk) som leder till kontraktioner; exempelvis att fler saker ska göras inom samma ramar eller att saker som tidigare gjordes av flera aktörer nu ska göras av en och samma aktör. I sista fallet kan det ske omflyttningar av inflytande och resurser och förhållandena mellan centra och periferier kan förändras både till innehåll och form.

En påtaglig bild av en reell kontraktion inom högskolesystemet ger den sammanställning av högskolornas årsredovisningar som Högskoleverket nyligen publicerat. Under 2006 minskade antalet helårsstudenter med tre procent. För ett tiotal av lärosätena minskade antalet studenter med över fem procent. För forskningsverksamheten redovisade lärosätena samtidigt en höjning med ett par procent. Denna höjning i förening med en minskning av grundutbildningen kan inom varje lärosäte innebära en obalans: övertalighet på grundutbildningsnivå och forskar- och forskningshandledarbrist på forskningsnivån.

Den decentraliserade beslutsordningen, i förening med mer managementbetonade styr- och beslutsmekanismer och en uppmuntran till ökad konkurrens, kan i sin tur ge upphov till både diversifiering och konvergens. Det finns många exempel på att dagens expanderande högskolesystem erbjuder en helt annan *variation* än den som gällde det tidigare universitets- och postgymnasiala systemet. Variationen finns både i lärosätenas storlek och struktur, den finns också inom varje lärosäte i ett rikt utbud av utbildningsmöjligheter, liksom inom respektive utbud. Denna variation kan ses som en anpassning till och samtidigt en förutsättning för den högre utbildningens lärosäten när de vänder sig till studenter med olika förkunskaper och skiftande studiemål, något som i sig kraftfullt bidrar till diversifieringen.

Men det finns också inslag i dagens högskolesystem, som tyder på en *konvergens* mot mer ensartade strukturer. Allt fler lärosäten har numera både forskning och undervisning. Anpassningen till Bologna-överenskommelsen innebär en kraftig homogenisering av hela utbildningsutbudets uppbyggnad. Det tycks inte heller, som Teichler⁵ konstaterar, finnas några enkla samband mellan strukturer och innehåll. Med hänvisning till den pågående Bologna-processen pekar han på det motsägelsefulla i att Bologna-processens konsensus när det gäller struktur knappast har någon motsvarighet när det gäller kunskapsinnehållet.

---

⁵ Teichler (2005).

Tema 1. Det expanderande universitetet

Utifrån vilka föreställningar om universitets centrala uppgifter och funktioner och gentemot vilka förväntningar är det som statsmakterna reglerar och finansierar den högre utbildningen och lärosätena själva uttolkar sina uppdrag och formar sin inre organisation?

Är det adekvat eller rimligt att tala om "yttre och inre marknader" i sammanhanget och hur ser dessa i så fall ut och vilken roll spelar de? Vilka spänningar är för handen och vilka strategier väljs? Frågor om nya former för organisation och ledning har blivit en allt viktigare del av ett lärosätes allt mer komplexa vardag. Mycket av detta är en följd av decentralisering och avreglering och kravet på att universitetet utvecklar en egen policy och administration för kontakter med omvärlden, studerandefrågor, kurs- och utbildningsstruktur, forskningsstrategier etc. Mycket talar för att expansionen – med sin ibland påfallande ryckighet vad gäller studentunderlag och forsknings- och utredningsuppdrag – har blivit svår att hantera. Ett lärosäte som är alltför hårt inriktat på yttre marknadskrafter råkar ut för ryckighet och obalans, som i sin tur kan skapa inre oro och turbulens.

Båda bidragen under denna rubrik fokuserar "*the institution*", dvs. *lärosätena*, som samhällsinstitutioner och som organisationer. Båda pläderar, utifrån mycket olika utgångspunkter och med mycket olika exempel, för en tilltro till universitetens egen förmåga och styrka att kunna utveckla sig i takt med omgivningen.

Barbara Czarniawska tar i sitt bidrag *Universitetet i ruiner? Längje leve universitetet!* upp frågan om hur universitetet som institution anpassat sig till förändrade funktioner och förhållanden. Utifrån en snabbskiss av hur universitetet som institution utvecklats och olika ideal ställts mot varandra, argumenterar hon för en pragmatisk syn på universitetets olika uppgifter och skisserar en egen universitetsutopi i vilken universitetet både tjänar och problematiserar det samhälle i vilket det existerar.

Det är viktigt att föra en debatt om vilken sorts universitet vi vill ha. Czarniawska hävdar betydelsen av att universitetet utbildar både experter och kritiker och att universitetet kan ge såväl service som sabotage. Hon argumenterar för ett "både och" när det gäller universitetets funktion. Ett universitet måste få lov att vara så flexibelt och så ostyrkt att det kan utveckla hybridformer. För forskarna är det viktigt att titta på de oväntade konsekvenserna och de spontana reaktionerna på reformer – och inte enbart utgå från att leta efter det förväntade.

Petter Aasen, Ingvild Marheim Larsen och Agnete Vabø tar den norska kvalitetsreformen som utgångspunkt för resonemang om enhetlighet kontra mångfald, central styrning och lokal frihet. Den norska högre utbildnings-

politiken reformerades på liknande sätt som den svenska – men genomfördes med större utrymme för alternativa lösningar. Den norska modellen, menar Aasen, Larsen och Vabø, tillåter variationer. Det ges utrymme för lärosätena att pröva vad som fungerar bäst – detta genom att statsmakterna gör generösa undantag från högskoleförordningens bestämmelser samtidigt som kraven på kraftfullt och effektivt ledarskap betonas. Hur reagerar då lärosäten i det nya spänningsfältet mellan ett statiskt och ett dynamiskt system och mellan kraven på förbättring och förändring?

I bidraget *Spänningar i styrningsstrukturen i norsk høyere utdanningsinstitusjoner* pekar **Ingvild Marheim Larsen** på de spänningar som uppstår inom lärosätena mellan respekt för demokrati och krav på effektivitet, mellan integration och separation av akademiskt och administrativt ledarskap samt mellan internt och extern inflytande.

Agnete Vabø poängterar i sitt bidrag *Den norske Kvalitetsreformen* att reformen skapat en spänning mellan att främja elitutbildnings- kontra massutbildningsambitioner. Insatserna för att stärka studiekvaliteten i grundutbildning har dessutom fått negativa konsekvenser för universitets- och högskolelärares möjligheter att få tid för egen forskning.

Tema 2. Grundutbildningen

På retorisk nivå framstår kanske expansionen som harmonisk och kumulativ, dvs. ”more of the same ...”. Fler studenter på fler orter läser fler ämnen och tar fler examen. Många signaler tyder emellertid på att det svenska högskolesystemet liksom de enskilda lärosätena befinner sig i omvandling. Det är inte längre enbart ”more of the same...” utan i stället ”more of differences and variations”.

Senare årtiondens högskolepolitik har präglats av utbyggnad och geografisk spridning. Ett viktigt inslag i expansionen har varit social utjämning i rekryteringen till högskoleutbildningar och forskningsanknytning av de yrkesinriktade, icke-traditionella högskoleutbildningarna. De högskolepolitiska målen har speglat övergripande samhällspolitiska mål (regional utveckling genom ekonomisk tillväxt och full sysselsättning, social utjämning och jämställdhet) snarare än rent kunskapspolitiska mål. Under senare år har integrations- och mångfaldsfrågorna fått stort utrymme.

Den kraftiga kvantitativa expansionen av grundutbildningen har inneburit att vissa utbildnings- och yrkesområden prioriterats. Expansionen har uppmanats inom sådana utbildningsområden som teknik och naturvetenskap, medan studenternas efterfrågan på utbildning, som riktats mot andra områden, bemötts mer kallsinnigt från politisk nivå (men ofta av krassa ekonomiska skäl påverkat de lokala utbuderna av utbildningserbjudanden).

Trots det formellt enhetliga svenska högskolesystemet – som saknar motsvarighet i våra närmaste grannländer och i övriga Europa – så har den förda högskolepolitiken sedan 1990-talets mitt inneburit en ökad inre diversifiering i betydelsen ökad bredd och variation i studieutbudet, i studerandekategorier och i verksamhetsformer inom lärosätenas institutionella ram.

Den svenska högskolan har i vissa avseenden gått en annan väg än den som valts i många andra länder när det gäller att följa med den internationella trend som innebär att allt fler individer i en årskull förväntas fortsätta till högre studier. I Sverige har det befintliga högskolesystemet tagit hand om allt fler olika kategorier av studenter och erbjudit allt fler olika utbildningsmöjligheter. I många andra länder har man i stället valt att bygga upp organisatoriska strukturer vid sidan om det reguljära högskolesystemet. Open University i England är väl det mest slående exemplet.

En av konsekvenserna av diskrepansen mellan de bedömda behoven och efterfrågan på studieplatser är att det råder stark konkurrens om en del av platserna inom högskolan ("urvalshögskolan") medan det är svårt att fylla platserna på andra utbildningar ("rekryteringshögskolan"). Det finns anledning att tro att rekryteringen av studenter från olika sociala och kulturella grupper skiljer sig mellan urvals- och rekryteringshögskolan, men här finns många obesvarade frågor om hur urval och rekrytering påverkar den sociala sammansättningen av studerandegrupperna. Andra intressanta frågor avser de strategier som olika delar av högskolan använder för att utveckla innehåll och kvalitet i utbildningen och för att optimera utfall av den prestationsrelaterade resursfördelningen.

Expansionen av grundutbildningen kan också förväntas påverka utbildningarnas meritvärde och deras betydelse på arbetsmarknad och i arbetsliv. Innebär en expansion i antalet studenter att utbildningens meritvärde minskar, eventuellt som en följd av ökande arbetslöshet och sjunkande löner? Medför expansionen höjda kvalifikationskrav och utslagning från arbetsmarknaden av dem som har lägre utbildning? Innebär expansionen en social stigmatisering för dem som inte har en högskoleutbildning? Vilka konsekvenser får förändringar i utbildningens meritvärde för rekrytering från olika sociala grupper?

I bidraget *Effekter av den grundläggande högskoleutbildningens expansion på studerandegruppens sammansättning* analyserar **Christina Cliffordson** och **Jan-Eric Gustafsson** med hjälp av den omfattande databasen GOLD expansionens konsekvenser för sammansättningen av studenter vid olika kategorier av lärosäten och utbildningsprogram. De har bearbetat och analyserat data om studentsammansättningen med avseende på social och utländsk bakgrund och meritnivåer. De konstaterar sammanfattningsvis att expansionen har breddat den sociala rekryteringen, men också ökat andelen

studenter med lägre meritvärde och därmed också antagligen sämre förkunskaper. Trots detta har prestationsgraden förblivit ganska konstant på 83 %.

Det faktum att studerandegruppens kunskapsmässiga förutsättningar har minskat och de ekonomiska resurserna har minskat får Cliffordson och Gustafsson att dra slutsatsen att belastningen på lärarna ökat (samma "produktionsvolym" trots sämre förutsättningar), en iakttagelse som också gjorts i Höskoleverkets utvärderingar. Huruvida "produktionstakten" kunnat bibehållas på bekostnad av sjunkande kvalitet kan de inte avgöra utifrån tillgängliga data. Men att expansionen skapar en rad olika målkonflikter är tydligt: kvantitet kontra kvalitet, att genom expansionen tillgodose studenternas önskemål eller arbetsmarknadens behov, att bredda rekryteringen och samtidigt utforma ett effektivt urvalssystem för de översökta utbildningarna.

Även Mikael Börjesson utnyttjar data om studenterna för att teckna en bild av den expanderande högskolan. I bidraget *Det svenska högskolefältet anno 1998* ger han med hjälp av korrespondensanalys en social översiktskarta som visar vilka högskoleutbildningar (program och lärosäten) som befolkas av vilka högskolestudenter höstterminen 1998. I det svenska högskolefältet identifierar Börjesson tre fundamentala dimensioner: Kön, social hierarki och ekonomi/kultur. Inom det strukturellt sett enhetliga högskolesystemet fanns 1998 betydande olikheter både mellan utbildningsprogrammen och mellan lärosätena med avseende på studenternas kön och socioekonomiska bakgrund.

De två viktigaste dimensionerna i högskolefältet bildar, enligt Börjesson, en triangelformad struktur. Skillnaderna mellan könen är som störst i triangelns bas, där arbetarbarnen finns, för att sedan minska när vi rör oss uppåt i den sociala hierarkin. Utryckt på ett annat sätt: den traditionella könsuppdelningen är tydligast i de kortare, yrkesinriktade utbildningsprogrammen.

Tema 3. Forskningen

Vilken roll spelar egentligen forskningen för dagens lärosäten? Frågan kan tyckas naiv men bortom självklarheter som att forskningens roll är central för att ett lärosäte ska kunna kalla sig universitet och nödvändig för att den undervisning som bedrivs ska göras på "vetenskaplig grund" har både högskolesystemets omvandling och förändringarna i den vetenskapliga kunskapsproduktionens villkor gjort frågan högaktuell. Ett universitet är inte längre en självklar plats för forskning, vilket både Ylva Hasselberg och Ulf Sandström på olika sätt behandlar i sina bidrag.

I sitt bidrag, *Fältet, makten och den akademiska professionen – en lägesbeskrivning*, behandlar Ylva Hasselberg några förändringar som den förda

högskolepolitiken gett, utöver den numerära ökningen av studenter och de uppsatta kraven på genomströmning. Hon lyfter bl a fram den centraliserade styrningen inom lärosätena, från korporativa organ till akademiska ledare, professorernas arbetsrättsliga ställning och omfördelningen av forskningsmedel från fakultetsmedel till extern finansiering som yttringar av två olika, motsatta, synsätt på universitetets roll i samhället: elitutbildningsinstitutioner eller produktionsapparater för forskning och utbildning.

Med hjälp av Bourdieus begrepp *fält* och *doxa* hävdar Hasselberg att de förändringar som följt i expansionens spår medverkar till en deprofessionalisering av den traditionella akademiska professionen och i motsvarande takt framväxten av nya professionella grupper inom lärosätena, specialiserade på ledarskap, utvärdering/kvalitetssäkring, genusvetenskap, pedagogik/utbildningsvetenskap. Mellan dessa olika grupper uppstår en kamp om fältets/jurisdiktionens doxa. Vilka blir då, frågar sig Hasselberg, konsekvenserna för makten över det akademiska normsystemet?

I sitt bidrag behandlar Ulf Sandström den delikata frågan *Om konsten att fördela basmedel till universiteten*. Universitetens och högskolornas engagemang i den samlade FoU-verksamheten (den militära undantagen) har inneburit en ökning av den relevansstyrda s.k. tillämpade forskningen. Till den tidigare helt dominerande akademiska kvalitetsgranskningen (genom peer-review-systemet) fogas nu ett ökat hänsynstagande till externa finansieringskrav på relevans. Sandström menar att det är nödvändigt att göra en åtskillnad mellan olika typer av forskning – en åtskillnad som inte med nödvändighet måste leda till en uppdelning i forskningsuniversitet och andra lärosäten men som kräver att akademiska kriterier och relevanskriterier kan hållas isär.

Sandström argumenterar för ett utvecklande av "instrument" med vars hjälp lärosätena själva och deras avnämare kan upprätthålla traditionen att låta forskarna bedöma den vetenskapliga kvaliteten – samtidigt som det finns andra mekanismer för att bedöma relevansen. Sandström förespråkar ett system som bygger på citeringsgrad och att ett sådant system får utgöra ett underlag vid fördelningen av forskningsresurser (fakultetsanslag), något som i sin tur ställer krav på strategiskt ledarskap inom lärosäten och dess fakulteter. "Varje enhet måste vårda sina bästa forskare på ett annat sätt än tidigare".

Tema 4. Samverkan med samhället

Under symposiet ville vi också problematisera och synliggöra den s.k. tredje uppgiften. Lärosätenas samverkan med samhället framstår ofta som något mångskiftande, tvetydigt, och ibland motsägelsefullt. Lärosätena förväntas

inte enbart ha ett samhällskritiskt uppdrag. De har också ett tydligt uttalat serviceuppdrag. Det ställs stora förhoppningar till en kunskapsproduktion som förväntas medverka till såväl regional utveckling som social stabilitet. Men samverkan är en dubbelriktad företeelse och inbegriper även att lärosätena är mottagliga för påverkan från samhället. Man kan också säga att expansionen inte enbart berör lärosätena utan hela det omgivande samhället. Högskolesystemet är för sin existens beroende av ekonomiska transfereringar i form av skatter, men även i allt högre grad beroende av en marknad där universiteten och högskolorna "säljer" kompetens för undervisning och forskning. Den tredje uppgiften som ett anställningspolitiskt instrument för att hantera obalanser mellan expansion och kontraktion skall inte underskattas.

Hur kommer samverkan rent konkret till uttryck, dvs. var kan den tredje uppgiften iaktas och vilka former tar den sig? Vilka förväntningar riktas mot forskare som verkar inom en tradition som inte prioriterar och värde-erar tredje uppgiften och hur hanterar forskare dessa utmaningar? Detta är exempel på frågor som är viktiga att ställa.

Med ett allt mer ökat externberoende när det gäller finansieringen av lärosätenas olika verksamheter, så blir också omgivningens uppfattning om universitet och högskolor och de verksamheter som bedrivs där viktiga att förstå. Vilken legitimitet har universiteten och högskolorna i dag? Vilken tilltro till deras sätt att sköta grundutbildning, forskarutbildning och forskning finns? För att knyta an till Czarniawskas begreppspar (se nästa kapitel), vilken tilltro har avnämare av olika slag till akademiker som experter respektive kritiker.

Jan Holmer går i sitt bidrag *Att skaffa sig kunskap tillsammans* tillbaka till personliga erfarenheter från 1970-talets varvskris, 1980-talets forsknings-cirklar och LOM-program och senare års DELTA-program och tar dessa erfarenheter som utgångspunkter för funderingar om teoretisk och praktisk kunskapsbildning och om forskarens bidrag i möten mellan forskare och praktiker.

Holmer aktualiserar högskolereformen 1977 och den tilltro till kraftfull yrkesinriktning och fördelningspolitiska målsättning som reformtankarna byggde på. Implementeringsskedet kom i stället att präglas av ökande arbetslöshet, inflation och stagnerande ekonomi – och vilken resurs kunde då högskolan vara i detta sammanhang? Efter trevande försök, där en viktig målsättning var att få de studieovana deltagarna att förstå värdet med utbildning, så kunde ett samarbete mellan forskare och arbetslösa varvsarbetare så småningom formaliseras i "riktiga" poängsatta kurser. Denna verksamhet kom sedan att följas av flera andra, i vilka olika modeller av deltagarorienterad forskning prövades med syfte att bana väg för kompetens- och organisa-

tionsutveckling inom olika arbetsorganisationer. Jan Holmers erfarenheter talar för att forskarens insats inte i första hand ligger i att tillföra sakkunskap utan att det snarare är forskarens process- och metodkunskap när det gäller att söka och utveckla ny kunskap som är avgörande.

Universitetens samverkansuppgift (den s.k. tredje uppgiften) behandlas ju ofta från lärosätenas perspektiv som en fråga om att söka nya målgrupper och utveckla nya verksamheter för dessa målgrupper – och att i allt högre grad också se till att denna samverkan blir lönsam för lärosätet. I bidraget *Allmänhetens förtroende för forskare och forskning* vänder Lennart Weibull på perspektivet och frågar sig hur universiteten och högskolorna uppfattas av den allmänhet de skall samverka med. En central dimension i allmänhetens uppfattning rör förtroendet för lärosätena och dem som är verksamma där. I jämförelse med många andra samhällsfunktioner, så är allmänhetens förtroende för universitet och högskolor stort (det är dock större för sjukvården). Vid jämförelse över tid så försvagas dock förtroendet något. När frågan gäller förtroendet för yrkesutövarna så sjönk det för forskarna tydligt mellan 2004 och 2005 och Weibull frågar sig om detta kan bero på enskilda fall med stor medial uppmärksamhet av forskningsfusk m.m.

Allmänhetens förtroende för de enskilda lärosätena bygger på kunskap om de verksamheter som ingår. Det är därför inte så överraskande att Chalmers i göteborgares ögon åtnjuter ett större förtroende än Göteborgs universitet, något som kan illustrera ett närmast paradoxalt förhållande för dagens expanderade universitet: Ju större verksamhet räknat i antal studenter, antal personal och antal program och kurser, forskarutbildningar och forskning, desto mer diffus ter sig helheten för de individer som står utanför den.

Kommentarer och reflektioner från några deltagare

När symposiet var avslutat bad vi några av symposiedeltagarna att bidra med personliga kommentarer om vilka tankar och funderingar symposiet hade gett upphov till. **Kenneth Abrahamsson** tar i sitt bidrag upp högskolans position mellan gymnasieskola, vuxenutbildning och arbetsmarknadsutbildning och de tendenser till trevande tillströmning och trängre tillträde som kan utläsas ur aktuell högskolestatistik och strök under betydelsen av högskolan studeras ur ett systemperspektiv. **Per-Olof Thång** lyfter fram det akademiska ledarskapets betydelse för att högskolan framgångsrikt skall kunna möta de utmaningar den står inför och identifierar flera angelägna uppgifter för utbildningsforskare. **Anna Peixoto** och **Jennie Haraldsson** efterlyser en belysning av forskarutbildningen under symposiet. Det är doktoranderna som står för en stor del av den forskning som bedrivs i dag

och då måste forskarutbildningen ses som en vital del av den högre utbildningen – och också som ett angeläget forskningsobjekt.

Utmaningar för utbildningsforskare – en blick framåt

I det avslutande kapitlet blickar **Berit Askling** framåt och betonar betydelsen av att forskning om den högre utbildningen stimuleras. Det behövs både finansieringsmöjligheter och mötesplatser för att den mångdisciplinära forskning som bedrivs om den högre utbildningen skall kunna vidareutvecklas såväl teoretiskt som metodiskt.

Referenser

- Högskoleverket (2005) *Utvärdering av den nya lärarutbildningen vid svenska universitet och högskolor*. Högskoleverkets rapport:17R.
- Kim, L. & Mårtens, P. (red) (2003) *Den vildväxande högskolan. Studier av reformer, miljöer och kunskapsvägar*. Skrift nr 8. Stockholm: Nya Doxa.
- Sandin, B. & Säljö, R. (2006) *Utbildningsvetenskap – ett kunskapsområde under formering*. Stockholm: Carlssons bokförlag.
- Teichler, U. (2005) *New patterns of diversity in higher education: towards a convergent knowledge*. Higher Education Dynamics Vol. 9, pages 97–112.

UNIVERSITET I RUINER? LÄNGE LEVE UNIVERSITETET!

Barbara Czarniawska

En kort och förenklad historia om universitetet som institution

Det pågår många diskussioner om universitetets framtid, och många av dem åberopar universitetets traditionella roll som nu måste försvaras – eller förändras – beroende på vilken tradition man tror är rådande. Kort sagt kan man säga att universitetet, en institution vars ursprung härstammar från Bologna under medeltiden (1088), startade som en yrkesskola först för jurister, sedan för präster, och till slut även för läkare. Under Upplysningstiden infördes många revolutionära idéer men universitetet lämnades orört. Det var forskningen som omvandlades – från en *cottage industry*, en hobbysysselsättning för rika män som fann nöje i att experimentera med naturen – till *akademier*, sponsrade av kungligheter, rika människor och rika företag. Universitetet fortsatte att utbilda yrkesmänniskor fram till 1800-talet. Då föddes en ny idé, som främst kopplas till Wilhelm von Humboldt (1767–1835), en preussisk utbildningsminister. Han lanserade idén om allmänbildning (*liberal education*) och principen om att forskning och utbildning måste sammanföras på en och samma plats. Moderna universitet i Europa och Nordamerika blev lokala översättningar av den idén.

Det är just denna idé som är den nuvarande diskussionens fokus, mer eller mindre uttalad. Allmänbildning påstås vara något orealistisk numera. Under senmoderniteten, den epok som vi lever i nu, har universitetet massutbildat professionella, som skall svara på marknadens och statens behov. Därför kallades det nya universitetet för "the service university". Men finns det i verkligheten eller är det bara en idé? Ska det överhuvudtaget finnas? Om ja, betyder det att det gamla universitetet dör eller att det föds på nytt? Åsikterna varierar.

Universitet i ruiner?

Jag har lånat denna rubrik från den kanadensiske litteraturprofessorn Bill Readings' bok, (1996) *The university in ruins*. Enligt Readings var det moderna universitetets rötter sammanlänkade med nationalstaten. Så som han såg det hade nationalstaten hamnat i en djup kris som orsakats av globalise-

ringen och ett resultat av denna kris var att universiteten omvandlades till globala koncerner. I Readings' pessimistiska vision drivs det nya "excellenta universitetet" av marknadskrafter som intresserar sig mer för vinst än tanke. Stämmer det? Och framför allt, är det så även för europeiska universitet?

Readings var inte först, ens i Montreal, med att påstå att universiteten håller på att omvandlas. På 1970-talet kom den regionala regeringen i Quebec till slutsatsen att den högre utbildningen i regionen var gammalmodig och dåligt förbereder unga människor för de utmaningar som väntar dem i arbetslivet. Eftersom Quebec är en franskspråkig region och inte gärna vill härma USA, gav de den franske filosofen Jean-François Lyotard, i uppdrag att skriva "en rapport om kunskapen". Boken *La condition post-moderne* (1979) blev en bästsäljare eftersom den av alla läsare tolkades, inte bara i Quebec, som ett tecken på en början på en ny epok och slutet på det som kallades för modernism.

Lyotard bekräftade Quebecregeringens misstanke om att idén om att människor skaffar sig kunskap genom bildning (utveckling av sitt intellekt) hade blivit gammalmodig. Kunskap produceras numera för att säljas och köps för att konsumeras. Den är inte längre ett mål i sig. Syftet med universitetet är att optimalt bidra till bästa möjliga performativitet av samhället. Detta betyder utveckling av två typer av färdigheter:

- specialisering, där en nationalstat eller en utbildningskoncern försöker skapa sig en nisch på världsmarknaden;
- färdigheter som behövs i det konkreta samhället, särskilt sådana som stödjer dess integration.

Därför uppmuntras inte experimentering med idéer eller institutionella former: i bästa fall ger inte sådan experimentering "seriösa" resultat och i värsta fall leder de till anarki. Men det betyder inte heller att de gamla formerna accepteras utan vidare: eftersom kunskapen inte längre är ett mål i sig slutar universiteten ha monopol på detta.

Är det här slutet på universitetet som institution eller är det början på en ny era? Åsikterna varierar och många är debattörerna som ansluter sig till debatten om universitetets framtid. Skall universitetet utvidgas eller krympas? Kommer det att vinna eller förlora i konkurrensen med andra tillverkare av kunskap, de så kallade koncernuniversiteten?

På den pessimistiska sidan finns inte bara Bill Readings utan också några skandinaviska forskare, som exempelvis Gry Branser som i sin avhandling *Humboldt revisited* (2006) hävdar att "The service university" bygger på en dold attack mot Humboldts ideal som sedan länge initierats av pragmatiska filosofer i USA (John Dewey m.fl.). Europeiska universitet amerikaniseras

vilket betyder att det som finns kvar av det gamla idealet ska bort. Brandser sammanfattar det Humboldtska idealet på följande sätt:

- "akademisk frihet" (från staten och från den traditionella auktoriteten) för lärarna och studenterna;
- kollegialt styre;
- *Bildung* (odlande av individuella talanger) istället för *Ausbildung* (utbildning för samhällets behov);
- undervisning och forskning förenade i sökandet efter sanning, baserad på den gemensamma rationella principen;
- reformprogrammet:
  - kostnadsfri utbildning (finansierad av staten)
  - gymnasielärare måste ha akademisk utbildning
  - *Gymnasium* måste ha modern struktur och program
  - studentexamen – *Abitur* – och en orienteringsfas före antagning till universitetet införs.

Medan reformprogrammet verkar vara av bara ett historiskt intresse, har jag citerat det för att visa att universitetsutbildning är tätt kopplad till gymnasieutbildning: dåligt förberedda studenter kan inte räddas på universitetet, och dåliga universitet kan förstöra allt det som en bra gymnasieutbildning kan ha åstadkommit.

Den grupp som är mest optimistisk till universitetets framtid är mest känd genom boken *The New Production of Knowledge*, (Gibbons m.fl., 1994). I deras ögon har det Humboldtska idealet lett till ett universitet som är dåligt anpassat till dagens krav. De pratar dock inte om Humboldt utan använder en benämning Modalitet 1, vilken sedan kontrasteras med det önskvärda Modalitet 2. Här är en kort beskrivning av de två modaliteterna:

MODALITET 1:	MODALITET 2:
kunskap produceras...	kunskap produceras...
på avstånd från användarna	tillsammans med användarna
på ett sätt som granskas inom yrket	på ett sätt som samhället accepterar
inom ämnena	tvärvetenskapligt
i en hierarkisk organisation	på bästa möjliga sätt (flexibel organisation)
av ensamma forskare	av "team" och nätverk
och reproducerar eliter	och skapar meritokrati
och konformismen belönas	och kreativitet belönas
inom universitetsgränserna	i hela samhället, där universiteten har en speciell roll

Fler modaliteter efterfrågas

Mitt emellan dessa två grupper står forskare som är skeptiska till de dramatiska påståendena från båda typerna och ser universitetets framtid varken som rosa eller svart. Mazza, Quattrone och Riccaboni (2007) hävdar att den så kallade "amerikaniseringen" av europeiska universitet inte betyder att europeiska universitet härmar de amerikanska, utan att europeiska reformatorer (bland annat the New Production of Knowledge-gruppen) följer en egen bild av "amerikanska universitet" som bara finns i deras fantasi.

Harald Shapiro (2005) säger å andra sidan att Humboldts påverkan på amerikanska universitet är överskattad, men att idén om en allmän utbildning, eller "liberal bildning" är högst levande i USA. I sin bok *A larger sense of purpose*, 2005, uttrycker han sin tro på att det varken är de ivriga reformatorerna eller de desperata motståndarna som kommer att vinna, eftersom det är de hybrida formerna som har bäst chans till överlevnad.

Han säger att det som sedan slutet av 1800-talet kännetecknade det amerikanska universitetet var övertygelsen om att det måste uppfylla två motsatta funktioner: service och kritik. Till entusiaster av "service university", vilka menar att det är orimligt att förvänta sig att sponsorerna kommer att vilja finansiera forskning som kritiserar just sponsorernas verksamhet, ger han svaret att det var faktiskt det som hände i USA: "A public financing its own critics certainly is unusual and reflects a rather deep commitment to the liberal idea that all current understandings and arrangements need to be replaced as we create a better world" (2005: 71). Just på det här sättet skapades det moderna universitetet.

Det verkar som om Lyotard hade rätt: det moderna universitetet närmar sig sitt slut och man kan förvänta sig en ny omvändning. Då är det bra att komma ihåg att: "All revolutions or significant transformations are best thought of as the hybrid results of competing visions, rather than the complete realization of any single idea or approach." (2005: 85)

Vad skall det nya universitetet ha för syfte, vad menas med "en djupare känsla för syftet"? "A particularly important quality of liberal learning is the ability to imagine how we are all to live together in a peaceful, mutually empathetic and supportive manner in the face of a wide variety of different beliefs about substantive moral issues and the empirical state of the world" (2005: 90). I samma anda säger Bruno Latour (2005) att huvudfrågan för samhällsvetenskapen är och förblir: "hur kan vi leva tillsammans?"

Men behövs verkligen den allmänna bildningen i den postmoderna eran? Ja, säger Shapiro, och argumenterar för det enligt följande linjer.

För det första behöver unga människor lära sig om de stora tanketraditionerna som har format hjärnor, hjärtan och dåd av dem som levde före oss.

Det betyder inte att man måste beundra allt från "förr i tiden" – tvärtom, en sådan inläring kan leda till skarp kritik av dessa traditioner.

För det andra behöver unga människor befria sina intellekt och känslor från alla typer av auktoritet – för att kunna tänka nya tankar som kan förbättra mänsklighetens liv och öden.

För det tredje behöver unga människor lära sig känna sympati för dem som är olika dem själva: så kan vi lära oss leva tillsammans.

Och för det fjärde behöver unga människor förbereda sig för ett liv som eftertänksamma medborgare. Vad betyder detta i dagens läge? Det betyder att man förstår och accepterar förbindelserna mellan ting och människor (här låter han igen som Latour, 2005) och det faktum att människlighetens öde är och förblir osäker (2005: 98). Idén om att osäkerheten är någonting som kan och måste reduceras är förbi; osäkerheten tillhör *la condition humaine*.

Behöver arbetsmarknaden allmänt utbildade människor? Shapiro är inte bara Princetons universitetsrektor, utan också professor i nationalekonomi. Han tvekar inte: "(...) even if private property and market competition are the most efficient ways to provide for our material needs, they may or may not produce morally acceptable results. Indeed, any single source of authority, even the market, is likely to lead to some sort of moral tyranny" (2005: 102).

Även om marknaden inte får styra utbildningen är det självklart att universitetet måste uppfylla arbetsmarknadens behov. Är inte det som Shapiro säger paradoxalt? Även här är han överens med Lyotard som menade att paradoxer är logiska fel men det är bara logiken, och inte världen, som inte kan acceptera paradoxer. För Shapiro är det ingen mening att fråga sig om universitetet bör utbilda yrkesmänniskor eller intellektuella: frågan är bara hur man bäst gör både och?

Som svar på frågan om universitetet (som institution) ligger i ruiner, svarar han: "All in all, the Western university has been a remarkably durable and adaptive institution (...) it is unlikely that evolving events will bring about the demise of universities as we know them." (2005: 118)

En universitetsutopi: service och sabotage

Inspirerad av Shapiros idéer tänker jag presentera min egen "universitetsutopi", en idé om ett universitet som ägnar sig åt att tjäna och problematisera samhället i vilket det existerar.

Precis som Shapiro tycker jag att universitetet ska ägna sig åt att utbilda både yrkesmänniskor och intellektuella. Men hur skiljer de sig åt? Här kan det vara lägligt att påminna om skillnaden mellan intelligentsia och de

intellektuella (Gella, 1976) Intelligentsia (från latinets: *intelligentia*) brukar definieras som en social klass som uppstod i Centraleuropa på 1800-talet i motsats till en icke-arbetande adel och företagare å ena sidan och arbetarklassen å andra sidan. De skiljer sig från andra klasser i det att för dem är utbildning det centrala värdet i livet (till skillnad från härkomst för adeln och pengar för de borgerliga). De intellektuella är en snävare grupp inom intelligentsian, som även finns i länder som inte har intelligentsia som klass. De är oftast kosmopoliter till skillnad från den patriotiska intelligentsian och tenderar att kritisera den rådande ordningen, medan intelligentsian är positiv och bygger en bättre värld. I dagens vokabulär pratar man om "kritiker" kontra "experter".

Det går inte att på förhand särskilja de två: man kan bli intellektuell av en slump, eller ändra inriktning från den positiva till den kritiska eller tvärtom. De bör utbildas tillsammans, helst genom två års allmän utbildning och tre års yrkesutbildning (inklusive forskaryrket). Det faktum att Bologna-processen följer en motsatt modell kan bl.a. peka på ett intressant faktum: en allmän utbildning är mer lokal än en yrkesutbildning, vilken lätt kan standardiseras.

Det andra viktiga syftet för mitt utopiska universitet är att föra ut doktorer, dvs. forskningsutbildade människor, till praktikens fält (för att skapa ett dialogiskt förhållande med omgivningen). Ett dialogiskt förhållande kan vara hur turbulent som helst; de två parterna behöver varken vara överens eller söka konsensus. De behöver bara vara beredda på att lära sig något de inte visste innan dialogen började. Den Bakhtinianska idén skiljer sig åtskilligt från Sokrates sätt att lura elever till det korrekta svaret, från Habermas ideala dialog, och den vanligt förekommande dubbla monologen. Just nu vill toppledarna ha kloner av dem själva, inte kritiskt tänkande nykomlingar, till organisationerna. Klonerna ska också beundra sina föregångare och aldrig överskugga dem.

Som Shapiro påpekade: "It is particularly important to find venues for serious conversations between scientists and nonscientists, where all participants leave open the possibility of changing their minds." (2005: 159). Inte bara att hitta forumen, utan också översättare och förmedlare; och vem kan göra det bättre än vår alumn?

Sist men inte minst ville jag plädera för en ny typ av koppling mellan forskning och undervisning: genom läsning. För detta behövs bara att några självklarheter erkänns. Det finns nämligen briljanta forskare som är dåliga lärare, liksom det finns briljanta lärare som är dåliga forskare. Även de sällsynt förekommande duktiga lärarna, som också är duktiga forskare, är också begränsade till 24-timmarsdygn: de måste skifta eller rotera sina arbetsuppgifter. Forskarseminarier är därför rätt forum för att presentera egen forsk-

ning, medan undervisning bör göras på annan forskning än sin egen. Allt detta betyder att lärare framför allt bör läsa och för detta behöver de tid och uppmuntran.

Förmodligen behöver också mina idéer hybridiseras. Det som man kanske behöver titta mer på är inte *vad* utan *hur*.

Hybrider föds från oväntade konsekvenser

Universiteten reformeras precis som alla andra organisationer. Detta betyder att en grupp reformatorer har en plan, som förverkligas, och därefter utvärderas resultatet. Utvärderingen visar, utan undantag, att syftet med reformen inte har uppnåtts. Reaktionerna varierar. En typisk reaktion är att hitta dem som skall bära skulden (inom antropologin kallas de för syndabockar) och utföra de rätta ritualerna. En mindre typisk men pragmatisk reaktion är att påpeka att syftena bestämdes i en annan situation än den där utvärdering gjordes och därför är det inte särskilt rationellt att utvärdera reformen utifrån oförändrade syften. Det är mycket mer praktiskt att göra en uppföljning istället för en slutlig utvärdering, så att både syften kan anpassas och dåliga konsekvenser kan avbrytas. En ännu mindre typisk, men önskvärd reaktion, är att rikta uppmärksamhet på de så kallade oväntade konsekvenserna. Det är där som uppfinningar och revolutionerande idéer kan uppstå!

Med stöd av Niklas Luhmann har jag hävdad att ett system inte kan förändra sig själv (Czarniawska 2005). Systemet kan dock skapa en lucka, ett slags flytande tillstånd, just genom en reform. Det här utrymmet kan betraktas som ett försöksfält, där planerade lösningar kan blandas med oplanerade reaktioner och ge en början till nya former, nya innehåll, och nya procedurer. Som Shapiro påpekar är universitet faktiskt ett utmärkt forum för en sådan fermentering av idéer och handlingar. Rekommendationen är då mycket enkel: tina upp, istället för att frysa ner. Då kan vi säga med total övertygelse: länge leve universitet!

Referenser

- Brandser, G. (2006) *Humboldt Revisited*. Bergen, Norway: University of Bergen.
- Czarniawska, B. (2005) *En teori om organisering*. Lund: Studentlitteratur.
- Gella, A. (1976) An Introduction to the Sociology of Intelligentsia. I A. Gella, (ed.) *The Intelligentsia and the Intellectuals. Theory, Method and Case Study*. London: Sage, 9–34.
- Gibbons, M., Limoges, C., Novotny, H., Schwartzman, S., Scott, P. & Trow, M. (1994) *The New Production of Knowledge. The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*. London: Sage.

- Latour, B. (2005) *Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network Theory*. Oxford, UK: Oxford University Press.
- Liotard, J.-F. (1979/1986) *The Postmodern Condition. A Report on Knowledge*. Manchester: Manchester University Press.
- Mazza, C., Quattrone, P. & Riccaboni A. (2007) *European Universities in Transition: Issues, Models and Cases*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Readings, B. (1996) *The University in Ruins*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Shapiro, H. (2005) *A Larger Sense of Purpose. Higher Education and Society*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

SPENNINGER I STYRINGSSTRUKTUREN I NORSK HØYERE UTDANNINGS- INSTITUSJONER

Ingvild Marheim Larsen

I dette kapitlet rettes søkelyset mot de siste års endringer og utviklings-
trekk i styring og ledelse av norske høyere utdanningsinstitusjoner. Her vil
jeg legge vekt på tre overordnede tendenser som kjennetegner utviklingen
i styrings- og ledelsessystemet ved norske universiteter og høyskoler. For
det første kjennetegnes utviklingen av økt handlingsrom innenfor en felles
standard. For det andre har styring og ledelse i stadig større grad blitt vektlagt
som et viktig virkemiddel for å øke kvaliteten og effektiviteten i forskning
og utdanning. For det tredje har lovverket endret både styringsorgan og
ledelsesfunksjoner. Jeg vil i det følgende gå gjennom hva dette mer konkret
innebærer for norske universiteter og høyskoler, for til slutt å peke på noen
spenninger og dilemmaer systemet befinner seg i når det gjelder styrings-
og ledelsesstrukturen i norsk høyere utdanning. Noen av disse endringene
er en del av Kvalitetsreformen i høyere utdanning som ble iverksatt fra 2003
(se Vabø for en nærmere omtale av denne reformen).

Økt handlingsrom innenfor felles standard

Norske universiteter og høyskoler har gjennomgått en utvikling mot
større likhet i det formelle styrings- og ledelsessystemet mellom de ulike
institusjonstypene i sektoren. Fra å være et felt med et uttall lover og ord-
ninger på 1980-tallet, er situasjonen fra 2005 ett felles lovverk for alle typer
offentlige og private høyere institusjoner som universiteter, vitenskapelige
høyskoler og statlige høyskoler. Før høyskolereformen i 1994, hvor 96 regio-
nale høyskoler ble slått sammen til 26 statlige høyskoler, var de forskjellige
høyskolene styrt, ledet og organisert på ulike vis. Offentlige universiteter og
høyskoler fikk felles lov fra 1996. I 2005 ble grunnlaget for universitets- og
høyskoleloven igjen utvidet ved at den skulle omfatte også private høyere
utdanningsinstitusjoner. Bakgrunnen for felles lovverk var et ønske om
større grad av likestilling mellom offentlige og private utdanningstilbud.

Parallelt med sektorspesifikke reformer har høyere utdanningsinstitusjoner også gjennomgått styringsreformer som har omfattet all offentlig virksomhet. Utviklingen kan karakteriseres som en standardiseringsprosess i form av universelle reformer i offentlig sektor og i form av etablering av felles lovverk for offentlige og private universiteter og høyskoler (Larsen 2007a).

Som en motvekt til denne standardiseringen står den økte valgfriheten institusjonene har fått i valg av styrings- og ledelsesstrukturer. Fullmakten styret ved universiteter og høyskoler er gitt til selv å fastsette intern struktur, til selv å velge om det skal være styrer på underliggende nivåer og til selv å bestemme om ledere skal velges eller ansettes, er den største forandringen i styrings- og ledelsesstrukturen. Vi er altså vitne til en standardisering i form av en felles ramme, men der den enkelte institusjon ut over det er gitt betydelige frihetsgrader.

Økt frihet muliggjør større variasjon mellom institusjoner, men ikke nødvendigvis som før da ulikheter var basert på institusjonstype. De siste års utvikling har åpnet opp for en mangfoldig kombinasjon av ulike styringsformer preget av historien og kulturen til den enkelte institusjon. På den andre siden har mange studier vist at selv i tilfeller hvor organisasjoner har valgfrihet, ender de gjerne opp med like strukturer (Meyer & Rowan 1977, Tolbert & Zucker 1983, DiMaggio & Powell 1991). Resultatet kan dermed bli en ny standardløsning, men da ikke som et resultat av statlig regulering, men som følge av at det råder en felles oppfatning av hva som er den riktige måten å organisere seg på. Siden det økte handlingsrommet på dette området er relativt nytt og det er pågående prosesser ved mange universiteter og høyskoler som vurderer de nye mulighetene, er det for tidlig å tegne det endelige bildet av styrings- og ledessystemet i UoH-sektoren.

Økt vektlegging av styring og ledelse som virkemiddel

Det er grunnlag for å hevde at troen på styringsreformer som løsning på problemer i offentlig sektor har økt, og de mange reformer på dette feltet i høyere utdanning siste år kan ses som et uttrykk for dette.

I offentlige dokumenter om høyere utdanning har faglig ledelse vært et tilbakevendende tema, og behovet for styrket faglig ledelse har vært påpekt i mange sammenhenger. Offentlige utvalg som har vært nedsatt innen feltet høyere utdanning, har alle behandlet den faglige lederrollen ved universiteter og høyskoler og alle har ønsket en styrket faglig lederrolle, selv om virkemidlene som har vært lansert for å styrke den faglige ledelse har vært noe ulike. Det er derfor grunnlag for å hevde at faglig ledelse har vært et tilbakevendende tema i norsk høyere utdanning (Larsen 2002b:11). I tillegg kan

det argumenteres for at faglig ledelse har vært et forsømt felt. Internasjonale panel som har vurdert norsk forskning, har gjennomgående pekt på at norsk forskning lider under mangel på faglig ledelse og at det norske systemet tradisjonelt ikke har fremmet norsk forskning (The Research Council of Norway 2000a, The Research Council of Norway 2000b). Dessuten kan det spørres om faglig ledelse er blitt viktigere enn før. I hvert fall har etterspørselen etter ledelse blitt større (Byrkjeflot 1997). Ledelse knyttes ofte til endring, og UoH-sektoren har gjennomgått mange og store endringer siste år – endringer som i sum utvilsomt har skapt utfordringer for ledelsen på ulike nivåer i institusjonene. Som følge av høyt reformtempo i den nasjonale politikken har behovet for faglige ledere blitt synligere. Lederskap og styring ses som vesentlig for å håndtere de nye realitetene høyere utdanning står overfor.

Endret lovverk – nye muligheter

Lovverket for universiteter og høyskoler har endret både styringsorgan og ledelsesfunksjoner. Dette har skjedd i flere omganger. Hovedendringer i styrets funksjoner og sammensetning de siste 15–20 årene kan oppsummeres i følgende stikkord:

- økt vektlegging av styrets strategiske funksjon
- introduksjon av eksterne styremedlemmer
- økning i antallet eksterne styremedlemmer
- et relativt lite styre med vekt på den utøvende funksjon
- gjennomgående representasjon avvirket, styrevervet er personlig, man møter uten bindinger fra noen gruppe
- styret har fått fullmakt til å fastsette intern organisering og styrings- og ledelsesstruktur på nivåene under
- normalordningen er valgt rektor, men om to tredeler av styret ønsker det kan rektor tilsettes. I normalordningen er rektor styrets leder. Ansatt rektor er daglig leder for institusjonens samlede virksomhet, mens styreleder utpekes av departementet blant de eksterne styrerepresentantene.

Når det gjelder siste års endringer i ledelsesfunksjonene kan de oppsummeres i følgende stikkord:

- etterspørsel etter faglig ledelse har økt
- åpnet for eksternt rekrutterte åremålstilsatte ledere med større ansvar og myndighet enn tidligere

- åpnet for ledere med både faglig og administrativt ansvar
- profesjonalisering av ledere i sektoren gjennom økt vekt på lederkvalifikasjoner og lederopplæring

Det er ikke bare styrings- og ledelsessystemet som har gjennomgått endringer i UoH-sektoren, administrativ endring har også kjennetegnet perioden. Med hensyn til administrativ endring er byråkratisering og profesjonalisering relevante stikkord. Når det gjelder byråkratisering av administrasjonen ved lærestedene viser undersøkelser at fram til midt på 1990-tallet var universitetene inne i en byråkratiseringsprosess i den forstand at den relative veksten i administrative stillinger var større enn veksten i vitenskapelige stillinger (Gornitzka, Kyvik & Larsen 1998). Utviklingen fortsatte ikke på siste halvdel av 1990-tallet, i den perioden var veksten i administrative stillinger betydelig lavere enn den prosentvise veksten i vitenskapelige stillinger. Når det gjelder spørsmålet om profesjonalisering av administrasjonen ved lærestedene viser undersøkelser at administrasjonen har gjennomgått en utvikling hvor kontorstillinger i stor grad er utradert til fordel for personale i høyere administrative stillinger (Gornitzka & Larsen 2004). Bakgrunnsdata om universitetsadministratorene i høyere administrative stillinger peker i retning av profesjonalisering.

Tendenser i etterkant av Kvalitetsreformen og ny lov

De åpninger som Kvalitetsreformen gir for endringer i universitetenes og høgskolenes styrings- og ledelsessystemer, har bidratt til flere endringer i institusjonenes interne organisering og styrings- og ledelsessystem. Mange læresteder har foretatt endringer etter at styret ble gitt mulighet til å fastsette den interne organiseringen, andre har vedtatt å fortsette som før. Det må dessuten forventes nye endringer etter hvert som nye erfaringer høstes.

Så langt har det vært færrest endringer på institusjonsnivået. Det har sin naturlige forklaring i at valgalternativene kom seinere på dette området, samt at det er færre muligheter på dette nivået. De formelle nye mulighetene er imidlertid tatt i bruk ved at et fåtall læresteder har gått over fra valgt rektor som styreleder til en ordning med åremålstilsatt rektor som daglig leder for institusjonene og med eksternt utpekt styreleder. Det betyr at delt ledelse fremdeles er den dominerende ledelsesstrukturen på institusjonsnivå, et system der direktøren har ansvar for den samlede administrasjonen.

Tidligere lov påla institusjonene å ha universitets-/høgskoleråd, men det er ikke lenger en obligatorisk del av styringssystemet. Ønsker derimot institusjonene å etablere universitets-/høgskoleråd på sentralt nivå gir loven

mulighet for det. Per i dag er det ingen universiteter eller høyskoler som har reetablert det tidligere rådet.

På nivåene under har det skjedd langt større og flere endringer i styrings- og ledelsesstrukturen. På fakultets-/avdelingsnivå og institutt-/grunnenhetsnivå er det relativt mange læresteder som har gått over fra valgt til tilsatt faglig leder. På disse nivåene er imidlertid ikke tilsatt leder ensbetydende med leder for både faglig og administrativ virksomhet. Enkelte opprettholder delt ledelse selv om ledere tilsettes, det vil si at faglig leder kan være tilsatt selv om en administrativ leder har ansvar for administrasjonen. Institusjonene kan velge om eventuell administrativ leder av fakultets-/avdelingsnivå og institutt-/grunnenhetsnivå skal være underlagt faglig leder av sin enhet eller om de skal inngå i en administrasjonspyramide med direktøren ved lærestedet som øverste ansvarlige.

På disse nivåene står institusjonene også fritt med hensyn til om de ønsker styringsorgan. Så langt er det relativt mange institusjoner som har avviklet avdelingsstyret på disse nivåene (Larsen, Maassen & Stensaker 2004). Det er imidlertid en tendens til at disse erstattes av rådgivende utvalg (Bleiklie, Tjomsland & Østergren 2006). Disse rådgivende utvalgene er for nyetablerte til at det er høstet noen erfaringer fra hvordan denne strukturen fungerer. På instituttnivå-/grunnenhetsnivå var det flere som i utgangspunktet ikke hadde styre på dette nivået. Dette er en tendens som er forsterket. De institusjonene som har gått inn for enhetlig ledelse i grunnenhetene, har i hovedsak også gått over fra å velge til å tilsette den faglige lederen på åremål.

Norske universiteter og høyskoler har dermed beveget seg i retning av færre styringsnivå internt i institusjonene. I tillegg bør det også nevnes at ordningen som ikke er beskrevet i loven, prøves ut. Disse må kunne forstås som forsøksordninger siden de faller utenom det formelle rammeverket.

Fire spenningsforhold i styring og ledelse

Utviklingen i styrings- og ledelsessystemet ved universiteter og høyskoler kan oppsummeres i fire spenningsforhold⁶:

- demokrati versus effektivitet
- integrasjon versus separasjon
- ekstern versus intern
- sentralisering versus desentralisering

---

⁶ Disse dimensjonene er hentet fra Larsen, Ingvild Marheim, Peter Maassen og Bjørn Stensaker (2004): Styring og ledelse av høyere utdanningsinstitusjoner. Nasjonale og internasjonale utviklingstrekk og erfaringer. Skriftserie 20/2004. Oslo NIFU STEP.

Disse fire spenningsforholdene representerer i mange sammenhenger dilemmaer i strukturen. Selv om de alle kan representerer gode intensjoner, vil det i praksis ofte være slik at vektlegging av det ene går på bekostning av det andre.

Demokrati versus effektivitet

Kravet om demokratisering av lærestedene kan tilbakeføres til en demokratiseringsbølge fra slutten av 1960-tallet. Seinere års utvikling i høyere utdanning med fjerning av rådgivende organ på institusjonsnivå, færre interne styringsorgan og interne styremedlemmer på ulike nivåer, samt en utvikling der eksternt rekrutterte ledere og styremedlemmer øker i antall og ledere tilsettes framfor velges, kan bidra til å sette det etablerte interne representative demokratiet under press.

De par siste tiårene har effektivitet og styringskapasitet vært viktige verdier i offentlig styring, verdier som også har vært tydelige i norske reformer i høyere utdanning. Om dette betyr at demokrati ikke lenger anses som like viktig, eller at man tar demokratiet som en selvfølge, er et interessant spørsmål i denne sammenhengen. I tillegg bør det understrekes at det finnes andre uttrykk for demokrati i styringen av universiteter og høyskoler enn det som kommer til uttrykk gjennom det formelle interne representative systemet (Larsen 2007b). I denne forbindelse kan organiseringen av beslutningsprosesser være en annen viktig indikator på den demokratiske styringen av institusjonene.

Integrasjon versus separasjon

Denne dimensjon refererer til hvordan faglige og administrative lederposisjoner organiseres i forhold til hverandre. Når disse posisjonene er integrerte betyr det at en person/ett organ har myndighet og ansvar for både faglige og administrative forhold. Separasjon henspiller på tilfeller hvor faglig og administrativt ansvar er skilt mellom en faglig og en administrativ leder. Dette har vært et sentralt spørsmål i norsk høyere utdanning etter som delt ledelse har vært normalordningen i mange år – et system som nå institusjonene har mulighet til å avvikle til fordel for faglig ledere med ansvar for både faglig og administrative forhold.

Når det gjelder delt versus enhetlig ledelse kan det framstå som et paradoks at begge ledelsesformene er lansert som virkemidler for å styrke den faglige ledelsen. Mens det offentlige oppnevnte Hernesutvalget ved inngangen til 1990-tallet foreslo delt ledelse for å avlaste faglig leder for derigjennom å styrke den faglige ledelsen (NOU 1988:28), foreslo et tilsvarende

utvalg drøyt et tiår seinere at ledere ved universiteter og høyskoler burde være både faglig og administrativt ansvarlige. Målet var fremdeles det samme, nemlig å styrke det faglige lederskapet, men i det siste utvalget var det en tro på at en samling av den faglig og den administrative ledelsen ville styrke det faglige lederskapet (NOU 2000:14).

Intern versus ekstern

Denne dimensjonen refererer både til balansen mellom interne og eksterne medlemmer i institusjonenes lederskap og styre, og til hvorvidt disse styringsorganene og funksjonene har eksternt eller internt fokus.

Høyere utdanningsinstitusjoner er ofte beskyldt for å operere for isolert fra omverden for øvrig og at de må være mer orientert mot utviklingstrekk og utfordringer i omgivelsene. Økt ekstern orientering og representasjon kan ses som svar på en slik oppfatning.

Som i mange andre land har antallet eksterne representanter i styringsorgan blitt mer utbredt i Norge. Dermed har eksterne representanter i økende grad også blitt involvert i interne beslutningsprosesser ved lærestedene. En tidligere studie av eksterne styrerepresentanter viste at erfaringene med denne ordningen var positiv, og at de eksterne medlemmene ikke utgjorde en enhetlig blokk mot de internt rekrutterte medlemmene (Larsen 2002a). Etter denne undersøkelsen er antallet eksterne styremedlemmer økt fra to til fire, noe som kan ha bidratt til å endre de eksterne styremedlemmenes funksjonsmåte.

Sentralisering versus desentralisering

Desentralisering har vært et nøkkelbegrep i mange av reformene innen høyere utdanning siden begynnelsen av 1990-tallet. Målet har vært å flytte myndighet til dem som er nær problemene og som derfor antas å best kunne løse dem. På den andre siden har universiteter og høyskoler gjerne vært kjennetegnet av sin fragmenterte organisasjonsstruktur – en fragmentering som kan bli ytterligere forsterket ved en sterk desentralisering av myndighet internt i institusjonen.

Delegeringstrenden har fått konsekvenser i lærestedenes indre liv ved at mange oppgaver er blitt delegert nedover i systemet (Gornitzka & Larsen 1996). Samtidig har institusjonsnivået i norske utdanningsinstitusjoner blitt styrket (Larsen 2007a) og felles strategier for hele institusjonene har blitt utviklet (Larsen & Langfeldt 2004). Tilsvarende utvikling har skjedd i forholdet mellom offentlige myndigheter og utdanningsinstitusjonene. Den styringsideologien som har preget offentlige reformer har blitt

betegnet som sentralisert desentralisering. På denne bakgrunn kan det dermed argumenteres for at vi har vært vitne til både en desentralisering og sentralisering.

Konklusjon

I denne gjennomgangen av utviklingen i styrings- og ledelsesstrukturen i norsk høyere utdanning og de spenninger strukturen lever med, kan det avslutningsvis påpekes at utviklingstrekk i det norske systemet gjenfinnes i mange andre lands utdanningssystemer og man står derfor overfor mange av de samme spenningene og dilemmaene. Selv om oppmerksomheten er rettet mot det norske systemet, er utviklingen i Norge preget av tendenser og trender i andre land. Økt autonomi er en internasjonal trend, det samme er økt vektlegging av og endringer i styrings- og ledelsesfunksjonene i høyere utdanning. Bildet som er tegnet i dette kapitlet vil derfor ha gyldighet for flere land. Det er likevel grunn til å minne om at utgangspunktet kan ha vært svært forskjellig. Samme retning på utviklingen behøver derfor ikke bety likt resultat. Tilsvarende er det pekt på at reformmoter som spres over tid og rom, fortolkes og oversettes i det enkelte system (Czarniawska & Sevon 1996). Gjennom slike prosesser oppstår det nasjonale og lokale varianter.

Referanser

- Bleiklie, I., Tjomsland, M. & Østergren, K. (2006) Ledelse og styringsformer ved universiteter og høyskoler. I S. Michelsen, & P. O. Aamodt (red.) *Kvalitetsreformen møter virkelighet*. Oslo/Bergen: Norges forskningsråd. s. 121–141.
- Byrkjeflot, H. (red.) (1997) *Fra styring til ledelse*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Czarniawska, B. & Sevon, G. (1996) *Translating Organizational Change*. Berlin: Walter de Gruyter.
- DiMaggio, P. G. & Powell W.W. (red.) (1991) *The New Institutionalism in Organizational Analysis*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gornitzka, Å., Kyvik, S. & Larsen, I. M. (1998) The Bureaucratisation of Universities, *Minerva*, 36, s. 21–47.
- Gornitzka, Å. & Larsen, I. M. (1996) Delegering – administrativ effektivisering eller dublering? I Å Gornitzka, S. Kyvik & I. M. Larsen, (red.) *Byråkratisering av universitetene? Dokumentasjon og analyse av administrativ endring*. Oslo: NIFU. s. 106–126.
- Gornitzka, Å. & Larsen, I. M. (2004) Towards Professionalisation? Restructuring of Administrative Work Force in Universities, *Higher Education*, 47, s. 455–471.

- Larsen, I. M. (2002a) Høgskolestyret – styringsinstrument, formalorgan eller arena for interessehevding? I H. Gammelsæter (red.) *Høgskoler til besvær. Når statlige reformer møter lokale institusjoner og ambisjoner*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Larsen, I. M. (2002b) *Instituttleder – mellom amatøridealet og profesjonalisering*. Rapport 5/2002. Oslo: NIFU.
- Larsen, I. M. (2007a) *Om styring og ledelse av universiteter og høyskoler. Mellom fagfelleskap, hierarki, politikk og marked*. Oslo: Universitetet i Oslo.
- Larsen, I. M. (2007b) *Ulike forståelser av demokratisk styring og ledelse i høyere utdanningsinstitusjoner*. Selvvalgt prøveforelesning for dr.philosgraden 11 januar 2007, Statsvitenskap, Universitetet i Oslo.
- Larsen, I. M. & Langfeldt, L. (2004) *Profilerte breddeuniversiteter? Formulering, organisering og iverksetting av strategiske satsinger ved norske universiteter*. Rapport 3/2004 Oslo: NIFU.
- Larsen, I. M., Maassen, P. & Stensaker, B. (2004) *Styring og ledelse av høyere utdanningsinstitusjoner. Nasjonale og internasjonale utviklingstrekk og erfaringer*. Skriftserie 20/2004 Oslo: NIFU STEP.
- Meyer, J. W. & Rowan, B. (1977) Institutionalized Organizations: Formal Structure as Myth and Ceremony, *American Journal of Sociology*, 83, pp. 340–63.
- NOU 1988:28 *Med viten og vilje*. Oslo: Kultur- og vitenskapsdepartementet.
- NOU 2000:14 *Frihet med ansvar*. Oslo: Statens forvaltningstjeneste.
- The Research Council of Norway (2000a) *Research in Biology and relevant areas of Biochemistry in Norwegian Universities, Colleges and Research institutes. Panel 3*. Oslo.
- The Research Council of Norway (2000b) *Research in Biology and relevant areas of Biochemistry in Norwegian Universities, Colleges and Research institutes. Panel 2*. Oslo.
- Tolbert, P. S. & Zucker, L. G. (1983) Institutional Sources of Change in the Formal Structure of Organizations: The diffusion of civil service reform, 1880–1935, *ASQ*, 28, pp. 22–39.

DEN NORSKE KVALITETSREFORMEN OG UNIVERSITETENE SOM MASSEUTDANNINGSINSTITUSION

Agnete Vabø, NIFU STEP

Innledning

Dette kapitlet omhandler aspekter ved Kvalitetsreformen i norsk høyere utdanning som trådte i kraft i 2003. Dens ambisiøse mål er å "gjøre Norge til en ledende kunnskapsnasjon".⁷ Virkemidlene for å oppnå dette er å gi universiteter og høyskoler økt autonomi, styrke styring og ledelse (Se Marheim Larsen), innføre et finansieringssystem som premierer produksjon av forskning og utdanning, økt vekt på internasjonalisering, innføring av en ny gradsstruktur modellert etter Bologna-prosessen, etablering av nye systemer for kvalitetssikring, samt pedagogiske reformer med sikte på å gi bedre veiledning av studentene. Det ble også innført kriterier for at statlige høyskoler og vitenskapelige høyskoler kunne oppnå status som universitet.

Med et komparativt sideblikk på det svenske systemet for høyere utdanning skal jeg i dette kapitlet argumentere for at Kvalitetsreformen griper inn i et spenningsforhold mellom de mål og behov som gjøres gjeldende i masse- og eliteutdanning, som at det nye pedagogiske regimet har gått på bekostning av forskningstiden til de vitenskapelig ansatte.

Norge versus Sverige

Kvalitetsreformen kan ikke sees isolert fra den utviklingen som har pågått i høyere utdanning gjennom flere tiår, og som kan karakteriseres som utviklingstrekk på veien mot et masseutdanningssystem (Vabø og Aamodt 2005). Gjennom hele denne perioden har det stått sentralt å bedre studentenes gjennomføring av studiene.

En viktig endring er at lavere grad ble kortet ned fra fire til tre år. Fagene ble organisert i moduler som skulle gjøre det lettere å lage fleksible studieopplegg, og nye lærings- og evalueringsformer ble introdusert. Både de nye 3+2 gradene (bachelor og master) og de pedagogiske reformene var primært myntet på universitetene, og da spesielt de fritt organiserte universitets-

---

⁷ Stortingsmelding No. 27/2000–2001 Gjør din plikt – krev din rett. Kvalitetsreform av høyere utdanning.

studiene. De fleste av profesjonsstudiene ble ikke berørt av gradsreformen, og de treårige høgskolestudiene gikk inn som bachelorgrader i det nye systemet. I mange profesjonsstudier var det dessuten allerede undervisnings- og veiledningsformer overfor studentene som tilsvarte det som tilstrebtes i Kvalitetsreformen.

Til tross for at Norge ikke er medlem av EU, utmerker dette landet seg som et av de mest aktive i forhold til å implementere målene i Bologna-prosessen (Gornitzka 2005). Dette også til tross for at studiereformen til dels representerte et radikalt brudd med etablerte akademiske og pedagogiske tradisjoner (Vabø 2003).

I både det svenske og det norske universitetssystemet avspeiler den seinere tids reformer internasjonale trender hva gjelder både universitetspolitikk og bredere sosiale utviklingstrekk. I både Norge og Sverige førte for eksempel ekspansjonen i studenttallet fra slutten av 1980-tallet og utover på 1990-tallet til økt fokus på bedre effektivitet og kvalitet, blant annet gjennom innføring av systemer for evaluering og kontroll av forskning og høyere utdanningens kvalitet og resultater. Men som flere komparative studier av reform og endring i høyere utdanning har vist, vil problemene likevel løses på ulike måter i ulike nasjonale sammenhenger. Og da gjerne på måter som bevarer særegne nasjonale trekk (Kogan et al. 2000, Musselin 2005).

Hvorfor norske utdanningsmyndigheter likevel var mer aktive enn svenske i forhold til å standardisere gradsstrukturen kan nok delvis forklares med at det samsvarte med de norske utdanningsmyndigheters ønske om å forkorte studietiden. Studentene brukte for lang tid til å fullføre studiene, det var samfunnsøkonomisk ulønnsomt. Men den type endringer Kvalitetsreformen la opp til hadde for øvrig pågått i en del fagområder en stund, blant annet som følge av internasjonale standardiseringsprosesser og samarbeid i høyere utdanning. Slik kan reformene sees i forlengelsen av fokuset på studiekvalitet i løpet av 1990-tallet. Disse førte til at det innenfor en del studier ble introdusert nye lærings- og evalueringsformer som både skulle bidra til bedre kvalitet i utdanningen så vel som til en mer effektiv studentgjennomstrømning og mindre stryk (Vabø 2000). Til dels radikale endringer var da allerede under planlegging også innenfor det som gjerne regnes som de mest typiske tradisjonsbundne profesjonsstudier, som jus og medisin. Behovet for internasjonal standardisering av studiene, som var en av årsakene til at de juridiske fakultet i Oslo i 1996 gikk inn for en ny studieordning og også avskaffet sitt tradisjonelle fingraderte karaktersystem til fordel for den grove skalaen ABCDE.

Reformeringen av det svenske gradssystemet i 1977 gav Sverige et annet utgangspunkt for Bolognaprosessen. Her ble forholdet mellom behovet for masse og eliteutdanning forsøkt løst med å innføre et skarpere skille

mellom lavere yrkesrettet og høyere forskningsrettede gradstudier innenfor universitetssektoren, blant annet gjennom skreddersydde og dimensjonerte utdanningsprogram i tråd med antatte behov i det nasjonale arbeidsmarkedet. Den akademiske grunnutdanning fikk en kortere tidsnormering enn den norske og ble delt inn på flere gradsnivå. For Sveriges del innebærer 3+2+3 modellen i prinsippet en forkorting av forskerutdanningen med et år og innføring av et selvstendig masternivå. Men politikken fra svensk side var at forandringer ikke behøves, til tross for dette siden den svenske gradsstrukturen harmoniserte godt nok med den europeiske modellen (Kim 2002).

Sverige forkortet altså ikke forskerutdanningen fra fire til tre år, eller innførte masternivået. For å bøte på de problemer som manglende master har medført ble det innført en "magisterexamen med ämnesbredd" som supplerer magistereksamen.

I Norge ble dette forholdet mellom masse og eliteutdanning ved slutten av 1960-tallet forsøkt løst ved å legge opp til en binær struktur tenkt som en arbeidsdeling mellom en distrikts- og høyskolesektor som hadde ansvaret for kortere yrkesrettet og en universitetssektor med lange akademiske studier. Etter hvert fikk vi imidlertid en gradvis utvisking av skillelinjer og en ekspansjon på alle studienivå i hele universitets- og høyskolesystemet, også innenfor doktorgradsutdanningen. Siden slutten av 1980-tallet, bl.a som følge av anbefalinger fra det offentlig nedsatte "Hernes-utvalget" (NOU 1988:28), er det faglige personalet blitt møtt med forventninger om å heve sitt kvalitetsnivå etter tradisjonelle akademiske kriterier (Kyvik 1999, Vabø & Aamodt 2005).

Kritikk og resultater

Både den nasjonale, så vel som lokale evalueringer av Kvalitetsreformen, utført ved universitetene i Bergen og Oslo, viser at studentene gjennomgående får en bedre oppfølging enn tidligere, blant annet ved en klar økning i oppgaveskriving med påfølgende kommentarer underveis i studiet.

Selv om det har skjedd positive og tilsiktede endringer i det tilbudet studentene får, er det foreløpig ingen klare tendenser i retning av at studentene faktisk lykkes bedre. Riktignok produseres det flere studiepoeng (på samme måte som også publiseringen av forskning øker), men frafallet gjennom og etter det første studieåret har endret seg lite. Ingenting tyder heller på klare tendenser i retning av økt studieinnsats slik intensjonen var (Michelsen & Aamodt 2006).

Hvorvidt det var en Kvalitetsreform strides det om. Noen mener den tettere oppfølgingen av studentene, med hyppigere tilbakemeldinger og mer

vekt på samarbeid, ville føre til bedre læring og mindre fokus på avsluttende eksamen. At moduleringen av ulike studieemner ville åpne for muligheter til fleksibel tilpasning til behov i arbeidslivet ble også fremhevet som positivt. Andre hevdet oppsplitting i moduler og hyppigere evalueringer ville legge hindringer i veien for faglig fordypning og modning; utvikling av selvstendige og kritiske intellekt (Vabø & Aamodt 2005).

Det var mye intern motstand mot Kvalitetsreformen, noe som kan tolkes som strid mellom ulike dannelsesideal. Disse idealene som knytter seg til ulike oppfatninger om hva et universitet er og bør være, eksempelvis masse eller elite. En slik spenning ser vi også i spørsmål om utenlandsopphold. Mange vitenskapelig ansatte er skeptisk til hvorvidt internasjonal studiemobilitet bidrar til kvalitetshevning i høyere utdanning (Halvorsen 2006).

Kvalitetsreformen møtte mye kritikk, men lærestedene og de vitenskapelige ansatte har likevel lagt ned et stort arbeid i å utvikle nye studieprogram innenfor rammene av de nye gradene. Av ca. 500 nye masterprogram kan ca. 150 regnes som nye tilbud. Til forskjell fra den relativt sterke forsøk på statlig styring og kontroll av høyere utdanning som var gjeldende til utover på 1990-tallet, har de enkelte lærestedene fått betydelig mer frihet til å opprette nye studietilbud. Andelen høyskoler som tilbyr masterprogram har steget betraktelig de siste år, med 56 prosent fra 2000 til 2006 (Michelsen et al. 2007).

Denne utviklingen er illustrerende for at Kvalitetsreformen, som et svar på det ekspanderende universitet er reformen tvetydig. Fremdeles eksisterer det vesentlige forskjeller mellom universitets- og høyskolesektoren i fordeling av ressurser som har betydning for å oppnå vitenskapelig og sosial makt. Men lang forskningsrettet utdanning versus kort yrkesrettet er ikke lenger et spørsmål om universitets- versus høyskolestudier, men om et vertikalt skille mellom laveregradsutdanningene og forskerutdanningsnivå. Dette er en utvikling typisk for modernisering av masseutdanning i høyere utdanning også i mange andre land (Scott 1995). Kvalitetsreformen har videre endret skillelinjene ved at høyskoler kan søke om akkreditering og opprykk til universitetsstatus, og dermed gitt begrepet universitet en noe bredere betydning enn det som hittil har vært gjeldende i Norge (Vabø & Aamodt 2005).

Siden 1960-tallet, etter flere perioder med kraftig vekst i antall studenter, og etter gjennomføring av Kvalitetsreformen, blir masseutdanningen kritisert for å gå på bekostning av fagpersonalets tid til forskning og for vanskelig å kunne forenes med forskningsrettet og forskningsbasert undervisning. Evalueringen av Kvalitetsreformen viser at 80 prosent av vitenskapelig ansatte ved høyskoler og universitet mener at de har mindre tid til forskning etter reformen (Michelsen & Aamodt 2007). Slike resultater fra

undersøkelsen må riktignok tolkes med en viss varsomhet, men økt kvalitet og effektivitet i utdanning var også sterkere formulert i Kvalitetsreformen enn målet om mer og bedre forskning.

De løsningene som i den offentlige debatten har blitt foreslått for å håndtere disse problemene handler blant annet om mer penger til forskning, mer satsing på excellence, tydeligere arbeidsdeling mellom høyskoler og universitet, strengere adgangsbegrensning, endog å utvikle Universitetet i Oslo (UiO) til et elitepreget universitet.

Landet er naturlig for oss å sammenligne oss med, ikke minst her i Norden, utvikler nå nye institusjonsstrukturer for å ivareta excellence i forskning innenfor rammen av et massesystem for høyere utdanning, som Danmark med sine tre eliteforskningsuniversiteter.

Slike utviklingstrekk var nok noe av bakgrunnen for at den norske regjeringen, til tross for at Kvalitetsreformen var iverksatt bare tre år tidligere, i mai 2006 oppnevnte et nytt utvalg som skal utrede den videre utviklingen innenfor høyere utdanning. Utvalget ledes av professor Steinar Stjernø, Høgskolen i Oslo skal avgi sin innstilling innen 31. desember 2007. Med et tidsperspektiv på 10–20 år skal dette utvalget vurdere tiltak for å sikre at strukturen av universiteter og høyskoler bidrar til å møte samfunnets behov og sikrer en god ressursutnyttelse. I utvalgets mandat understrekes det blant annet at institusjonsstrukturen må sikre en god regional balanse i studietilbud og kompetanse og bidra til godt samspill med lokalt og regionalt arbeids- og samfunnsliv. Institusjonene skal bidra til bærekraftig økonomisk, sosial og kulturell utvikling.

Avrundning

I dette kapitlet har jeg drøftet hvordan Kvalitetsreformen griper inn i spenningsforholdet mellom de behov og interesser som må ivaretas både i forhold til masse- og elitesystemer for høyere utdanning. Reformen var aktualisert av både Bolognaprosessen så vel som nasjonale problemstillinger i høyere utdanning, og da særlig knyttet til studiekvalitet. Den skulle representere løsninger om tettere oppfølging av studentene kombinert med mer effektiv studiegjennomstrømming. Reformen har imidlertid svekket de ansattes muligheter til å bedrive forskning. Studenter bruker heller ikke mer tid på studiene enn før. Vi kan dermed konkludere at reformen har bidratt til et utvidet universitetsbegrep, og stimulert høyskolesektoren ytterligere i akademisk retning. Mandatet for et nytt regjeringsnedsatt utvalg er illustrerende for at spenningsforholdet mellom masse og elite er vedvarende og ikke har funnet sin endelige løsning i Kvalitetsreformen.

Referanser

- Gornitzka, Å. (2005) What is the use of Bologna in national eform? The Case of the Norwegian Quality reform in Higher Education. In V. Tomusk (ed.) *Creating the European Area of Higher Education: voices from peripheri*. Dordrecht: Springer.
- Halvorsen, T. (2006) Internasjonalisering [Internationalisation]. I S. Michelsen & S. O. Aamodt (eds) *Kvalitetsreformen møter virkeligheten* [The Quality Reform Meets Reality] Intermediary report 1. Bergen/Oslo, The Research Council of Norway, The Rokkan Centre, NIFU STEP, pp. 107–119 (In Norwegian).
- Kim, L. (2002) *Lika olika: en jämförande studie av högre utbildning och forskning i de nordiska länderna*. Stockholm: Högskoleverket.
- Kogan, M., Bauer M., Bleiklie, I. & Henkel, M. (eds.) (2000) *Transforming Higher Education*. London: Jessica Kingsley Publisher.
- Kyvik, S. (ed.) (1999) *Evaluering av høgskolereformen*. Sluttrapport. Oslo: Norges forskningsråd.
- Michelsen, S. & Aamodt, P. O. (red.) (2006) *Kvalitetsreformen møter virkeligheten*. Evaluering av Kvalitetsreformen. Delrapport 1. Oslo/Bergen: Norges forskningsråd, Rökkansenteret, NIFU STEP.
- Michelsen, S. (2006) Den nye studiestrukturen, s. 27–49. I S. Michelsen & P. O. Aamodt (red.) *Kvalitetsreformen møter virkeligheten*. Evaluering av Kvalitetsreformen. Delrapport 1. Oslo/Bergen: Norges forskningsråd, Rökkansenteret, NIFU STEP.
- Musselin, C. (2005) Change or Continuity in Higher Education Governance? Lessons Drawn from Twenty Years of National Reforms in European Countries. In I. Bleiklie & M. Henkel, M (eds.) *Governing Knowledge. A Festschrift in Honour of Maurice Kogan*. Dordrecht: Springer, pp. 65–80.
- NOU 1988:28 *Med viten og vilje*. Oslo: Kultur- og vitenskapsdepartementet.
- Scott, P. (1995) *The Meanings of Mass Higher Education*. Buckingham: The Society for Research into Higher Education and Open University Press.
- Vabø, A. & Aamodt, P. O. (2005) *Kvalitetsreformen og universitetene som masseutdanningsinstitusjon*. Skriftserie 2/2005. Oslo: NIFU STEP.
- Vabø, A. (2003) Universiteter under forandring – makt og motstand. *Sosiologisk tidsskrift* Vol. 1/2003.
- Vabø, A. (2000) *Eksamens- og evalueringsformer: En sammenlignende studie*. Skriftserie nr. 7/2000. Oslo: NIFU.

EFFEKTER AV DEN GRUNDLÄGGANDE HÖGSKOLEUTBILDNINGENS EXPANSION PÅ STUDERANDEGRUPPENS SAMMANSÄTTNING

Christina Cliffordson & Jan-Eric Gustafsson

Inledning

Den högre utbildningens omfattning och betydelse har ökat dramatiskt under de senaste 50 åren. År 1947 uppgick enligt Husén och Härnqvist (2000) det totala antalet studerande vid landets universitet och högskolor till mindre än 15 000, medan det var 398 000 år 2003. Samma dramatiska utveckling kan observeras internationellt.

Från det att högskoleutbildning har varit ett privilegium för en begränsad elit är målet att den ska bli en rättighet, eller blir kanske till och med en nödvändighet, för flertalet människor. Trow (1974) förutsåg en snabb expansion av den högre utbildningen i hela Europa. Enligt hans terminologi sker övergången mellan elit- till massutbildning när mer än 15 % av en årskull väljer att studera på högskolan. Trow talar om en övergång från massutbildning till universell utbildning på högskolenivå när mer än 50 % fortsätter till högre studier.

Orsakerna till denna "massification" av den högre utbildningen står att finna i kunskapsexplosionen och utbildningens allt större betydelse för den ekonomiska utvecklingen. En hög utbildningsnivå i befolkningen är en viktig tillgång för samhällets utveckling. För individen innebär en högskoleutbildning att han eller hon får en starkare ställning på arbetsmarknaden (Högskoleverket, 2006a).

Den kraftiga expansionen av högre utbildning innebär att nya grupper med helt olika förutsättningar och syften med sina studier har rekryterats. Detta har förmodligen också inneburit sänkta förkunskapskrav och en större heterogenitet i studerandegrupperna. Högskolornas ekonomiska resurser har samtidigt minskat. Sammantaget bör detta innebära att det krävs stora ansträngningar för att bibehålla kvaliteten i högskolan.

Kim (2002) framhåller att expansionen skapar problem och menar att idéerna om enhetlighet och likvärdighet måste överges. Utbildningen måste diversifieras och anpassas till människors varierande behov. Hon menar

vidare att det i praktiken redan råder skilda villkor för utbildning vid olika slags lärosäten, liksom mellan yrkesförberedande och forskningsförberedande utbildningar, men under en retorik av enhetlighet, likvärdighet och rättvisa.

Syftet med föreliggande arbete är att utifrån både tidigare genomförda studier och genom nya analyser av befintliga data belysa expansionens och urvalets konsekvenser för studentsammansättningen vid olika kategorier av lärosäten genom att åskådliggöra:

- Expansionens fördelning över olika kategorier av lärosäten: Gamla universitet och högskolor, nya universitet (Luleå Tekniska Universitet, Örebro, Karlstad och Växjö Universitet) samt de nyare så kallade regionala högskolorna.
- Expansionens fördelning av olika studentgrupper, med avseende på social bakgrund, över olika kategorier av lärosäten.
- Expansionens konsekvenser för meritnivåerna vid olika kategorier av lärosäten.
- Fördelningen av studenter, med avseende på social och utländsk bakgrund samt meritnivåer, inom några högskoleutbildningar över olika kategorier av lärosäten.
- Urvalets konsekvenser för studentsammansättningen på högskolan.

Empirisk bas

Undersökningsmaterialet är, för huvuddelen av de presenterade resultaten, hämtat från GOLD (Gothenburg Educational Longitudinal Database), som är en integrerad databas bestående av dels en populationsdatabas som etablerades inom ramen för VALUTA-projektet⁸ och dels en stickprovsdatabas etablerad inom ramen för UGU-projektet⁹. Populationsdata finns för samtliga individer födda mellan åren 1972 och 1987, och som var bosatta i Sverige vid 16 års ålder, och omfattar registerdata med uppgifter om bl.a. betyg från grundskola, gymnasium och komvux, gymnasielinje/program, högskoleprovresultat, sökalternativ och utfall vid ansökan till högskolan samt studieresultat, föräldrars utbildning och yrke samt invandring. Stickprovsdata omfattar riksrepresentativa urval om ca 10 000 individer födda 1972, 1977, 1982 och 1987, vilka har integrerats med populationsdata för de ålderskohorter som sammanfaller över de båda projekten. Inom UGU-projektet insamlas bl.a. skoladministrativa data direkt från skolorna, med

⁸ Upprättandet av VALUTA-databasen har finansierats av Riksbankens Jubileumsfond.

⁹ Integrationen av UGU-projektets stickprovsundersökningar och populationsdata samt uppdatering av hela databasen är finansierad av Vetenskapsrådet.

start i åk 3 och så länge de befinner sig i det allmänna skolsystemet samt enkätuppgifter som mestadels har besvarats av eleverna i åk 6 och under gymnasietiden.

Med meritkrav menas, i bred mening, vad som krävs i form av betyg eller högskoleprovpoäng för att bli antagen till högskoleutbildning. Meritkraven påverkar sammansättningen av studerandegruppen, och det är av intresse att åtminstone grovt kunna indikera gruppens förutsättningar. Vi använder oss här av ett meritvärde, beräknat som medelvärdet av grundskolebetygen för de som antagits till en utbildning. Betygen har konverterats till en percentilskala, vilken är beräknad per avgångskohort. Detta innebär att medelvärdet är 50 för både populationen och varje avgångskohort. Grundskolebetygen används då betyg från olika linjer/program i gymnasieskolan inte är jämförbara. Percentilskalan gör att betyg från två betygssystem, dvs. de relativa betygen på skalan 1 till 5 och de mål- och kunskapsrelaterade betygen, blir jämförbara. Då urvalets konsekvenser för studentsammansättningen har undersökts används dock gymnasiebetyg.

Huvuddragen i utvecklingen de senaste decennierna

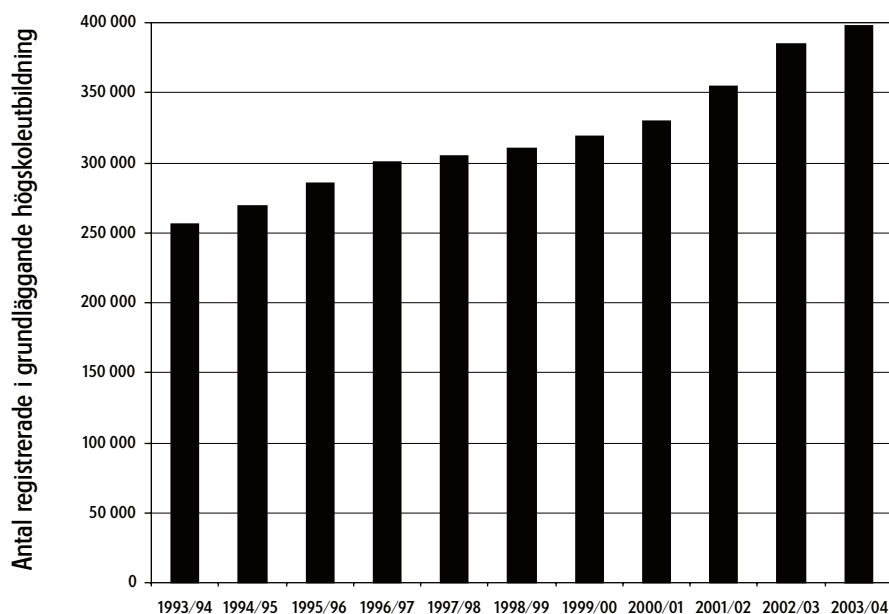
Antalet nybörjare på högskolan ökade från 42 300 till 61 600 studenter mellan läsåren 1987/88 och 1993/94 och från 64 300 till 83 300 studenter mellan läsåren 1997/98 till 2002/03, vilka är de två perioder under vilka expansionen varit som störst. Från läsåret 1993/94 fram till 2003/04 har antalet platser totalt ökat med ca 140 000, för att därefter sjunka något (från 397 600 läsåret 2003/04 till ca 389 000 läsåret 2005/06; se figur 1).

Den minskade utbildningsvolymen (ca 2,5 %), som är något större för de nya högskolorna än för universiteten, beror framförallt på att lärosätenas resurser under 2005 inte längre ökade som tidigare. Lärosätenas strävan att bättre anpassa sig efter riksdagens utbildningsuppdrag, genom att minska överproduktionen ledde till att utbildningsvolymen minskade för första gången på 20 år. Prestationsgraden är ca 83 % och har varit oförändrad under hela perioden 1993–2005 (Högskoleverket, 2006b).

Söktrycket

Det totala söktrycket, det vill säga kvoten mellan antalet sökande och antalet tillgängliga platser har skiftat över tid (Högskoleverket 2005). Söktrycket är också mycket ojämnt fördelat över lärosäten och utbildningar. Det är ett generellt högre söktryck till de äldre universiteten och högskolorna än till de yngre universiteten och högskolorna. Vissa utbildningar har ett mycket högt söktryck medan antalet sökande per plats är mycket lågt för andra

utbildningar. Detta förhållande har föranlett benämningarna urvalshögskola respektive rekryteringshögskola (SOU 2004:29) för utbildningar med, respektive utan, ett reellt söktryck. Ca 10 % av högskolans samlade utbildningskapacitet har ett högt söktryck med mer än fem förstahandssökande/plats, och drar till sig ca 30 % av alla ansökningar. För 60 % av utbildningsplatserna är söktrycket tämligen lågt, med två eller färre sökande till varje utbildningsplats och för ca 30 % är det mellan tre till fem förstahandssökande per utbildningsplats. Av samtliga utbildningsprogram vars antagning hantades av VHS, blev höstterminen 2003 samtliga sökande antagna på 48 % av programmen efter det andra urvalet (SOU 2004:29). Detta behöver dock inte betyda att de antogs till det program som de valt i första hand.

Figur 1. Registrerade studenter läsaren 1993/94–2003/04 (SCB, www.scb.se).

Breddad rekrytering

Ytterligare ett mål för den högre utbildningen har alltsedan införandet av 1977 års högskolereform varit att bredda rekryteringen till högre utbildning. Expansion av antalet utbildningsplatser och etablering av högskolor på ett större antal orter har varit medel att nå detta mål. Antagnings- och

urvalssystemet har också förändrats. Införandet av högskoleprovet och möjligheten att därtill få tilläggspoäng för arbetslivserfarenhet, liksom den så kallade 25:4 regeln för allmän behörighet var försök i den riktningen (SFS 193:100, Högskoleförordningen 7 kap. 13§ respektive 7§). En ytterligare åtgärd var att reformera gymnasieskolan så att samtliga program ger grundläggande behörighet till högskoleutbildning, vilket inte var fallet för de som slutade gymnasieskolan före vårterminen 1997.

En breddad rekrytering har skett, främst genom att antalet studenter från socialgrupp III har ökat, medan andelen inom gruppen socialgrupp I varit i stort sett konstant. Det föreligger dock skillnader mellan lärosäten och mellan utbildningar. Snedrekryteringen kvarstår i större utsträckning på äldre universitet och högskolor jämfört med nya högskolor. Snedrekryteringen kvarstår också på läkarutbildningen och andra långa utbildningar med högt söktryck, där socialgrupp I är klart överrepresenterad. Studerande från socialgrupp III återfinns i huvudsak inom kortare vård- och omsorgsutbildningar, lärarutbildningen och högskoleingenjörsutbildningen. En jämnare fördelning ses främst på de nya högskolorna, och inom utbildningar som redan tidigare hade en relativt stor andel från denna grupp samt inom utbildningar där söktrycket är relativt lågt.

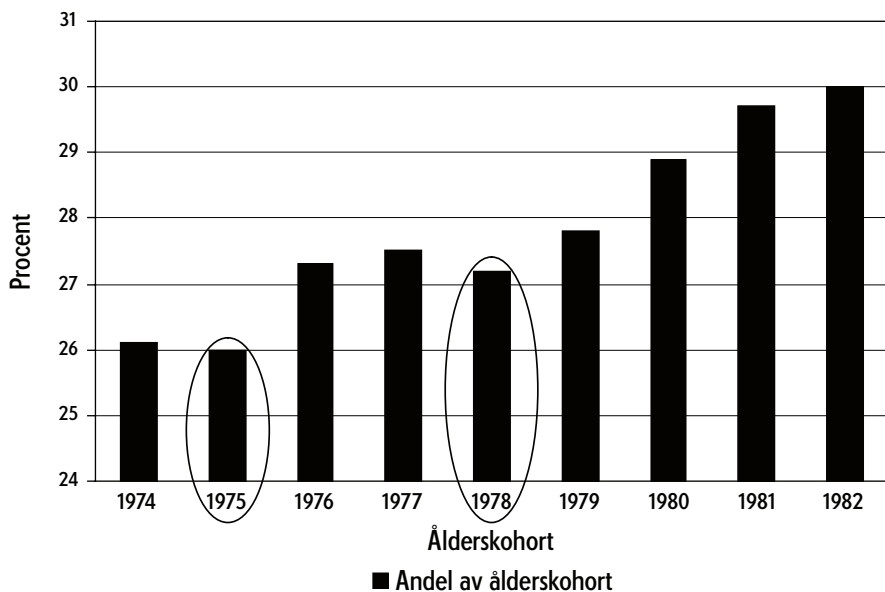
Direktövergång för olika grupper

Det är väl känt att studenter på högskolan som är från så kallade icke-akademiska hem i genomsnitt är betydligt äldre än sina kurskamrater med en akademisk bakgrund (se t.ex. Balke, 2002). Den sociala snedrekryteringen är kraftig redan inför val av gymnasieutbildning som ger direkt behörighet till ett bredare utbud av högskoleutbildningar (Svensson, 2002). De elever som valt ett traditionellt icke studieförberedande program på gymnasiet har ett större behov av att komplettera sin gymnasieutbildning om de önskar att studera på högskolan. Detta är sannolikt ett skäl till att studenter från så kallade icke-akademiska hem är äldre än de från akademiska. Bland dem som påbörjar en högskoleutbildning upp till och med 25 år är andelen från socialgrupp I ca 70 %, medan motsvarande andel från socialgrupp III är 30 % (Högskoleverket 2006b). Den relativt stora ålderskillnaden mellan grupperna, vilken i Balkes (2002) studie i genomsnitt var ca fem år, innebär att insatser som avser att leda till en ökad direktövergång borde, åtminstone delvis, gå hand i hand med de åtgärder som vidtas i avsikt att bredda rekryteringen till högskola.

Enligt Högskoleverkets årsrapport 2006 sker den stora övergången mellan gymnasieskolan och högskolan i åldrarna 19–21 år. Enligt samma rapport

påbörjade ca 37 % av 1974 års kohort högre utbildning till och med det året de fyller 25. För 1979 års kohort var motsvarande siffra ca 45 %. GOLD-data visar (figur 2) att andelen individer som har påbörjat högskolestudier i åldrarna 19–21 år för ålderskohorterna 1974–1982 (9 kohorter) har ökat från ca 26 till 30 %, det vill säga med ca fyra procentenheter.

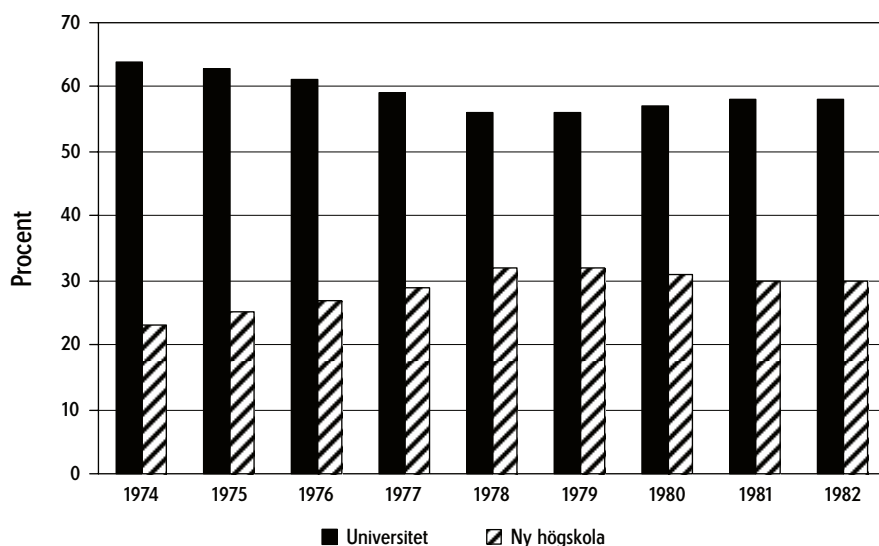
Figur 2. Andel individer som har påbörjat högskolestudier inom 3 år efter avslutat gymnasium, läsåren 1993/94–2003/04.

Vi kan notera en nedgång för individer födda dels 1975 och dels 1978. De som är födda 1975 är antagna de läsåren 1994/95, 1995/96 och 1996/97, som ligger i tiden mellan de två perioder som expansionen var som störst (dvs. 1987/88–1993/94 och 1997/98–2002/03). Individer födda år 1978 är antagna läsåret 1997/98 och tre läsåren framåt och de är de första som antogs med de målrelaterade betygen i en egen kvotgrupp. Detta innebär att de haft svårt att hävda sig i konkurrensen då den kvotgrupp de konkurrerade i var extremt liten de första åren. Detta illustrerar också hur förändringar i skol- och/eller antagningsystemet får konsekvenser för enskilda individer.

Expansionens fördelning över olika kategorier av lärosäten

Ökningen av antalet studenter är dock inte jämnt fördelad över olika kategorier av lärosäten (figur 3).

Det har skett en omfördelning mellan gamla universitet och högskolor och nya högskolor vad gäller andelen av dem som har påbörjat sina studier inom 3 år (19–21 år). Medan andelen studenter har minskat mellan början och slutet av perioden på de gamla universiteten och högskolorna med sex procentenheter har den ökat på de nya högskolorna med sju procentenheter. Andelen på de nya universiteten ligger relativt konstant över perioden med ca 12–13 %.

Figur 3. Andel som har påbörjat studier på universitet resp. ny högskola, läsåren 1993/94–2003/04.

Expansionens fördelning av studentgrupper över olika kategorier av lärosäten

Snedrekryteringen till högskolan har totalt sett minskat i takt med att högskolan har expanderat, dels genom ett ökat utbud av utbildningar, dels genom att antalet platser på befintliga utbildningar har ökat i större eller mindre omfattning. I takt med att volymen har ökat har lägsta meritvärde

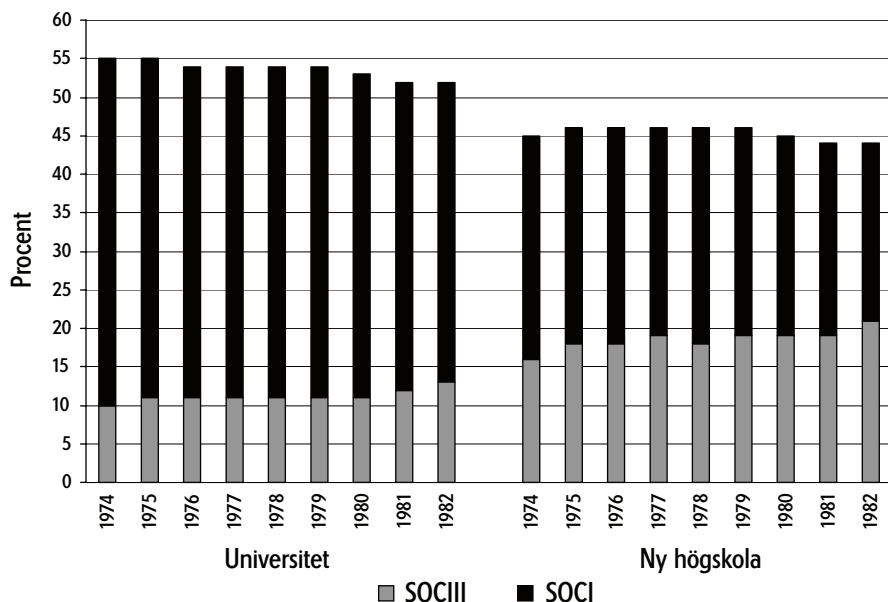
för antagning sänkts, vilket gynnar studerande från socialgrupp III. Då målet har varit att bredda rekryteringen har också, som redan nämnts, särskilda insatser gjorts för att locka just denna grupp. En sådan insats, och kanske den mest lyckosamma, var etableringen av ett relativt stort antal nya regionala högskolor under senare delen av 1980-talet och början av 1990-talet. En annan var att samtliga sökande, sedan 1991, har möjlighet att göra högskoleprovet, vilket innebär en andra chans för sökande som inte lyckas konkurrera med betyg. Högskoleprovresultatet kan dessutom höjas med 0,5 poäng för sökande som har arbetslivserfarenhet. Ytterligare en åtgärd var reformeringen av gymnasieskolan i mitten av 1990-talet.

Det finns flera tänkbara förklaringar till att det är en jämnare socialgruppsfördelning på de nyare högskolorna än på universiteten. En vanligt anförd förklaring är att prestigeutbildningarna inte finns på de nya högskolorna. Ytterligare rimliga förklaringar är närheten för de studerande till lärosätet och karaktären på högskolan. Studenter från socialgrupp III är i genomsnitt något äldre då de påbörjar högskolestudier än studenter från socialgrupp I. Benägenheten och möjligheten att flytta till annan ort för studier har ett samband med ålder, då fler äldre studenter har hunnit skaffa familj. Utbildningar på de regionala högskolorna tenderar att vara mindre konkurrensutsatta, vilket innebär lägre krav på meritvärden för att bli antagen, en omständighet som gynnar studerande från socialgrupp III. De utnyttjar inte heller de strategier som finns för att höja meritvärdet i samma utsträckning som studerande från socialgrupp I.

Som framgår av figur 4 har andelen från socialgrupp III ökat mera på de nya högskolorna jämfört med universiteten. Det bör påpekas att studenter från socialgrupp III tenderar att börja högskolan vid en högre ålder än studenter från socialgrupp I, vilket innebär att de relativa andelarna ser annorlunda ut för samtliga antagna på högskolan. Över åren har andelen från socialgrupp I minskat med sju procentenheter och andelen från socialgrupp III har ökat med fyra procentenheter. Fördelningen för de nya universiteten är samma som för de nya högskolorna.

Expansionens konsekvenser för meritnivåerna vid olika kategorier av lärosäten

Som tidigare nämnts, används grundskolebetyg (s. 45), konverterade till percentilskala, för att illustrera eventuella nivåskillnader, både över tid och mellan kategorier av lärosäten, då meritkraven för antagning till högskolan undersöks.

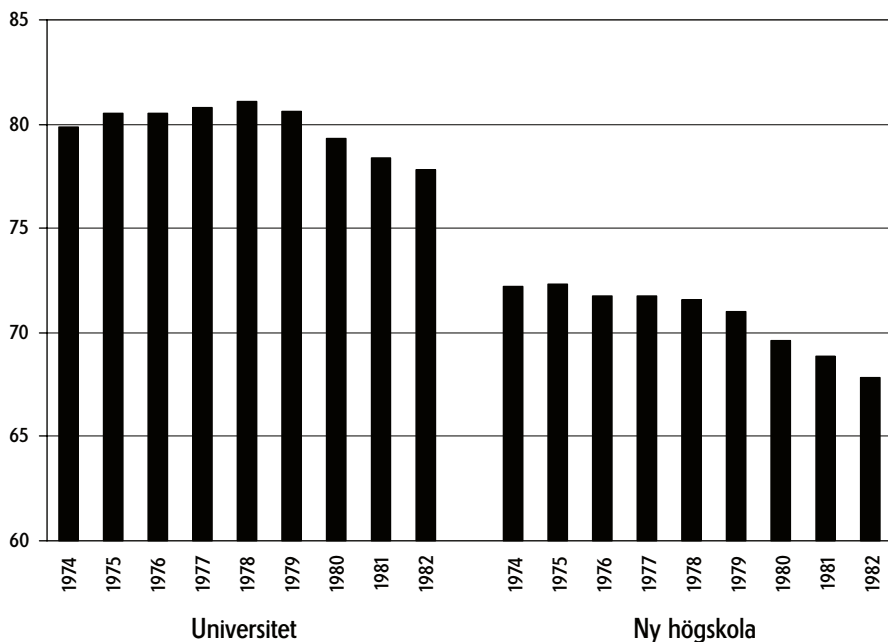

Figur 4. Socialgruppsfördelning för universitet resp. ny högskola, läsåren 1993/94–2003/04 (fördelningen i populationen är för SOCI ca 20–21 %, SOCII ca 46–48 % och för SOCIII ca 29–30 %).

Av figur 5 framgår att det är betydande skillnader i kravnivåer mellan universitet och nyare högskolor. Det står också klart att den genomsnittliga meritnivån successivt har blivit lägre över den studerade perioden. Detta gäller för både universiteten och högskolorna men i högre utsträckning för de nya högskolorna. Resultaten visar också att nivåerna för de nya universiteterna i stort följer vad som gäller för de nya högskolorna men med en något högre nivå motsvarande ett par procentiler.

Jämförelse mellan tre högskoleutbildningar

En tänkbar förklaring till att snedrekryteringen har minskat mest på de nya högskolorna är att prestigeutbildningarna inte finns där i samma utsträckning som vid de gamla universiteten. För att titta närmare på detta har vi valt tre utbildningar som ges på såväl universitet som högskolor.

Figur 5. Grundskolebetyg, konverterade till percentilskala, för antagna vid universitet resp. ny högskola, läsåren 1993/94–2003/04.

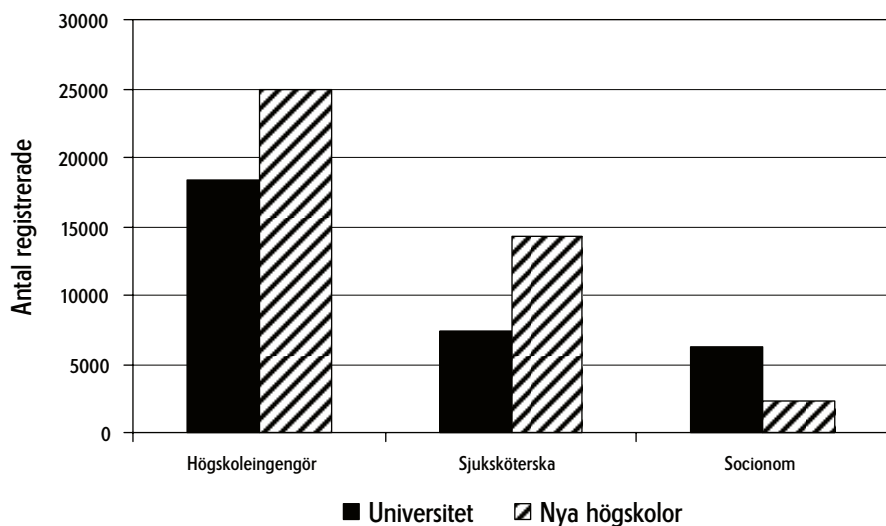
Undersökningsgruppen består av samtliga individer födda 1972 t.o.m. 1984 som har registrerats på högskoleingenjör-, sjuksköterske- eller socionomprogrammet under läsåren 1993/94–2003/04, totalt 49 689, 24 180 respektive 9 798 studenter. Sjuksköterskeutbildningen och högskoleingenjörutbildningen tillhör, jämte lärarutbildningen, de geografiskt mest spridda utbildningarna i Sverige.

- Högskoleingenjörutbildningen är väl spridd och finns på 24 högskolor – knappt 50 % på nya högskolor. Det är en utbildning som i första hand rekryterar män och den har ett lågt söktryck, med ca en förstahandssökande per utbildningsplats.
- Sjuksköterskeutbildningen är väl spridd och finns på 26 högskolor, varav ca 50 % på nya högskolor. Utbildningen rekryterar huvudsakligen kvinnor och har ett medelhögt söktryck, med ca tre förstahandssökande per utbildningsplats.
- Socionomutbildningen ges företrädesvis på universiteten. De studerande är till största delen kvinnor, och utbildningen har ett högt söktryck med över sex förstahandssökande per plats.

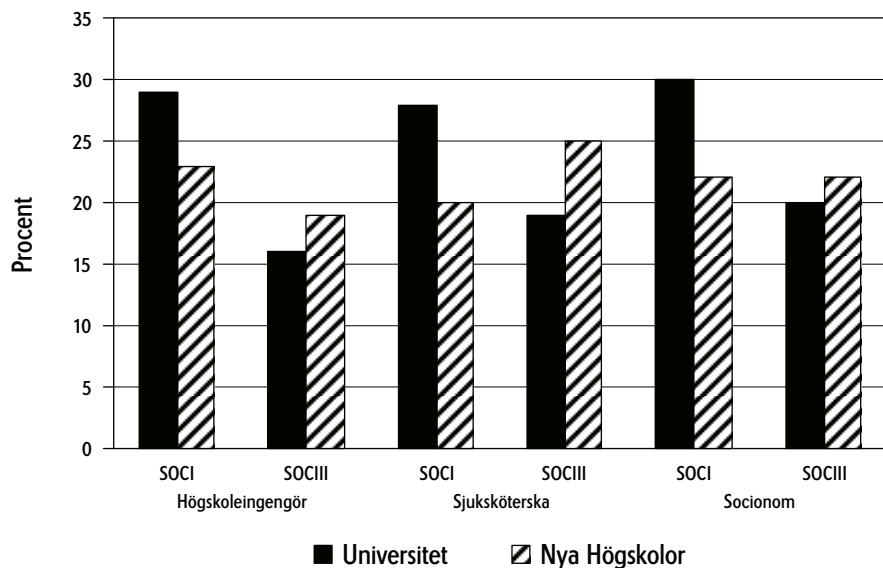
Figur 6 visar fördelningen av dem som har registrerats på respektive program vid universitet eller nyare högskolor under den studerade perioden. Majoriteten bland både högskoleingenjör- och sjuksköterskestudenterna återfinns på de nyare högskolorna, medan det omvända gäller för de som har antagits på socionomprogrammet.

Resultaten (figur 7) visar genomgående att andelen från socialgrupp I är högre för universiteten och att andelen från socialgrupp III är högre för de nya högskolorna. Även inom utbildningar som är väl representerade på båda kategorierna av lärosäten ser vi sålunda skillnader i socialgruppsfördelning mellan universitet och nya högskolor.

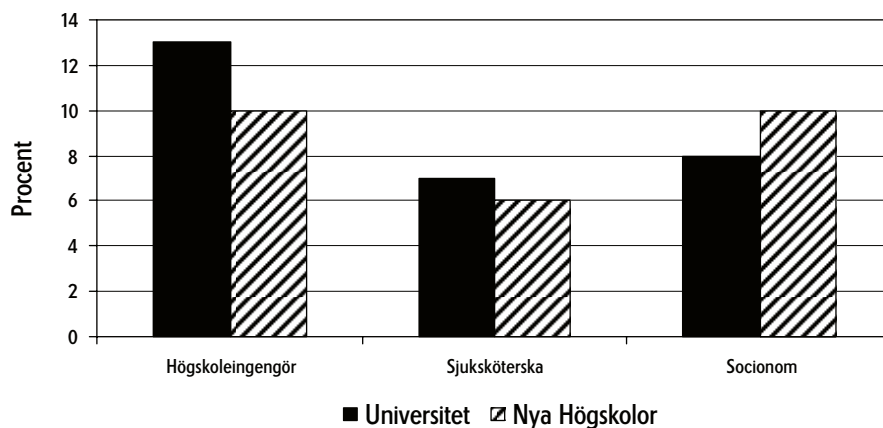
Av figur 8 framgår att andelen antagna med utländsk bakgrund är högre på universiteten för högskoleingenjörer och sjuksköterskor. Att detta inte gäller för socionomer kan vara ett uttryck för selektionseffekter då det är ett högt söktryck på den utbildningen med ca sex sökande per utbildningsplats. Invandrargruppen är en mycket heterogen grupp, med högst varierande utbildningsbakgrund. En annan tänkbar orsak till att andelen antagna med utländsk bakgrund är högre på universiteten är att andelen med utländsk bakgrund är högre i storstadsområdena.

Figur 6. Antal registrerade på universitet respektive ny högskola, läsåren 1993/94–2003/04 (5 931, 2 329 respektive 1 126 studenter har antagits till något av de nya universiteten).

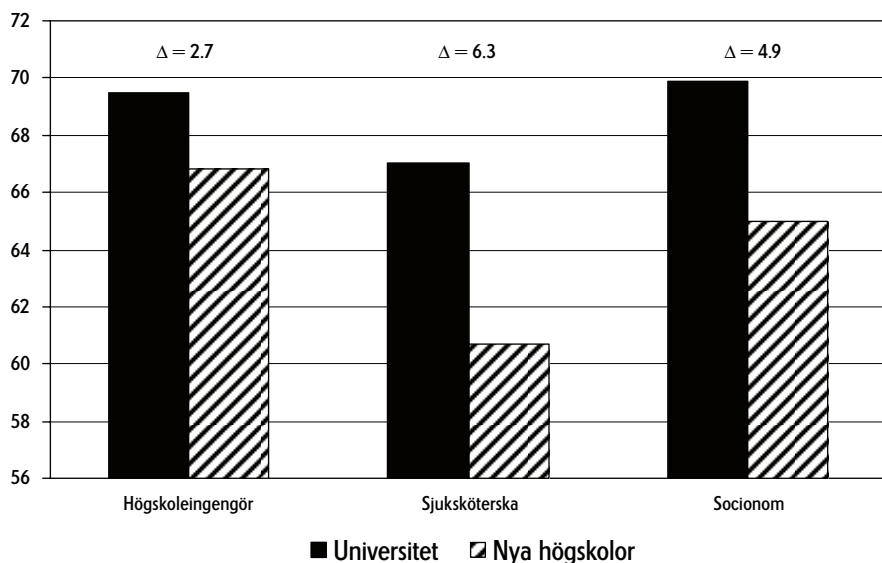

Figur 7. Socialgruppsfördelning för universitet resp. ny högskola (fördelningen i populationen är ca 20 % för SOC I och ca 30 % för SOC III).

Figur 8. Andel antagna med utländsk bakgrund (andelen i populationen är i genomsnitt ca 12 %, har ökat något under perioden).

Som framgår av figur 9 är meritnivån, mätt med grundskolebetyg, högre vid universiteten än vid de nya högskolorna för alla tre utbildningarna. Den minsta skillnaden föreligger för högskoleingenjörerna. Spridningen är också större för de nya högskolorna.

Figur 9. Grundskolebetyg, konverterade till percentilskala, för antagna på respektive program och kategori av lärosäte.

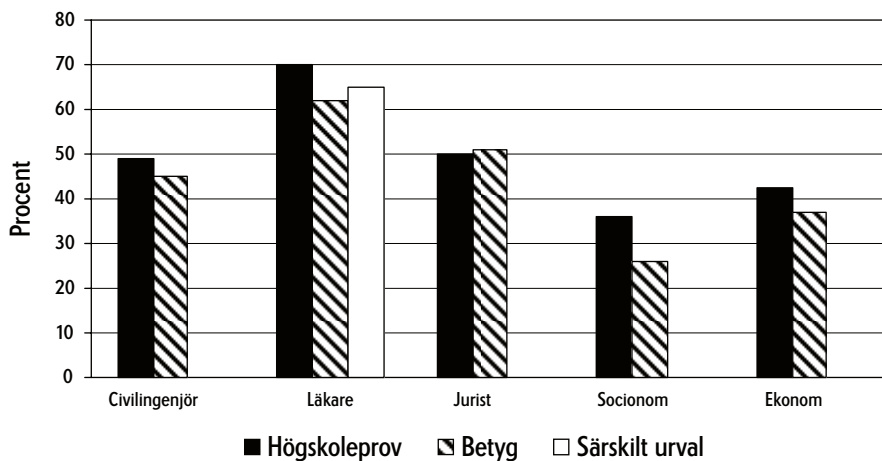
Urvalets konsekvenser för studentsammansättningen

Inom VALUTA-projektet, som pågick under perioden 2001–2005, genomfördes en rad studier där antagningssystemet till den högre utbildningen undersöktes utifrån olika aspekter.

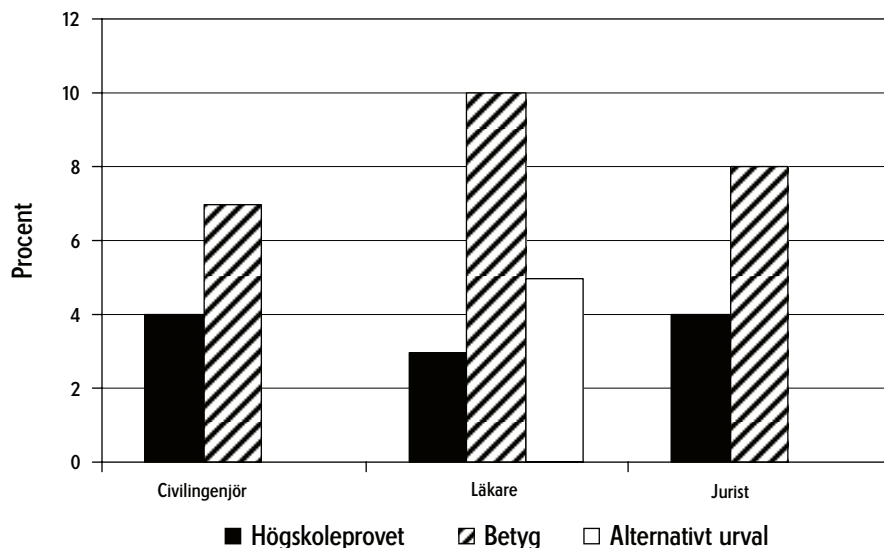
Resultaten från de studier (Cliffordson & Askling, 2006; Löfgren & Törnkvist, 2004a,b; Svensson, 2004; Svensson & Nielsen, 2005), där urvalets betydelse för studentsammansättningen på fem högskoleutbildningar (civilingenjörs-, läkar-, jurist, socionom- och ekonomprogram) har studerats, visar genomgående, med undantag för juristprogrammet, att urval genom högskoleprov ger en större snedrekrytering än urval genom betyg (figur 10).

Resultaten från de studier (Cliffordson & Askling, 2006; Svensson, 2004; Svensson & Nielsen, 2005) där också urvalets betydelse för andelen antagna med utländsk bakgrund undersöktes, visar att skillnaderna i utfall beroende på urvalsinstrument är ännu större än vad som var fallet för socialgrupphörighet (figur 11). Det vill säga att andelen med utländsk bakgrund är störst bland dem som antagits genom betyg och minst bland dem som antagits genom högskoleprov. Sammantaget visar resultaten från VALUTA-projektet att högskoleprovet gynnar svenska män från socialgrupp I.

Figur 10. Urvalets betydelse för studentsammansättningen, andel antagna från SOCI (andel i populationen är ca 20 %; särskilt urval har enbart studerats inom läkarutbildningen) (Cliffordson & Askling, 2006; Löfgren & Törnkvist, 2004a,b; Svensson, 2004; Svensson & Nielsen, 2005).

Figur 11. Urvalets betydelse för studentsammansättningen, andel antagna med utländsk bakgrund (andel i populationen är ca 10–12 %) (Cliffordson & Askling, 2006; Svensson, 2004; Svensson & Nielsen, 2005).

Sammanfattning och slutsatser

Resultaten visar att expansionen har påverkat studentsammansättningen, på gott och ont, dels genom en breddad rekrytering och dels genom en ökad andel studenter med lägre meritvärden och därmed förmodligen sämre förkunskaper.

Expansionen av högskolan har sålunda inneburit att den sociala snedrekryteringen har minskat. Resultaten pekar på att en orsak till detta är utbyggnaden av antalet platser på de nya högskolorna, där den sociala snedrekryteringen är av mindre omfattning än vid motsvarande utbildningar på universiteten. Men även expansionen av antalet platser i sig har haft betydelse, eftersom detta lett till lägre meritkrav vid antagningen till högskolestudier.

Andelen studenter med utländsk bakgrund motsvarar i stort den i populationen, men för två av de utbildningar vi undersökt här (högskoleingenjör- och sjuksköterskeutbildning) var andelen studerande med utländsk bakgrund högre vid universiteten än vid högskolorna. Det är dock tveksamt om detta kan tolkas som ett uttryck för att det finns en snedrekrytering av studerande med utländsk bakgrund vid högskolorna, eftersom detta kan återspegla olikheter i fördelningen av personer med utländsk bakgrund över olika delar av landet.

Resultaten visar också att meritnivån, mätt som ett medelvärde av grundskolebetyget för de som antagits till utbildning, har gått ner under den studerade tidsperioden. Även om det inte finns något enkelt samband mellan meritnivå mätt på detta sätt, och förkunskaper för studierna, indikerar detta att studerandegruppens förutsättningar för framgångsrika studier minskat. Meritnivån bestämd på detta sätt är något lägre vid högskolorna än vid universiteten och nedgången är också större vid högskolorna. En anledning till detta är att det lägre söktrycket lett till att det krävs lägre meritvärden. Det faktum att den andel av varje födelsekohort som påbörjar studier successivt ökat får också ses som en naturlig konsekvens att betygsmedelvärdet sjunker.

Det är intressant att notera att prestationsgraden konstant legat på 83 % under den studerade perioden. Detta i kombination med att studerandegruppens förutsättningar gått ner, och de ekonomiska resurserna minskat, pekar på att belastningen på lärarna ökat, vilket för övrigt också är väl dokumenterat i Högskoleverkets utvärderingar. Det finns givetvis också en risk i denna situation att kraven sänks, med sjunkande kvalitet som följd. Om så är fallet eller ej kan vi inte undersöka med de data som vi har tillgängliga.

Dock finns det anledning att i den fortsatta forskningen uppmärksamma detta problem, i synnerhet som de ekonomiska villkoren för utbildningarna är sådana att incitamenten snarare stimulerar till kvantitativ produktion än

till kvalitet. Det finns sålunda en risk att utbildningarna sänker behörighetskraven för att fylla platserna, liksom att de blir frikostiga med dispenser från dessa. Erfarenheterna visar också på att resursallokeringsystemet leder till en relativt omfattande överproduktion i förhållande till utbildningarnas ekonomiska resurser. En annan risk är att strävan att fylla platserna påverkar utbudet mot expansion och inrättande av populära utbildningar, oavsett nyttan för den enskilda individen i form av att få förväntat arbete, eller för samhället.

Avslutningsvis kan vi konstatera att expansionen av grundutbildningen skapar flera målkonflikter som behöver belysas ytterligare genom forskning. En sådan avser relationen mellan kvantitet och kvalitet. En ökad kvantitet innebär att nya grupper av studenter med delvis annorlunda bakgrund och relativt sämre förkunskaper antas, vilket också kan komma att utgöra hot mot kvaliteten i utbildningsresultaten, och i synnerhet då som resurstilldelningssystemet i huvudsak styr enligt kvantitativa kriterier.

Andra målkonflikter avser dimensionering och utbud av utbildningar, där ett mål är att tillfredsställa studenternas önskningar och ett annat mål är att tillgodose arbetsmarknadens behov av utbildning. Här spelar också resurstilldelningssystemet en viktig roll, eftersom det är ekonomiskt viktigt för högskolorna att det finns sökande till de platser som erbjuds.

En annan målkonflikt avser urval å ena sidan och breddad rekrytering å den andra. Detta är en närmast eviga fråga och hittills har varje försök att anordna urvalet på ett sådant sätt att rekryteringen breddas misslyckats. För de utbildningar där söktrycket är stort bibehålls i stort den sneda rekryteringen. Exempelvis gynnas svenska män från socialgrupp I av högskoleprovet och möjligheten att komplettera betygen. Under den här studerade perioden har huvudsakligen två urvalsinstrument används, nämligen betyg och högskoleprov, där i synnerhet högskoleprovet synes motverka breddad rekrytering. Nyligen har lärosätena fått möjlighet att själva fastställa urvalsgrund för upp till 20 % av platserna, men det återstår ännu att se i vilken utsträckning denna möjlighet kommer att utnyttjas.

Referenser

- Balke, G. (2002) *Olika bakgrund – olika uppfattning? Programstudenter från hem med olika utbildningsbakgrund och deras bedömning av studierna och studiensituationen*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Cliffordson, C. & Askling, B. (2006) Different Grounds for Admission: Its Effects on Recruitment and Achievement in Medical Education. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 50(1), 45–62.

- Husén, T. & Härnqvist, K. (2000) *Begåvningsreserven. En återblick på ett halvsekel forskning och debatt*. Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria.
- Högskoleverket (2005) *Universitet och högskolor – Högskoleverkets årsrapport 2005. (Rapport 26R)*. Stockholm: Högskoleverket
- Högskoleverket (2006a) *Arbetsmarknad och högskoleutbildning 2006. (Rapport 28R)*. Stockholm: Högskoleverket.
- Högskoleverket (2006b) *Universitet och högskolor – Högskoleverkets årsrapport 2006 (Rapport 26R)*. Stockholm: Högskoleverket.
- Kim, L. (2002) *Masshögskolans paradoxer – fem inlägg i den svenska högskoledebatten (Arbetsrapport 10)*. Stockholm: Institutet för studier av utbildning och forskning.
- Löfgren, K. & Törnkvist, B. (2004a) *Jämförelser mellan studerande i olika antagningsgrupper som har registrerats på Socionomprogrammet (PM-rapport 191)*. Umeå: Umeå universitet, Enheten för Pedagogiska mätningar.
- Löfgren, K. & Törnkvist, B. (2004b) *Jämförelser mellan studerande i olika antagningsgrupper som har registrerats på ekonomprogram (PM-rapport 198)*. Umeå: Umeå universitet, Enheten för Pedagogiska mätningar.
- SCB www.scb.se Utbildning och forskning → Studerande och examina i högskolans grundutbildning → Registrerade studenter – Efterfrågade tabeller och diagram Registrerade studenter i grundutbildning läsåren 1977/78–2005/06
- SFS 1993:100 *Högskoleförordningen*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- SOU 2004:29 *Tre vägar till den öppna högskolan*. Betänkande av Tillträdesutredningen. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Svensson, A. (2002) *Den sociala snedrekryteringen till högskolan – när och hur uppstår den? (IPD-rapport 2002:10)* Göteborg: Göteborgs universitet, institutionen för pedagogik och didaktik.
- Svensson, A. (2004) Gymnasiebetyg eller högskoleprov som urvalsinstrument? Fallet civilingenjörsutbildningarna. *Pedagogisk Forskning i Sverige*, 9(1), 15–36.
- Svensson, A. & Nielsen, B. (2005) Vilka kommer in på juristutbildningen och hur klarar man studierna? *Pedagogisk Forskning i Sverige*, 10(1), 1–23.
- Trow, M. (1974) *Towards Mass Higher Education*. Paris: OECD.

DET SVENSKA HÖGSKOLEFÄLTET ANNO 1998

Mikael Börjesson

Ett socialt och könsmässigt strukturerat rum

Den utbildningspolitiska diskussionen om rekrytering och snedrekrytering håller sig ofta på denna allmänna nivå där det enda som efterfrågas är kvinnornas, arbetarbarnens eller invandrarnas andel bland alla studenter.¹⁰ Frågorna blir ofta av typen: finns det 21 eller 23 % arbetarbarn på högskolan?

Uppenbarligen fungerar sådana frågor i den utbildningspolitiska polemiken men de leder bort intresset från de både forskningsmässigt och politiskt verkligt intressanta skillnader och förändringar som framträder om vi i stället frågar vilka utbildningar som befolkas av vilka studenter. Det förutsätter att vi håller isär dels skilda slag av utbildningar, dels de olika slags egenskaper eller tillgångar som studenterna har i bagaget.

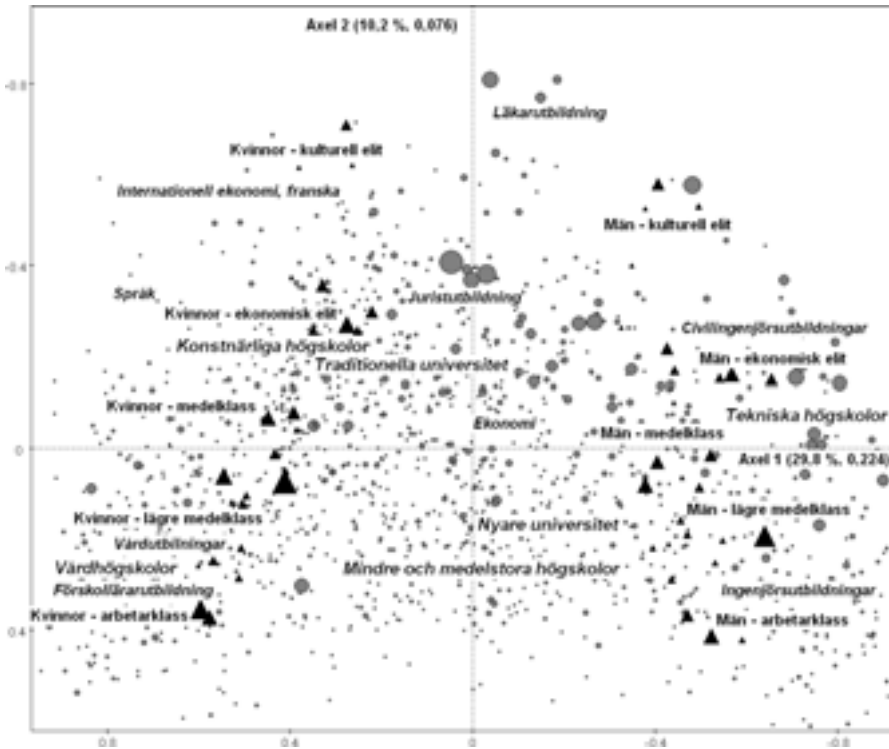
Med hjälp av korrespondensanalys¹¹ har vi skapat en social översiktskarta (figur 1) som visar den svenska högskolan höstterminen 1998. Utgångspunkten är den sociala och könsmässiga rekrytering hos samtliga drygt tusentalet större utbildningar (de till studentantalet minsta utbildningarna har avlägsnats). Med utbildning avses här kombinationen av program och lärosäte. Vi skiljer alltså exempelvis på juristprogrammet vid Stockholms universitet från det på Lunds universitet. Att utbildningar hamnar långt från varandra på kartan innebär att de skiljer sig väsentligen åt i sin rekrytering. Ju längre avstånd, desto större skillnad.

Det svenska högskolefältet har i vår konstruktion tre fundamentala dimensioner – en könsmässig, en socialt hierarkisk och en kulturell/ekonomisk. Könsdimensionen separerar den högre utbildningen i en människors högskola och en kvinnornas högskola. I figur 1 finns människors högskola till höger och kvinnornas till vänster. Till höger finns utbildningar inom framför allt teknologi men även vissa naturvetenskapliga utbildningar. Motpolen till dessa

¹⁰ Denna text bygger på ett avsnitt i Broady et al. (2006). Texten har även tillkommit inom ramen för forskningsprojektet *Skolans kungsväg. Det naturvetenskapliga programmets plats i utbildningssystemet*, projektperiod 1 januari 2006–31 december 2008, finansierat av VR/U, och *Konsten att lyckas som konstnär. Socialt ursprung, kön, utbildning och karriär 1945–2007*, projektperiod 1 januari 2006–31 december 2008, finansierat av VR/U.

¹¹ Le Roux & Rouanet (2004).

manligt dominerade utbildningar utgörs av utbildningar inriktade mot vård, skola och omsorg. Typiska utbildningar vid den kvinnliga polen till vänster är förskollärautbildningar, sjuksköterskeutbildning, utbildningar inom socialt arbete och socionomutbildning. Även lärarutbildningar inriktade mot undervisning av barn i de lägre skolåldrarna återfinns här. Mellan dessa ytterligheter finns mer könsneutrala utbildningar såsom läkarutbildningen, juristutbildningen och många utbildningar inom ekonomi.

Aktiva variabler:

▲ Sociala grupper (här uppdelade efter studenternas kön).

● Högskoleutbildningar.

Storleken på symbolerna är proportionerlig med antalet individer de omfattar.

Figur 1. Det svenska högskolefältet 1998, 32 sociala grupper uppdelade efter kön, i 366 utbildningar, stiliserad, planet av axel 1 och 2.

Rummets andra dimension är socialt hierarkisk och ställer (uppåt i figuren) studenter från hem med mycket tillgångar, framför allt kulturella och utbildningsmässiga, mot (nedåt i figuren) studenter från hem med mer begränsade resurser, återigen främst kulturella sådana som här indikeras av en låg utbildningsnivå. Denna dimension är relaterad till studenternas egna tillgångar. Gymnasiebetyg och poäng på högskoleprovet följer samma logik. Detta innebär att studenter som har mycket resurser med sig hemifrån ofta konverterat dessa till eget kapital i form av höga gymnasiebetyg och/eller höga poäng på högskoleprovet, medan studenter från hem med mindre resurser generellt sett klarat sig sämre i konkurrensen om skolkapitalet.

Vad gäller utbildningarna står i den övre delen av rummet långa prestigeladdade utbildningar, såsom läkarutbildningen, juristutbildningen, vissa civilingenjörsutbildningar (framför allt arkitekt- och kemiutbildning), journalistutbildning, veterinärutbildningen, samt vissa humanistiska fristående kurser, mot kortare utbildningar inom teknologi (ingenjörsutbildningar och andra utbildningar), vård och utbildning (framför allt fritidspedagogutbildning och förskollärarytutbildning) i rummets nedre del. En avgörande skillnad mellan utbildningarna vid de två polerna är – förutom de olika sociala grupper man rekryterar – söktrycket och den meritokratiska skiktningen. Utbildningar i den över delen av rummet har ofta ett stort söktryck och får därmed även en markant meritokratisk selektion. Det räcker ibland inte ens med de högsta poängen på högskoleprovet utan lotten får avgöra vilka som tas in till läkarprogrammet. I den nedre delen av rummet finns många utbildningar där alla som söker tas in förutsatt att man har allmän behörighet. Det gör att studenterna inte sällan har låga gymnasiebetyg och medicinska resultat på högskoleprovet. Den svenska högskolan är som Lars Lustig påpekar delad i två:

Detta innebär att vi i princip kan tala om "två högskolor i en": en urvalshögskola och en rekryteringshögskola. För urvalshögskolan är det självfallet relevant att tala om urvalsmetoder och urvalsinstrument, och sträva efter att förfina dessa och säkerställa deras legitimitet. För rekryteringshögskolan, däremot, saknar urval och urvalsmetoder all tänkbar betydelse eftersom alla behöriga sökande kommer in.¹²

Det råder en obalans i storlek mellan de två högskolorna. På ungefär hälften av alla program som Verket för högskoleservice ansvarade för antagningen till, kom år 2003 samtliga studenter in efter den andra omgången, och på drygt femtonhundra utbildningar (nästan uteslutande fristående kurser)

¹² SOU 2004:29, s. 147.

finns det tomma platser. Bara en tiondel av programmen har högt söktryck (fler än fem sökande per plats).¹³

Sammanfattningsvis bildar de två viktigaste dimensionerna av högskolefältet, den könsmässiga och den sociala, tillsammans en triangulär struktur. Skillnaderna mellan könen är som störst i triangelnas bas, där arbetarklassens barn finns, för att sedan minska när vi rör oss upp i den sociala hierarkin. Männen och kvinnorna möts på samma utbildningar när vi nått de högsta sociala lagren. Denna struktur har visat sig vara mycket stabil över åren och återfinns även i den svenska gymnasieskolan.¹⁴ Den tripolära strukturen ger oss en pol nere till vänster där kvinnliga studenter från arbetarklassen är överrepresenterade. Dessa studenter går ofta på kortare utbildningar med inriktning mot vård, omsorg, förskola och skola. Utbildningar som rekryterar män med motsvarande sociala ursprung utgör en motstående pol, där framför allt ingenjörsutbildningarna (som vi skiljer från civilingenjörsutbildningarna) återfinns. Mot dessa två poler kontrasterar en tredje pol som dominerar hela rummet. Där samlas såväl män som kvinnor från hem med omfattande resurser, mest koncentrerade på läkarutbildningen men även på juristutbildningen.

Lärosätenas positioner i rummet – tre typfall

I figuren har även lärosätenas positioner lagts in, närmare bestämt för vart och ett av lärosätena en punkt som markerar den genomsnittliga positionen för samtliga dess utbildningar. Vi får således inte reda på något om spridningen av ett lärosätes utbildningar i rummet, men generellt gäller att stora universitets utbildningar tenderar att vara förhållandevis utspridda medan utbildningar vid mindre lärosäten och framför allt vid dem som har en tydlig ämnesinriktning, som de konstnärliga högskolorna och vårdhögskolorna, är mer koncentrerade. Ibland har man, som i fallet med Handelshögskolan, endast ett enda program.

Högskolorna intar olika positioner i rummet, delvis betingat av vilken typ av utbildningar de erbjuder. Vårdhögskolorna, som uteslutande erbjuder utbildning riktad mot yrkesbanor inom vården, hamnar tydligt till vänster i grafen där kvinnor är överrepresenterade. Deras motsats är de manligt dominerade tekniska högskolorna, där tekniska utbildningar utgör nästintill hela utbildningsutbudet. Längs den andra axeln, den socialt hierarkiska dimensionen av rummet, etableras en polaritet som mindre avgörs av lärosätenas ämnesmässiga inriktning och mer av deras status. De traditionella

¹³ SOU 2004:29, s. 148.

¹⁴ Broady & Palme (1992), Börjesson (2004), Broady & Börjesson (2006).

universiteten i Uppsala och Lund, universiteten i Stockholm och Göteborg, och de dominerande fackhögskolorna (exempelvis Handelshögskolan, Kungl. tekniska högskolan, Karolinska Institutet, Sveriges lantbruksuniversitet, Teaterhögskolan) positionerar sig i den övre delen av rummet och står i opposition till de mindre och medelstora högskolorna i den nedre delen av rummet. Till viss del erbjuder man samma typ av utbildningar. Men det finns också viktiga skillnader. Prestigeutbildningar som läkar-, jurist-, journalist- och psykologutbildningarna ges nästan enbart vid de traditionella universiteten eller, som i fallet med läkarutbildningen på Karolinska Institutet, på fackhögskolor. I och med att dessa utbildningar har en hög social rekrytering får även lärosätena som helhet en högre social rekrytering. Längs den socialt hierarkiska axeln får vi även en uppdelning som är ämnesorienterad – vårdhögskolorna i den nedre delen av rummet kontrasteras mot de konstnärliga högskolorna i fältets övre regioner. De tekniska högskolorna hamnar i en mer neutral hierarkisk position längs denna andra axel, vilket är en effekt av att de två stora typerna av utbildningsprogram, civilingenjörsutbildningarna med en förhållandevis hög andel manliga studenter från högre sociala skikt och ingenjörsutbildningarna med sin huvudsakliga rekrytering av män från de folkligare klasserna, tar ut varandra. Motsvarande rekrytering inom den kvinnliga delen av högskolefältet har Karolinska Institutet med en spännvidd från läkarutbildningen i systemets absoluta topp, socialt och meritokratiskt, till de kortare vårdutbildningarna vid triangelns baslinje.

Lärosätenas positioner är således inordnade i ett triangulärt mönster. En första skiljelinje går mellan å ena sidan lärosäten i den övre delen av rummet – nästan uteslutande traditionella universitet och fackhögskolor och konstnärliga högskolor – å andra sidan nederst i rummet vårdhögskolor och mindre och medelstora högskolor. Förutom rekryteringen i bred mening, det vill säga omfattande såväl meritokratiska som sociala aspekter, finns en skillnad i resurser. De traditionella universiteten och många av fackhögskolorna har betydande resurser för forskning. Grundutbildningen är ofta inte den högst prioriterade uppgiften vid dessa lärosäten. För högskolorna i den nedre regionen av rummet gäller det motsatta förhållandet. Forskningen är ej så väl utbyggd och de stora intäkterna kommer från grundutbildningen. Paradoxalt nog är de lärosäten som är mest känsliga för fluktuationer i rekryteringen mest beroende av denna för sin fortlevnad. Som framgår av figuren ovan är det på basis av den sociala rekryteringen relevant att likställa de fyra högskolor som nyligen erhållit universitetsstatus (1998 benämnda Högskolan i Växjö, Högskolan i Örebro, Högskolan i Karlstad

och Mitthögskolan) med mindre och medelstora högskolor.¹⁵ En ytterligare distinktion kan göras i den övre delen av rummet mellan traditionella universitet och fackhögskolor. Universiteten är större i antal studenter räknat och har dessutom en bredare uppsättning program, kurser och ämnen. Fackhögskolorna är med sitt mindre antal studenter och sitt mer begränsade utbildningsutbud mer homogena i sin rekrytering.¹⁶

Så här långt har vi endast beaktat två, låt vara fundamentala, aspekter av lärosätenas och utbildningarnas rekrytering, nämligen socialt ursprung indikerat av föräldrarnas yrkesposition och studentens kön. Bilden behöver kompletteras. Vi ska fördjupa analysen av lärosätenas positioner genom att lägga till faktorer som nationell härkomst, geografisk rekrytering och studenternas utbildningsmeriter.¹⁷

Nationell härkomst – en omvänd hierarki i förhållande till den sociala

I analysen av högskolefältet 1998 ingår inte nationell härkomst som en aktiv variabel. Bilden behöver således kompletteras och vi skall här översiktligt analysera relationen mellan nationell härkomst och föräldrarnas högsta utbildningsnivå.

Om vi gör en mycket grov indelning av studenter i dem med svenskt ursprung (själva födda i Sverige och med minst en svenskfödd förälder) och övriga, kan vi för det första konstatera att hierarkin är omvänd i jämförelse med den sociala hierarkin. Lärosäten där en stor andel studenter hade högutbildade föräldrar tenderade att ha en låg andel svenskfödda studenter (gäller exempelvis för Karolinska Institutet, Kungl. tekniska högskolan och Handelshögskolan i Stockholm) och vice versa (gäller för de flesta mindre och medelstora högskolor). De traditionella universiteten i Uppsala, Lund, Stockholm och Göteborg bildade en mellangrupp. Det gick också att identifiera en grupp små fackhögskolor som hade en stor andel studenter med högutbildade föräldrar kombinerat med en stor andel svenskfödda studenter. Här fanns ett antal konstnärliga högskolor och lärosäten som Teologiska högskolan och Sveriges lantbruksuniversitet. Södertörns högskola intog en intressant position definierad av förhållandevis stora andelar icke svenska

¹⁵ Vi kan notera att universiteten i Umeå och Linköping har en liknande rekryteringsprofil, men dessa lärosäten har till skillnad från de nyligen uppgraderade lärosätena ett utbildningsutbud som liknar de övriga universitetens och det är därför rimligt att samla dessa i en gemensam grupp.

¹⁶ Värt att påpeka är återigen att vissa institutioner som Handelshögskolan i Stockholm och Kungl. konsthögskolan i Stockholm är mycket homogena beträffande båda innehåll och rekrytering, medan de tekniska högskolorna och Karolinska Institutet har en tydlig ämnesriktning men en intern spännvidd i rekryteringen.

¹⁷ Resultaten nedan är hämtade från Broady et al. (2006).

studenter och studenter med högutbildade föräldrar. Lärosätet skilde sig således i bägge dessa avseenden från andra mindre och medelstora högskolor.

Om icke-svenskfödda slås ihop till en enda kategori är således en hög andel studenter med icke-svensk bakgrund en indikator på att ett lärosäte är högt placerat i den sociala hierarkin. Något mindre grova resultat erhåller vi genom att skilja mellan första generationens invandrare, andra generationens invandrare och utbytesstudenter. Att andelen svenskfödda år 1998 var förhållandevis låg vid lärosäten med hög social rekrytering berodde på att dessa också hade en stor andel utbytesstudenter. Ett lärosäte som Södertörns högskola hade en liten rekrytering av den senare gruppen. I stället var det framför allt prestigefyllda lärosäten som Dramatiska institutet, Karolinska Institutet, Kungl. tekniska högskolan, Handelshögskolan i Stockholm, Danshögskolan och Uppsala universitet som hade höga andelar. Låga andelar utbytesstudenter var utmärkande för många mindre och medelstora högskolor som Mälardalens högskola och Högskolan i Gävle, men även för flera av de större universiteten; Stockholm, Linköping och Göteborg låg alla under genomsnittet.

Geografisk rekrytering

För att förstå högskolornas rekrytering av studenter måste även den geografiska dimensionen tillfogas i analysen. Denna kan sägas ha två komponenter. För det första är det frågan om huruvida rekryteringen domineras av en regional eller nationell rekrytering. För det andra är det viktigt var i landet lärosätet ligger. Dessa två komponenter måste också vägas samman. En regional rekrytering har olika innebörd i Stockholm och i Småland. Vi behöver således studera relationen mellan Sverige som sociogeografiskt rum, högskolornas och universitetens placering i detta samt lärosätenas rekryteringsomfång.

I genomsnitt kom år 1998 nästan hälften av studenterna från samma län (de gick ut gymnasieskola i länet). Skillnaderna mellan lärosätena var emellertid stora och det fanns tydliga geografiska mönster. Lärosäten i Stockholm hade vanligtvis en hög andel studenter från det egna länet, vilket framför allt kan förklaras av att Stockholms län är det i särklass mest befolkade länet.¹⁸ Intressant nog hade de högskolor som tillkom med ett uttalat mål att rekrytera studenter från närområdet också de högsta andelarna från det

¹⁸ Bland de sjutton högskolor som rekryterar minst 50 % från det egna länet ligger åtta i Stockholms län (Södertörns högskola, Stockholms universitet, Kungl. tekniska högskolan, Röda korsets högskola, Sophiahemmetts sjuksköterskehögskola, Handelshögskolan i Stockholm, Lärarhögskolan i Stockholm och Karolinska Institutet). Skärper vi kriteriet till minst 60 % blir Stockholms dominans än tydligare, fem lärosäten av åtta.

egna länet. Södertörns högskola hade med 72 % den högsta andelen av samtliga lärosäten, tätt följd av Malmö högskolas 70 %. Bland de övriga med hög regional rekrytering fann vi förutom ett antal vårdhögskolor flera mindre och medelstora högskolor.¹⁹ Mot dessa högskolor kontrasterade Sveriges lantbruksuniversitet (8 %), Musikhögskolan Ingesund (17 %), Högskolan på Gotland (18 %), samt Uppsala universitet (22 %). Det fanns även ett antal högskolor i Stockholms län som hade en rekrytering från det egna länet som låg under genomsnittet.²⁰

Den geografiska rekryteringen var sammanfattningsvis betingad av lärosätets utbildningsutbud och spridningen av utbildningarna över landet (ju exklusivare utbildning desto mer nationell rekrytering) samt länets storlek (lärosäten i län med stor befolkning tenderar att ha en högre rekrytering från det egna länet, helt enkelt på grund av att det där finns så många studenter att rekrytera). Det är dock värt att notera skillnader mellan lärosäten i samma län med ungefärligen samma utbildningsutbud. Södertörns högskola hade 1998 en mer regional rekrytering än Stockholms universitet trots att utbildningsutbudet var relativt likartat. Den geografiska rekryteringen var relaterad till den sociala rekryteringen och sociala grupper var olika spridda i landet. Exempelvis var grupper i det privata näringslivet såsom högre tjänstemän i privat sektor, företagsledare, jurister, men även journalister och konstproducenter överrepresenterade i Stockholms län, medan arbetargrupper var underrepresenterade. Det omvända gällde för exempelvis Gävleborgs län.²¹ Detta visade att högskolor med en omfattande regional rekrytering får olika social sammansättning beroende på om de är lokaliserade i Stockholms län eller Gävleborgs län. Skillnaden mellan en regional rekrytering och en nationell rekrytering gav ofta en skillnad i söktryck. Att ha en nationell rekrytering borgar som regel för ett större söktryck, vilket leder till högre antagningspoäng och därmed till en mer socialt selekterad studentpopulation.²²

¹⁹ Här avses vårdhögskolorna i Boden, Gävle, Falun, Skövde och Blekinge samt de mindre och medelstora högskolorna i Gävle och i Jönköping. Intressant nog hade även Lunds universitet en förhållandevis lokal rekrytering och skiljer sig här från sin klassiska rival, Uppsala universitet.

²⁰ Konstfack (34 %), Idrottshögskolan (38 %), Dramatiska institutet (40 %) och Kungl. konsthögskolan i Stockholm (42 %). Men dessa skiljer sig därigenom att de är mer eller mindre unika i landet – med åtföljande nationell rekrytering – från de högskolor som hade en i hög grad regional rekryteringen.

²¹ Börjesson & Palme (2001).

²² Vi kan exempelvis tolka det faktum att Uppsala universitet hade en något högre social rekrytering än Lunds universitet utifrån att Uppsala hade en betydligt mer nationell rekrytering.

Meritokratisk rekrytering

Vi har ovan sett att det 1998 fanns en påtaglig social differentiering i den svenska högskolan och att denna var relaterad till utbildningarnas prestige och därmed till deras söktryck och meritokratiska rekrytering. Detta förhållande kan tydligt demonstreras genom att lärosätenas andel studenter med högutbildade föräldrar relateras till andelen studenter som lyckats mindre bra på högskoleprovet. Det rådde ett nästan perfekt förhållande där andelen studenter med högutbildade föräldrar var omvänt proportionerlig mot andelen studenter som hade låga poäng på högskoleprovet. Lärosätena kan delas in i tre större kategorier.

En kategori karakteriseras av en hög andel studenter med högutbildade föräldrar. En extrem är här Handelshögskolan i Stockholm som hade den högsta andelen föräldrar med minst en treårig högskoleutbildning (närmare 70 %) och en försumbar andel studenter med låga högskoleprovspoäng. Gruppen konstitueras i stort av de traditionella universiteten och många fackhögskolor som hade andelar studenter med högutbildade föräldrar på mellan 40 och 50 % och det var ner mot tio procent som lyckades dåligt på högskoleprovet.

En andra kategori utgjordes av mindre och medelstora lärosäten definierade av att 20–30 % av studenterna hade högutbildade föräldrar och ungefärligen lika stora andelar låga högskoleprovspoäng. Slutligen fanns en tredje kategori bestående av främst vårdhögskolor, vilka hade de högsta andelarna studenter med mediokra resultat och de lägsta andelarna studenter med högutbildade föräldrar.

Sammanfattning – ett differentierat, hierarkiserat och trögriktigt system

Avsikten med denna text är att fördjupa förståelsen av högskolan som ett system av relationer mellan utbildningar och lärosäten, där dessa intar olika positioner gentemot varandra och där de studenter som rekryteras är en viktig insats och instans för att definiera positionerna. Vi har också försökt att på ett förenklat sätt redogöra för hur olika aspekter av högskolornas rekrytering hänger samman. Huvudresultaten kan sammanfattas på följande vis.

Den interna differentieringen har stått i centrum av analyserna av högskolefältet anno 1998. Fältet har tre fundamentala dimensioner, en köns- mässig, en socialt hierarkisk och en kulturell/ekonomisk. Det är främst de två första dimensionerna som har diskuterats i detta sammanhang. De bildade, tagna tillsammans, en triangulär struktur av utbildningar där skillnaderna

mellan män och kvinnor var som störst bland de mindre resursstarka grupperna medan könen möts på den sociala elitens utbildningar.

Vi har även analyserat hur lärosätena positionerade sig i denna struktur och vi har fastnat för en indelning av dessa i tre kategorier. En grundläggande skillnad gick mellan de dominerande institutionerna och de dominerade. Till den första kategorin kunde de traditionella universiteten och fackhögskolorna räknas. Karakteristiskt för dessa är att de, förutom att de ofta är det äldsta eller ett av de äldsta lärosätena av sitt slag i landet, har omfattande resurser av olika slag (forskningsmässiga, ekonomiska och symboliska). Mot dessa stod de nya universiteten och de mindre och medelstora högskolorna som saknar stora forskningsresurser och har lite av symboliska tillgångar. Det var också en stor skillnad i rekrytering. De dominerande lärosätena hade en stark rekrytering ur högre sociala skikt och det krävdes goda meriter för att bli antagen. De nya universiteten och de mindre och medelstora högskolorna hade en mer genomsnittlig rekrytering och i relation till de traditionella universiteten och fackhögskolorna betydligt större andelar studenter från arbetarklass och lägre andelar studenter från högre tjänstemannahem. Karakteristiskt var också att de dominerade lärosätena i större utsträckning än de dominerande tog in studenter med mindre goda betyg och förhållandevis låga poäng på högskoleprovet. Sökbilden såg helt enkelt annorlunda ut. Medan det kunde gå över tio sökande per plats till många utbildningar vid de traditionella universiteten och fackhögskolorna, hade många av de mindre högskolorna svårt att fylla platserna.²³

Det finns viktiga skillnader mellan de traditionella universiteten och fackhögskolorna. De traditionella universiteten är stora utbildningsinstitutioner med en bred uppsättning ämnen och det finns även en stor variation inom lärosätena vad gäller rekryteringen och söktryck. Fackhögskolorna är mindre och bedriver undervisning och forskning inom ett mer koncentrerat ämnesområde. De har generellt sett ett högre söktryck än universiteten och är ofta än mer socialt selekterade. Men även här finns en intern spännvidd, exempelvis mellan ingenjörutbildningar och civilingenjörutbildningar på de tekniska högskolorna och mellan kortare vårdutbildningar och läkarutbildningar på Karolinska Institutet. De konstnärliga högskolorna är de mest homogena lärosätena i detta avseende. De har oftast endast långa prestigefyllda utbildningar med ett extremt högt söktryck och en hög social rekrytering.

---

²³ Detta är naturligtvis en grov förenkling. Vi är medvetna om att de traditionella universiteten och fackhögskolorna kunde ha problem att fylla sina studieplatser, framför allt inom tekniska och naturvetenskapliga utbildningar, och att mindre högskolor kunde ha högt söktryck till vissa utbildningar. Men vad som är av intresse här är det övergripande mönstret.

Vi har även konstaterat att den nationella härkomsten är omvänt relaterad till den sociala rekryteringen. Lärosäten med en hög andel svenskfödda studenter tenderade att ha en låg andel studenter med högutbildade föräldrar och vice versa. Men frågan är komplicerad. Det var påtagligt att det internationella inslagen vid de ledande lärosätena till stor del berodde på stora skaror utbytesstudenter och att det inte var självklart att det var första och andra generationens invandrare som sökte sig till dessa lärosäten. Samtidigt ligger många av de dominerande institutionerna, såsom Karolinska Institutet, Handelshögskolan i Stockholm och Kungl. tekniska högskolan i Stockholmsregionen, där invandrade grupper är överrepresenterade.

Alla dessa faktorer sammantagna påverkar lärosätenas möjligheter att ha inflytande över sin rekrytering. Vissa lärosäten befann sig i en position inom högskolefältet som gjorde det svårt att fylla platserna och de studenter som man hade var i större utsträckning än vid andra lärosäten från mindre resursstarka hem. I den mån man fick studenter att söka till lärosätet bidrog man med största sannolikhet till en breddad rekrytering totalt sett. Samtidigt kunde man tänkas bidra till en ökad differentiering inom högskolan – arbetarklassens söner och döttrar stannade kvar vid det lokala lärosätet och sökte sig därmed inte till de traditionella universiteten och fackhögskolorna. För de dominerande lärosätena med högt söktryck såg rekryteringsproblemet annorlunda ut. Det handlade om att hitta de presumtiva studenter som hade "rätt" bakgrund i kombination med tillräckligt goda meriter för att lyckas ta sig in. Vanligen var det lättare att rikta sig till grupper av annan nationell härkomst än svensk och det var tydligt att man lyckades bättre med att ha en bred etnisk rekrytering, med undantag av vissa konstnärliga högskolor, än en bred social rekrytering.

Så här såg högskolefältet ut 1998. Det har nästan gått ett decennium. Mycket har sannolikt hänt, framför allt vore det intressant att undersöka vad fluktrationerna i söktrycket till högskolan har betytt för rekryteringen. Har det minskade antalet sökande på senare år lett till att så kallade nya grupper ökat sitt inträde? Eller har dessa grupper tappat mark i högskolan och valt andra vägar? Hur förhåller sig eliterna till förändringarna i högskolan? Vi går också ett systemskifte till mötes i och med att Bologna-systemet sjösätts. Det ska bli mycket intressant att se vilka konsekvenser detta får för olika gruppers utbildningsstrategier. Och om det får några konsekvenser för högskolefältets struktur. En gissning är att de hierarkiska skillnaderna kommer att förstärkas med en tydligare differentiering mellan lärosäten som har rätt att ge utbildning på avancerad nivå och dem som saknar denna möjlighet.

Referenser

- Broady, D. & Börjesson M. (2006) "En social karta över gymnasieskolan", s. 90–99 i *Ord&Bild*, nr 3–4.
- Broady, D., Börjesson, M., Bertilsson, E., Farkas, G., Gunneriusson Karlström, M., Larsson, E., Lidegran, I. & Nordqvist, I. (2006) *Utvärdering av Rekryteringsdelegationen*, 2 rev. uppl. augusti 2006, SEC Research Reports, nr 39, SEC/ILU, Uppsala universitet, Uppsala.
- Broady, D. & Palme, M. (1992) *Högskolan som fält och studenternas livsbanor*, Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, nr 1, HLS, Stockholm.
- Börjesson, M. (2004) *Gymnasieskolans sociala struktur och sociala gruppers utbildningsstrategier – tendenser på nationell nivå 1997–2001*, SEC Research Reports, nr 32, SEC/ILU, Uppsala universitet, Uppsala.
- Börjesson, M. & Palme, M. (2001) *Social klassificering – analyser av olika nomenklaturer för social klassificering och sociala gruppers karakteristika*. Paper presenterat på Workshop "Kulturellt kapital och sociala klasser", Uppsala universitet, 12–14 okt.
- Le Roux, B. & Rouanet, H. (2004) *Geometric Data Analysis. From Correspondence Analysis to Structured Data Analysis*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston, London.
- Lustig, L. (2004) *Tre vägar till den öppna högskolan*, SOU 2004:29. Fritzes, Stockholm.

OM KONSTEN ATT FÖRDELA BASMEDEL TILL UNIVERSITETEN

Ulf Sandström

Inledning

FoU-systemets expansion, sedan 1970-talet talar vi om mer än en fördubbling av kostnaderna för statlig civil FoU räknat i fasta penningvärden,²⁴ har medfört att högskolan tar på sig mer och mer arbetsuppgifter. Merparten av ökningen kommer från relevansstyrd tillämpad forskning. Ju längre universitetet går mot att tillfredsställa externa behov desto mer utvärderingar för att kontrollera att forskarna verkligen arbetar med finansärens problemställningar.

Utvärderingsbranschen består av forskare som extraknacker (ofta i grupp), men det finns också internationella konsultfirmor som specialiserat sig på att utvärdera forskning åt svenska myndigheter. Ett exempel är Technopolis Inc. som årligen gör ett flertal evalueringar åt Verket för innovationssystem (Vinnova) och för andra myndigheter. Institutet för studier av utbildning av forskning, startade år 2000 som ett forskningsinstitut, men har sedermera utvecklats till ett renodlat utvärderingsinstitut, inte bara för utvärdering av utbildning och forskning utan för alla former av utvärderingar.

Bakgrunden till framväxten av en forskningsutvärderingsindustri är två sammankopplade processer: omförhandlade relationer mellan uppdragsgivare och uppdragstagare (principal och agent); och en ny styrningsfilosofi i den offentliga sfären, s.k. new public management (NPM). Forskningssektorn har i takt med ökad ekonomisk omfattning också blivit alltmer politiskt intressant – numera närapå en procent av statsbudgeten. Forskningen är betydelsefull också ur en rad andra perspektiv, t.ex. för tillväxt-, framtids-, försvars-, utbildnings- och flera andra politikområden.

Utvärderingsindustrin närs av en misstro mot utförarna (forskarna) som bl.a. manifesteras i den nya styrningsfilosofin. Denna misstro möter universitetsforskarna också i form av konkurrensutsatta medel, i form av att de tvingas att verkligen eller på låtsas ha intressen av att starta företag eller att ta ut patent på sin forskning. Det gamla sociala kontraktet mellan forskning och samhälle – ”Vi ger er resurser och frihet mot att ni flitigt publicerar era resultat fritt tillgängligt för alla” – fungerar inte längre friktionsfritt.

---

²⁴ Se Sandström, Hällsten & Heyman (2005), s. 18.

Vetenskapens riskfyllda projekt har gjort att enskilda finansörer vill ha både livrem och hängslen. De tror inte längre på forskningens självstyrande mekanismer som i huvudsak handlar om publiceringar i internationella och kollegialt granskade tidskrifter.

Processen som beskrivs ovan har tidigare skildrats av professor Aant Elzinga i en uppsats från 1985: "Research, Bureaucracy and the Drift of Epistemic Criteria".²⁵ Forskningens starka expansion köptes till priset av en trivialisering av forskningsbegreppet. Den 'science policy' som utvecklades på 1960-talet omvandlades till 'technology policy' under 1970-talet och senare till 'innovation policy' under 1980-talet. Man kan lägga till att politiken fortsatt på den inslagna vägen, till en sorts kökkenmödding av interaktiv-trippel-helix-mode2-tvärvetenskap under 1990/2000-talet. Det som hände på vägen var att vetenskapspolitiken försvann från den politiska agendan. Den ersattes av en allmän "FoU-politik" med tonvikt på ekonomisk tillväxt, s k innovationspolitik. Från tid till annan har frågorna visserligen varit uppe till diskussion – Forskning 2000 salig i åminnelse – men debatterna har inte lett till egentlig politisk omvärdering.

Forskningsbegreppets omvandling, eller skall vi säga utsuddningen av demarkationer mellan vetenskap och teknik samt mellan vetenskap och utredning, utvecklades i anslutning till framväxten av den sektoriella FoU-verksamheten. För svensk del är 1970-talets forskningspolitik intimt förknippad med sektorsforskningen, varav Skolöverstyrelsens FoU var en viktig, för att inte säga omistlig ingrediens. Med Elzingas ord:

"However, as R&D became increasingly targeted and mission-oriented, externalist assessments relating to social and political (policy) problem definitions took on a more prominent role, while the classical distinctions tended to lose their significance. From the policy-makers' viewpoint the boundaries between different types of research and development activities became fuzzy, and science appeared to converge with technology. This meant that the internalist criteria of excellence and scientific quality lost their pre-eminent status."²⁶

Denna urholkning skulle fortsätta så länge "policy-makers" hade en bristfällig förståelse för forskningsprocessen.

Att förstå forskning bygger till att börja med på att man skiljer ut de olika verksamheter som ingår i den allmänna terminologin, dvs. det vi idag slarvigt benämner "forskning". FoU-begreppet består av minst två delar: forskning och utveckling. Dessa termer är ganska tydligt definierade och

²⁵ Wittrock & Elzinga (1985).

²⁶ Ibid. s. 194.

man kan tycka att vi borde vara rädda om dessa distinktioner, men även inom högskolan har dessa skillnader eroderats och idag buntas allt ihop till "forskning".

Annars kunde man tänka sig att det vore värdefullt såväl internt (inom högskolan) som externt att hålla isär forskning och utveckling.²⁷ Poängen här är att vi kan analysera högskolans FoU och den logik som olika aktiviteter bygger på. Alla forskningsliknande verksamheter har det gemensamt att de måste kunna legitimera sina kunskapsanspråk. Strategierna för detta skiftar väsentligt beroende på vilken typ av FoU det rör sig om.²⁸

Vår ena utgångspunkt är forskningens närhet till praktiska applikationer och rör sig mellan de två ändpunkterna grundforskning och tillämpad forskning. Den andra utgångspunkten rör sig om forskningens styrningsförhållanden; i det ena fallet är forskningen fri och i det andra fallet är forskningen styrd eller riktad åt ett visst område eller mot ett visst problem. Även om forskningen är styrd är det normalt upp till forskarna att bestämma hur problemställningen skall behandlas, dvs. vilka metoder som bör användas för att belysa eller lösa det uppställda problemet.²⁹

När de två dimensionerna korstabuleras får vi uppställningen i tabell 1 som ger fyra grundläggande typer av forskning. Alla typer är aktuella för vår diskussion. Fri forskning kan vara av två slag, grundläggande eller tillämpad. Här återfinns den "rena" grundforskningen som styrs av nyfikenhet och som huvudsakligen förbehålls de forskare som kan arbeta på basis av direkta statsanslag (fakultetsmedel) eller med bidrag från forskningsråd eller andra forskarstyrda finansiärer. Det vi kallar fri tillämpningsforskning syftar på att det inte alls är ovanligt att forskare själva låter sin forskning riktas mot specifika tillämpningar. Vi kan säga att de frivilligt underordnar sig en universitetsextern logik. I det fallet har forskarna egna uppfattningar och övertygelser om vad som är viktiga problem att lösa. Väsentliga delar av klinisk, teknisk och samhällsvetenskaplig forskning är av denna "internstyrd" och indirekt "riktade" karaktär.

---

²⁷ Jag skall inte trötta läsaren av denna skrift med någon begreppsexercis utan hänvisar till ett par skrifter som gör det åt mig, se Frascatimanualen (OECD 1994), J. Eriksson, (1996), jfr. J. Eriksson & U. Sandström (1997).

²⁸ Jfr Hallberg (1992).

²⁹ Stokes (1994).

Tabell 1. Fyra typer av forskning.

	Fri forskning	Riktad forskning
Grundforskning	Fri grundforskning	Strategisk grundforskning
Tillämpad forskning	Fri tillämpningsforskning	Behovsmotiverad tillämpad forskning

När den styrda forskningen inte söker sig fram mot fundamentala frågeställningar utan istället arbetar på basis av redan tillgänglig kunskap och försöker kombinera denna till nya lösningar kallar vi den "behovsmotiverad tillämpad forskning". Här är det de praktiska och direkta problemen som styr forskningen och tidsperspektivet är ofta betydligt mera kortsiktigt. Den riktade forskningen är tillämpad till sin natur och styrningen ett omisskännligt drag.

Den strategiska forskningen är ett fenomen som i statistiska sammanhang benämns "basic oriented" i motsats till den rena grundforskningen ("basic pure"), men den här typen har blivit mer synlig sedan 1980-talets alltmer riktade satsningar, t.ex. i Japan, mot vissa basteknologier eller generella vetenskaper. I Sverige tydliggjordes detta genom framväxten av de forskningsstiftelser som baserades på löntagarfondernas medel. Poängen med denna forskning är att man söker svar på fundamentala frågor men låter forskningsfinansieringen gå via styrning mot vissa teknologiska områden som man tror kommer att ge utdelning i form av långsiktig ekonomisk tillväxt, antingen genom nya produktinnovationer eller nya processinnovationer.

Låt oss hårdra resonemanget ovan och översätta forskning med "grundforskning" och utvecklingsarbete med tillämpad forskning. I OECD:s definition är forskningens syfte att ge ny kunskap i meningen nytt eller bättre vetande, medan utvecklingsverksamhetens syfte är att åstadkomma "nya material, produkter och apparater; att införa nya processer, system eller tjänster; eller att väsentligt förbättra redan framställda eller införda sådana". Resultatet av vetenskaplig forskning är alltså vetenskapligt underbyggd kunskap. Kunskap i denna mening kan också kallas "teoretisk kunskap" eller "vetande" för att göra en åtskillnad mot "praktisk kunskap" som ibland används för att beteckna kunnande. Ett viktigt kriterium för bedömning av ett forskningsresultats värde är sanningskriteriet. I princip skall en forskningsfrågeställning som är vetenskaplig kunna avgöras med hjälp av

empiriska studier eftersom det är den empiriska kritiken som driver vetenskapen framåt.³⁰

Ett kriterium för att avgöra om ett projekt ska hänföras till forskning är således huruvida frågan "Är detta sant (opartiskt, objektivt etc.?)" på ett meningsfullt sätt kan ställas till det resultat som projektet förväntas leda till. Är den frågan inte meningsfull är det inte ett forskningsresultat. Därav följer inte att det är ett utvecklingsresultat, bara att det är något annat än ett forskningsresultat.³¹

Det är i de flesta fall förhållandevis enkelt att avgöra om något inte är ett forskningsresultat. Det som komplicerar särskiljandet av forskning och utvecklingsarbete är, för det första, att det i utvecklingsprojekt ibland ingår undersökningsmoment som rimligen bör betecknas forskning. För att åstadkomma en ny produkt eller process kan det först vara nödvändigt att få svar på några teoretiska frågor, vilket i sin tur leder till att ny teoretisk kunskap måste produceras för att uppnå det eftersträvade resultatet. Det är dock fortfarande ett utvecklingsprojekt eftersom slutmålet är att åstadkomma en produkt eller en process. Utvecklingsprojekt kan, som sagt, grupperas med hänsyn till om det gäller tekniskt utvecklingsarbete, alltså utveckling av nya material, produkter, tekniska system och processer, eller utveckling av andra saker som nya administrativa eller organisatoriska system, arbetsmetoder, rekommendationer m.m. De senare ges samlingsbenämningen administrativt utvecklingsarbete och har en mycket vid betydelse. Grovt taget är alla de utvecklingsprojekt som inte hänförs till tekniskt utvecklingsarbete att betrakta som administrativa utvecklingsarbeten.

Forskning (vetenskaplig) rättfärdigar sina kunskapsanspråk genom att arbeta i ett kollegialt akademiskt sammanhang. Man skriver för kollegerna vilka förutsätts läsa och granska det man publicerar. Likaledes sker intern kritisk granskning när man disputerar, söker tjänst eller begär att få en högre titel. En annan och särskilt viktig del av den interna kontrollverksamheten är referee-systemet, kollegial granskning av manus som skall publiceras i vetenskapliga tidskrifter; en praktik som etablerades i 1600-talets England. Manus publiceras inte utan att ha granskats av ett par kolleger (grindvakter) som läser utifrån sin ämnesförståelse och ger synpunkter på manuset. Ofta får författaren tillbaka sitt manus med ett antal förslag och synpunkter som skall rättas till. Många manus blir avförda till andra tidskrifter och det kan ta tid innan ett manus blir en publicerad artikel. Under den tiden har det för det mesta hänt ganska mycket med innehållet.

---

³⁰ Nordin (1983).

³¹ Detta och följande avsnitt bygger på Eriksson (1996) och Eriksson & Sandström (1997).

Utvecklingsarbetets strategi är helt annorlunda, vare sig det är tekniskt utvecklingsarbete eller administrativt utvecklingsarbete. Det senare fallet är det vi oftast möter i samhällsvetenskapliga forskningsområden. Utvecklingsarbete har det gemensamt att det inte utvärderas efter akademiska kriterier utan efter funktion. Vi frågar om den här tekniska uppfinningen fungerar eller om det här administrativa systemet är mer effektivt än andra system. Vi förväntar oss inte att en uppfinning skall möta forskningens principiella och universella "sannings"-krav, eller att ett förslag till förändring av socialförsäkringssystemet skall diskuteras som om det vore "sant". Uppfinningar och administrativa förslag har en annan legitimeringsgrund: att fungera och att bättre än andra konkurrerande förslag lösa det tekniska eller administrativa problem som är upphovet till behovet ifråga.

Rollfördelning och forskningsuniversitet

I den nuvarande forskningspolitiken glider verksamheterna ihop och demarkationerna upplöses: sanning eller funktion har blivit sanning *och* funktion. Dubbla kriterier leder till dubbel bokföring.

Många har tänkt sig en koncentrationstrategi som lösningen på problemet med å ena sidan utspridning av resurser och å den andra utspädningen av forskningskomponenten i verksamheten. Denna koncentration skulle ske till ett antal (ofta färre än fem) stora universitetsmiljöer med de bästa förutsättningarna att bedriva excellent forskning. Personligen är jag tveksam till en sådan utveckling, det vore bättre att stödja den högkvalitativa forskningen var den än befinner sig i det svenska universitets- och högskolesystemet. Däremot ställer jag mig positiv till den renodling av rollfördelningen som man kan skönja i den debatten. Det är inte farligt att kalla saker vid sina rätta namn, dvs. att skilja mellan vetenskaplig forskning och administrativt utvecklingsarbete. Det är inte heller så att ett forskningsuniversitet eller en "forskningsfakultet" behöver renodla sig med avseende på uppdrag och forskningsuppgifter, utan det som är viktigt är att det i framtiden skall vara möjligt att styra den vetenskapliga forskningen för sig och utan att den blandas samman med annan FoU-verksamhet.

Poängen, och detta är en kärnpunkt i mitt resonemang, är att om den statliga kvalitetsstyrningen riktas till den vetenskapliga forskningsverksamheten kommer detta också i sin förlängning att ge bättre administrativ och teknisk utvecklingsverksamhet. Jag skriver "om" därför att ett sådant system inte finns i dagsläget, staten fördelar basfinansiering efter traditionella tumregler baserade på studentenrollering, storleksordningar och politiska förhandlingar. Men nu talar mycket för att en annan ordning är på väg som i stor utsträckning kommer att vila på konkurrensutsatta medel.

I den senaste forskningspropositionen (prop. 2004/05:80) är det tydligt att politiken numera talar för satsningar på stora och starka forskningsmiljöer (Linné- och Berzeliusbidrag) och regeringen har också givit uppdraget att se över resurstilldelning och övrig styrning ”avseende forskning och forskarutbildning vid universitet och högskolor” till den sittande resursutredningen:

”En utgångspunkt för uppdraget skall vara behovet av hög vetenskaplig kvalitet samt ökad profilering, närmare samarbete och arbetsfördelning mellan olika lärosäten.”³²

Konkurrensen mellan universitet och mellan fakulteter kommer helt klart att sätta kollegialiteten på hårda prov. Hur många tror att disciplinerna fortfarande kan hitta fram till en gemensam modell för kvalitetskontroll? Om inte forskarna själva kan välja är det troligt att det blir någon form av marknadsmekanism som faller avgörandet. Här finns det många olika varianter att välja mellan; skillnaden mellan systemen är att de är mer eller mindre kongruenta med vetenskapens sociala processer. Citeringar är ett ganska direkt avtryck av vetenskapens kognitiva och sociala processer som kan användas i det här sammanhanget. Framgång i forskning (erkännande, uppskattning etc.) kan mätas på många olika sätt. Akademiska priser och utmärkelser, mottagna bidrag från forskningsfinansiärer, stipendier och liknande är olika mått som ger ställföreträdande variabler för uppmärksamhet. Klart är dock att publiceringar i centrala vetenskapliga tidskrifter är viktigast för erkännandet och den faktor som ligger närmast rimliga krav på opartiskhet och objektivitet, dvs. som ligger utanför det system av nepotism som ingår vid fördelning av bidrag, stipendier och priser.³³ Även om grindvaktssystemet för internationella publiceringar är ett socialt och politiskt maktsystem är det också ett system som är genomsyrat av konstitutiva vetenskapliga kriterier.³⁴

Genom internationella vetenskapliga tidskrifter och det refereesystem som tillämpas finns ett organiserat och kontrollerat sätt att sprida och få resultat värderade mellan kolleger.³⁵ Det är stor skillnad om vi jämför med den i Sverige oerhört vanligt förekommande antologin, som i de flesta samhällsvetenskapliga discipliner är den dominerande formen för kommunikation av forskningsresultat. Samhällsvetenskapliga forskningsprojekt planeras som ett antal monografier (avhandlingar) och en avslutande

³² Dir. 2004:49, 2005:24, 2005:73, 2006:29.

³³ Wennerås & Wold (1997).

³⁴ Longino (2001).

³⁵ Fox (1991), s. 196 säger: ”Publication, the public portion of scientific communication, verifies information, legitimizes authorship, formally establishes priority, and functions as a primary bias of recognition and reward.”

antologi med uppsatser. Monografier på svenska är ett sätt att effektivt gömma undan forskningen dels från internationell granskning, dels från erkännande och uppskattning. Antologier, även om de skulle vara på engelska, är ett annat sätt att effektivt gömma forskningen. Ett exempel är antologin *The University Research System* (Wittrock & Elzinga 1985). I nämnda antologi publicerade sig Roger Geiger, Olof Ruin, Tony Becher, Stuart Blume. Samtliga dessa har fått noll eller högst fyra citeringar enligt Web of Science Cited Refs. Tony Becher har skrivit en klassisk bok om "akademiska stammar" vilken fått ovanligt många (>400) citeringar. Boken förtjänar alltså att benämnas "klassiker". När samme Becher publicerar sig i en svenskproducerad antologi (på engelska) får han noll citeringar.³⁶ Även om det självklart finns undantag från denna regel visar systematiska studier att forskare som underlåter att publicera tidskriftsartiklar endast i sällsynta fall får sina kapitel-i-bok-uppsatser uppmärksammade i Google Scholar och Web of Science.³⁷

Citeringsgraden som kvalitetsindikator

Synlighet i internationella vetenskapliga tidskrifter är ett vanligt mått på forskningens kvalitet. Citeringar är inte ett perfekt mått, men i den internationella bibliometriska diskussionen råder samstämmighet om att relativa citeringsindex, särskilt de som utnyttjar alla tidskriftsklasser och fältnormaliserade data, kommer så nära ett idealt mått som det idag är möjligt.

Vi behöver data med hög aktualitet, dvs. från den senaste tioårsperioden. Vi är därför inte betjänta av att veta vad som hände med Elzingas uppsats från 1985 eller andra publiceringar från hans penna, åtminstone inte de som publicerats före 1998–2000. Bedömningen skall gälla den forskning som pågår idag och som fortfarande är levande i den meningen att det finns en pågående diskussion vid forskningsfronten.³⁸

Studier av internationella publiceringar blir mer rättvisande om hänsyn tas till att citeringsfrekvenser skiljer sig mellan olika forskningsområden. Dessa skillnader beror på flera förhållanden: antalet tidskrifter inom området, antalet referenser per artikel, tidskrifternas utgivningstakt och citeringstraditioner inom området.

³⁶ Kanske är det okänt för många samhällsvetare att Web of Science också innehåller citeringar till böcker, rapporter och antologibidrag. Men så är det eftersom alla referenser i tidskrifternas artiklar kommer med. Det är lite ordnat och ibland problematiskt med uppgifterna – alla författare är inte noga med sina referenser.

³⁷ Sandström (2007) visar att korrelationerna mellan citeringar i Web of Science och i Google Scholar (som också innehåller rapporter och antologier) är mycket höga (0,9). Problemet är att det förekommer viss autokorrelation och att det är tidsödande att korrigera för detta.

³⁸ Om frontbegreppet se Chen (2006), Jfr. Sandström (2003).

Fältnormaliserade jämförelser över olika områden kräver referensvärden per tidskriftskategori. Citeringar per publikation (CPP) kan då relateras till ett medelvärde för ett specifikt publiceringsår. Referensvärdet kan vara genomsnittet för världen, genomsnittet för ett antal EU-länder eller någon annan vald avgränsning (Moed 2004).

Huruvida faktiska citeringsvärden är bra eller mindre bra beror alltså på jämförelsematerialet. En första indikator ger värdet på citeringsgraden i förhållande till den tidskrift där artikeln är publicerad. Den genomsnittliga citeringsfrekvensen relaterad till tidskrifterna kallar vi *Journal Citation Score* (JCS). CPP/JCS ger ett mått på hur artikeln citerats jämfört med en genomsnittlig artikel i den aktuella tidskriften. Måttet kan även byggas ut till ett genomsnitt för det specifika set av tidskrifter som enheten arbetat med (JCSm).

Informationen CPP/JCS ger oss en bild av hur väl en institution presterar i relation till de tidskrifter i vilka man valt att (eller kunnat) publicera sig. En institution som arbetar mot tidskrifter med lägre impact kan då ha lättare att få en bra kvot, medan en institution med en högre ambitionsnivå lätt kan få ett sämre kvotvärde. För att korrigera för detta används ett specifikt mått som benämns *Field Citation Score* (FCS). Med detta mått får vi ett referensvärde som baseras på samtliga tidskrifter inom en kategori av tidskrifter. Om enheten har satsat på (relativt sett) lågciterade tidskrifter kommer man alltså att få en hög CPP/JCSm men en låg CPP/FCSm.

Måttens karaktär av jämförelser med en internationell referensnivå gör att ett värde över 1 innebär att enheten ligger över genomsnittet och ett värde mellan 0 och 1 innebär att man ligger under världsgenomsnittet. Den internationellt standardiserade citeringsgraden mätt med CPP/FCSm brukar kallas "crown indicator" i bibliometriska sammanhang. Med denna indikator kan man genast se huruvida prestationerna hos ett universitet ligger signifikant sämre (värden $< 0,5$), under (värden $0,5-0,8$), omkring ($0,8-1,2$), över ($1,2-1,5$) eller mycket över ($> 1,5$) den genomsnittliga standarden för de fält där man är verksamma.

Kvoten JCS/FCS ger en indikation om huruvida de tidskrifter i vilka forskarna publicerar sina artiklar ligger över eller under genomsnittet för det fält som tidskrifterna tillhör. En förutsättning är dock att vi arbetar med engelskspråkiga tidskrifter. Sociologisk forskning indexeras i Web of Science. Detta gör att sociologerna får relativt sett många artiklar, men deras citeringsgrad blir påtagligt svag. Språkbarriären är så pass avgörande att det i dessa analyser är viktigt att endast ta med jämförbara tidskrifter.³⁹ Därför tas alla icke-engelskspråkiga tidskrifter bort.

³⁹ Grupp, Schmoch & Hinze (2001).

Fördelar med citeringsgrad

Fördelarna med fältnormaliserade citeringsindex är flera: För det första, det uppstår inga skalfördelar. I raka citeringsanalyser blir det automatiskt en fördel att ha många publiceringar långt tillbaka i tiden. Med den här analysmodellen kommer unga forskare att behandlas på samma sätt som äldre. Det är inte heller någon fördel att ha många artiklar, dvs. att ha en hög produktivitet mätt i antal artiklar. I den meningen är den här indikatorn *skalneutral*. Problemet med de förslag till prestationssystem som diskuterats och det som införts i Norge (FRIDA) från och med 2006 är att systemet vilar på en svaghet: den tar inte hänsyn till fältmässiga skillnader i normalproduktivitet. En matematiker publicerar kanske 0,3 artiklar per år medan en kemist producerar två artiklar per år.⁴⁰ En ofta framförd kritik mot det internationella publiceringssystemet, att man delar upp artiklar i "Least Publishable Units" berör således inte ett system som arbetar med citeringsgraden. Det är ju skalneutralt.

För det andra är den fältnormaliserade indikatorn könsmässigt neutral. En allt viktigare aspekt av forskningspolitiken är att den inte får ge fördelar åt forskningsområden som domineras av män och ge nackdelar åt forskningsfält med kvinnlig dominans.⁴¹ Vi vet att det sedan länge funnits ett stabilt mönster mellan män och kvinnor med avseende på deras publiceringsaktivitet. Mönstret brukar kallas "the productivity puzzle"⁴² och betyder att kvinnor har en signifikant lägre produktivitet över en avgränsad tidsperiod.

Det finns självfallet starka selektionseffekter innan man blir färdig forskare, men när man väl är där så är skillnaderna i kvalitetsprestationer förhållandevis små. Den lilla skillnaden är snarare till kvinnornas fördel än till deras nackdel. Överlag blir kvinnornas artiklar mer citerade än deras manliga kollegers. Kvinnliga forskares artiklar uppmärksammas, används och citeras i högre utsträckning av andra forskare (oavsett om användarna är män eller kvinnor). Tillämpar vi den metod för "rättvisande" citeringsgrad som beskrivits ovan, vilken gör att fysiker och biologer, ekonomer och pedagoger kan jämföras, så försvinner de skillnader mellan män och kvinnor som tidigare har rapporterats. Eftersom vi vet att kvinnor är överrepresenterade inom vissa discipliner av naturvetenskap, samhällsvetenskap och medicin och underrepresenterade inom andra som fysik och teknik är det viktigt att fältnormalisera undersökningarna.⁴³

⁴⁰ Se den s.k. tellekantdebatten i Norge; Elvebakk & Enebakk(2005). Jfr. Elvebakk (2005).

⁴¹ Se Riis, Lindberg & Silander (2005). Jfr. Sandström & Hällsten (2004).

⁴² Cole & Zuckerman (1984).

⁴³ Riis, Lindberg & Silander op.cit.

En studie av 151 forskare från ett mellansvenskt universitet visar att detta håller för empirisk prövning. Nästan 2000 artiklar har fraktioniserats (uppdelats per författare) och citatberäknats. Resultatet visar att citeringsgraden för kvinnorna ligger sju procentenheter högre än männen (räknat som medeltal för alla artiklar från respektive grupp över perioden 1998–2005).⁴⁴

Låt oss samtidigt komma ihåg att kvinnorna skriver något färre artiklar. Det kan t.ex. förklaras av att kvinnor har perioder av barnafödande, men det kan också bero på att de har en utbudsstrategi som är mer tillbakahållen. Den manliga strategin är att skriva många artiklar och sprida ut dem på många tidskrifter. Det kan tänkas att männen därmed ökar sin synlighet i forskarsamhället, men det ger i medeltal inte riktigt samma uppmärksamhet som kvinnorna uppnår per artikel. Analysen antyder låga eller inga samband i en regressionsmodell mellan variabler som ålder, personaltäthet, finansieringsbredd, andel grundforskning etc. och fältnormaliserad citeringsgrad. Enda undantaget är storleken på det totala bidraget från externa finansiärer. Ju mer pengar man har lyckats dra in desto högre citeringsgrad, eller möjligen vice versa.

Detta var den andra fördelen; en viktig aspekt av ett resursfördelningssystem är att vara könsneutralt. En tredje fördel är att vi kan gå långt fram i tiden – i stort sett kan vi med nuvarande data (maj 2007) få stabila citeringsdata som sträcker sig åtminstone fram till och med år 2005.

Stick inte huv'et i busken!

Ett alternativ till att använda citeringsgrad vore att bygga ett resursfördelningssystem som det norska,⁴⁵ men det vore att kapitulera för de externa centripetalkrafter som bestämt universitetsforskningen i Sverige. Det är ingen nackdel att svensk forskningspolitik tagit sig an sektorsuppdraget; på lång sikt är det klok politik att hålla samman forskning och utveckling, men resultatet från forskningen bör, om man vill premiera forskningskvalitet, ensamt ligga till grund för den statliga basfinansieringen.

Forskningskvalitet handlar om att förhålla sig till den forskningsfront som definierar det forskningsområde inom vilket man arbetar. Vill man medverka i utformningen av denna front är det nödvändigt att publicera artiklar i de internationella tidskrifterna. Konsekvensen är inte att det skulle vara fel eller förbjudet att publicera böcker och antologier eller antologibidrag,

⁴⁴ Sandström & Hällsten (2007).

⁴⁵ I Norge övergick man redan 2005 till att fördela en liten del av basanslaget till forskning utifrån ett publiceringsbaserat system kallat FRIDA. Principen är att publiceringar i vissa tidskrifter belönas högre (A-tidskrifter) än andra (B-tidskrifter). Likaledes belönas böcker från nationella och internationella förlag enligt en A- och B-modell. Ungefär 10 % av den statliga direktfinansieringen är prestationsbaserad. Liknande system diskuteras i Danmark och Sverige.

tvärtom är det fortfarande, även med ett nytt system, av största vikt. Böcker och rapporter är publiceringskanaler i sin egen rätt och de påverkar på olika sätt forskningsfrontens utveckling, men man bör vara noggrann med dessa publiceringsformer. Att ge ut antologier som inte kommunicerar med forskningsfronten är att ta en massa kraft från den pågående forskningen. Det kostar dessutom stora pengar som tas från forskningsanslagen. En antologi-produktion kostar mellan 100–200 000 kronor beroende på förlag vilket är flera procent av ett normalt forskningsbidrag.

Cavallin och Lindblad (2006) uttrycker en allmän skepsis mot internationella rankinglistor och hur de hanterar kvalitetsfrågorna. Det finns anledning att hålla med i många av deras kommentarer, men det bör också understrykas att av det förhållandet att rankinglistor i allmänhet är metodiskt undermåliga inte följer att det är omöjligt att utveckla ett rankingsystem som är skal- och könsneutralt.⁴⁶

Engelska är vetenskapens internationella *lingua franca* så det finns knappast anledning att anmärka på det faktum att engelskspråkiga tidskrifter dominerar. Även med enbart amerikanska och engelskspråkiga tidskrifter t.ex. inom området "Dentistry & Oral Surgery" är det tre svenska universitet bland de 20 mest citerade (fältnormaliserad indikator). De amerikanska universiteten är bra, men definitivt inte bäst; USA hamnar långt ned på rankinglistan. Göteborg ligger trea i världsrankingen om vi utgår från tidskrifter som klassats till det aktuella området.⁴⁷

Thomson/ISI använder sig av ungefär en fjärdedel av alla peer-reviewade tidskrifter, men det är den bästa fjärdedelen och det är de tidskrifter som normalt sett är mest värdefulla för den vetenskapliga utvecklingen. Viktiga forskningsresultat kommer så gott som alltid att publiceras i dessa tidskrifter. Detta garanterar Thomson/ISI:s urvalsprocedur. Därför är kritiken att alla tidskrifter inte är med ett argument som inte väger särskilt tungt. Om alla tidskrifter vore med skulle det enbart innebära en nackdel för dem som har många artiklar i dessa lågciterade (ofta nollciterade) tidskrifter. Poängen med ett skalneutralt system är inte att alla artiklar skall vara med utan att respektive universitet ställer upp de bästa av sina forskare att delta i konkurrensen på publiceringsmarknaden (jfr det engelska RAE-systemet som helt bygger på denna logik).

---

⁴⁶ Se Sandström & Sandström (2007b).

⁴⁷ Sandström & Sandström (2007a).

Strategiska universitetsledning

Effekten av resursfördelning på basis av fältnormaliserad citeringsgrad blir på lång sikt att det strategiska tänkandet inom fakulteter och universitet kommer att förändras. Varje enhet måste vårda sina bästa forskare på ett helt annat sätt än tidigare. Det är nämligen ganska få personer som bär upp citeringsgraden, det är nätverket kring dessa få forskare som arbetar mot de aktuella forskningsfronterna som ger citeringar. Många av de artiklar som skrivs på tvång för att internationalisera eller för att rapportera ett avslutat projekt drar inte in några poäng i citeringsligan. Tvärtom drar dessa artiklar ned genomsnittet. Ett universitet måste i framtiden tänka på att understödja alla goda forskare som arbetar med internationellt konkurrenskraftiga forskningslinjer. Det kommer att fordras en utbudspolitik eftersom det kommer att vara omöjligt att i förväg (ex ante) säga vem av flera forskare som har möjligheter att bli framgångsrika. De som inte är intresserade av internationella forskningsfronter kan fortfarande ge stora bidrag genom att skriva böcker och rapporter. Men universitetet bör ha starka incitament för att understödja de forskare som har goda prognoser och även kollegerna inom institutionen har ett starkt intresse av att stödja sina bästa kolleger. Ledningsfrågorna kanske inte löser sig självt, men förutsättningarna förändras radikalt och den nya spelsituationen bör inbegripa samarbetsstrategier.

Hur blir utfallet om vi tillämpar den föreslagna metoden på samhällsvetarna i Göteborg?

Tabell 2 visar att statsvetarna publicerar i genomsnittliga tidskrifter men får mycket uppmärksamhet för dessa artiklar eftersom de har en hög fältnormaliserad citeringsgrad. Pedagogerna däremot skriver i högt rankade tidskrifter men får inte betalt för detta om vi tittar på den journalnormaliserade citeringsgraden (CPP/JCSm). Av detta följer att den fältnormaliserade indikatorn blir förhållandevis genomsnittlig. Psykologerna lyckas lite bättre än genomsnittet men skriver inte i de bästa tidskrifterna vilket ger begränsad citeringsutdelning.

Korrelationen mellan fältnormaliserad citeringsgrad (CPP/FCSm) och antal artiklar (full count) är obefintlig, $r = 0,0375$. Detta illustrerar citeringsgradens skalneutrala egenskaper.

Tabell 2. Bibliometriska indikatorer för samhällsvetenskapliga institutioner vid Göteborgs universitet under perioden 1998–2005 (endast SSCI). CPP/FCSm är "crown indicator". Full Count är antal artiklar. Övriga mått förklaras i texten. Endast artiklar i engelskspråkiga tidskrifter. Citeringar till maj 2007.

Dept	Full Count	CPP/JCSm	JCS/FCS	CPP/FCSm
Dept Pol Sci	34	1,12	1,14	1,47
Dept Soc Work	22	2,06	1,08	1,40
Dept Econ	110	0,93	0,99	0,97
Dept Psychol	164	1,02	0,91	0,94
Dept Sociol	17	0,79	0,88	0,93
Dept Educ	23	0,52	1,28	0,76
Dept Business	39	0,67	1,14	0,68
Dept Peace	19	0,74	0,95	0,66
CEFOS	13	0,57	1,36	0,46
Totalt	441	0,95	1,01	0,95

Anm: Tabellen upptar institutioner med minst tio artiklar under perioden.

Slutord

Mot bakgrund av det ovan sagda vill jag hävda att debatten om prestationsrelaterade fakultetsbidrag (basfinansiering) bör få en ny vändning. Den tidigare kritiken mot bibliometriska undersökningar är inte längre giltig. Fältnormaliserad citeringsgrad och fältnormaliserande produktionstal kan och bör läggas till grund för fördelningen av basanslag till universiteten. Här har jag visat hur citeringsgrad kan användas och i en artikel om Australien (Sandström & Sandström, 2007c) framkommer att universitetens artikelproduktion kan normaliseras så att det blir ett storlekstal att lägga till grund för fördelning av anslag.

Referenser

- Cavallin, M. & Lindblad, S. (2006) *Världsmästerskap i vetenskap: en granskning av internationella rankinglistor och deras sätt att hantera kvalitet hos universitet*. Göteborgs universitet.
- Chen, C.M. (2006) CiteSpace II: Detecting and Visualizing Emerging Trends and Transient Patterns in Scientific Literature. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 57.
- Cole, S. & Zuckerman, H. (1984) *The Productivity Puzzle*, (Eds) Maehr & Steinkamp, *Advances in Motivation and Achievement*. JAI Press.

- Elvebakk, B. (2005) Å telle seg til kvalitet!. *Dagbladet*, 25 november.
- Elvebakk, B. & Enebakk, V. (2005) Kunnskapsløst kunnskapsløft. *Samtiden* 4.
- Elzinga, A. (1985) Research, Bureaucracy and the Drift of Epistemic Criteria. In Wittrock & Elzinga (Eds.) *The University Research System* (Stockholm).
- Eriksson, J. (1996) *Forskning, utveckling, nytta*. BFR diss.
- Eriksson, J. & Sandström, U. (1997) *Byggforskningsrådets stöd till FoU utanför universitet och högskolor*. BVN-rapport.
- Fox, M.F. (1991) Gender, Environmental Milieu, and Productivity. In Zuckerman, H. Cole, J. & Bruer, J. (Eds.) *The Outer Circle*. New York: W. W. Norton & Company. *Frascatimanualen* (1994) OECD.
- Grupp, H., Schmoch, H. & Hinze, S. (2001) International Alignment and Scientific Regards as Macro-Indicators for International Comparisons of Publications. *Scientometrics* vol 51.
- Hallberg, M. (1992) *Kunskap och kön*. Daidalos, diss.
- Longino, H. (2002) *The Fate of Knowledge*. Princeton University Press.
- Moed, H.F. (2005) *Citation Analysis in Research Evaluation*. Springer.
- Nordin, I. (1983) *Vad är teknik?* Linköpings universitet.
- Riis, U., Lindberg, L. & Silander, C. (2005) *Akademins olika världar*. Högskoleverket.
- Sandström, U. (2003) Eftertankar kring forskningspolitik. *ARKUS verksamhetsberättelse 2002–2003*. Arkus
- Sandström, U. (2007) *ITMs publiceringar 1998–2006: resultat från bibliometriska undersökningar*. KTH.
- Sandström, U. & Hällsten, M. (2004) Springboard or Stumbling Block? Can Research Councils Promote Scientific Excellence without Gender Bias?. *Gender and Excellence in the Making* EUR 2122.
- Sandström, U. & Hällsten, M. (2007) *Gender, Funding Diversity and Quality of Research*. Paper to the Madrid ISSI-conference June 25–27.
- Sandström, E. & Sandström, U. (2007a) *CiteSpace Visualization of Proximity Clusters in Dentistry Research*. Paper to the 11th International Conference on Scientometrics and Informetrics Madrid, June 25–28.
- Sandström, E. & Sandström, U. (2007b) *Svenska lärosätens forskningsproduktivitet och citeringsgrad*. Underlagsrapport till resursutredningen.
- Sandström, U. & Sandström, E. (2007c) A Metric for Academic Science Applied to Australian Universities. (submitted article tillgänglig på www.forskningspolitik.se).
- Sandström, U., Hällsten, M. & Heyman, U. (2005) *Svensk forskningsfinansiering: inriktning och styrning*. Vetenskapsrådet.
- Stokes, D.E. (1997) *Pasteurs Quadrant: Basic Science and Technological Innovation*. Brookings.
- Wennerås, C. & Wold, A. (1997) Nepotism and Sexism in Peer-Review. *Nature*.
- Wittrock, B. & Elzinga, A. (1985) (Eds.) *The University Research System*. Stockholm, Coronet Books.

FÄLTET, MAKTEN OCH DEN AKADEMISKA PROFESSIONEN – EN LÄGESBESKRIVNING

Ylva Hasselberg

Inledning

Denna text skrivs för att återge utgångspunkterna för ett pågående forskningsprojekt om en eventuell deprofessionalisering av lärare och forskare vid svenska universitet. Läsaren får ursäkta dess något okonventionella disposition: frågan jag ställer mig kommer inte först, utan sist i texten. Syftet med det är att visa varför det över huvud taget är intressant att ställa en sådan fråga. Min förhoppning är att flygplanet till sist lyfter, i meningen att läsaren till slut har samma upplevelse som jag om att frågan är nödvändig att ställa, att den pockar på ett svar. Min fromma och kanske lite optimistiska förhoppning är också att denna upplevelse ska födas ur de resonemang som förs här.

Historisk bakgrund

Under min tid som student och forskare på universitetet, en period som sträcker sig från 1985 och fram till nuet, har det skett mycket stora förändringar av verksamheten vid de svenska universiteten, på flera olika plan. Om man på en höft ska räkna upp de största och viktigaste av dessa förändringar, så anser jag att de inleddes under Per Unckels tid som utbildningsminister, med införandet av genomströmningskraven, dvs. införandet av den koppling mellan produktionen av studenter med färdiga examina/kurser, och medelstilledningen, samt centraliserandet av makten från korporativa organ till rektorer/dekaner/prefekter, dvs. centralisering av styrningen. En viktig förändring var skillnaden i professorernas arbetsrättsliga ställning, där en professor numer inte är tillsatt av regeringen och därmed möjlig att avsätta. Unckel och de tjänstemän som arbetade nära honom hade, som Mats Benner påpekat, en komplicerad inställning till det kollegiala styret av universitetet, där akademikernas expertstatus värderades högt, men där det samtidigt förekom en viss misstänksamhet

mot universitetslärarna/forskarna.⁴⁸ Unckels tid präglades också av beslutet att av löntagarfondsmedlen tillskapa ett antal stora forskningsstiftelser, med mandat att genomföra stora satsningar på områden som antogs vara av strategisk betydelse för tillväxt och innovation. Denna satsning skulle senare komma att resultera i en enorm omfördelning av medel från de fasta fakultetsanslagen till den externt finansierade forskningen när stora nedskärningar av de offentliga anslagen genomfördes under Carl Thams tid som utbildningsminister.

Under Thams tid ökade också de generella politiska kraven på att universiteten skulle producera fler studenter/forskare, och att universiteten också borde öppnas för andra grupper än de som traditionellt frekventerat dem. Det var en demokratisering av universiteten som åsyftades. De små och medelstora högskolornas utbyggnad var en del av de åtgärder man genomförde i syfte att öka antalet universitetsutbildade, samtidigt som dessa också fyllde tillväxtpolitiska och regionalpolitiska mål. Jämställdhetsfrågan kom upp på bordet. De s.k. Tham-professorerna var vikta för kvinnliga sökande, och könskvoteringsproblematiken blev genom detta verkligt kontroversiell inom universitetsvärlden. Ett flertal regeländringar genomfördes med i praktiken samma syfte: att öka styrningen av universiteten. En sådan förändring var införandet av externa styrelseordföranden i universitetsstyrelserna, en åtgärd som motiverades av behovet av ökad insyn och makt över universiteten från allmänheten. Den kanske viktigaste reformen under Thamtiden var dock reformeringen av forskarutbildningen. Antagningen till forskarutbildningen kopplades till finansieringen, som begränsades till 4 år. Den fyraåriga forskarutbildning som man ända sedan 1969 hade haft som politiskt mål för alla fakulteter blev därmed till slut omvandlad till konkret lagstiftning som förhindrade antagning av fler doktorander än man kunde finansiera.

Efter Thams avgång som utbildningsminister 1998 har förändringstakten ytligt sett synts klinga av, men samtidigt har flera av den föregående periodens trender förstärkts, genom att de politiska reformerna operationaliserats och fyllts med innehåll. Den nya forskarutbildningen har tillsammans med den förändrade högskolestrukturen omsatts i forskarskolor som spänner över flera universitet och högskolor. Forskningsrådsorganisationen har setts över och givits en ny struktur, samtidigt som en större andel av de statliga forskningsmedlen än tidigare är vikta för särskilda satsningar som anses vara av stort samhällsligt intresse. Samtidigt har EUs forskningsmedel tillkommit som en pool för svenska forskare att söka resurser ur. De frysta eller

---

⁴⁸ Benner (2001).

endast svagt ökande anslagen för fakulteterna har gjort att en allt större del av forskningen på universitet och högskolor är extern finansiering.

Den aktuella situationen är emellertid sådan att det förefaller vara en ny stor förändringsvåg på gång. Den svenska forskarutbildningen ligger än en gång i stöpsleven, nu i samband med införandet av en internationaliserad studiegång, den s.k. Bologna-processen, där den internationella masters-examen införs i Sverige. Bologna-processen innebär att man förlänger grundutbildningen och kanske i förlängningen att man förkortar forskarutbildningen. Den innebär också en ökad betoning på att universiteten utbildar för yrkeslivet. Internationalisering är en fråga som har hamnat högt på dagordningen inte bara när det gäller utbildningen utan även när det gäller forskningens utveckling, och vi talar allt mer om forskningens kvalitet i termer av internationell publicering och internationella kontakter. Dessutom talar vi allt mer om forskningens direkta påverkan på tillväxten: vi talar om kommersialisering av forskningen och vi talar om universiteten som om de vore eller borde vara kommersiella aktörer.

Reformerna, såväl inom lagstiftningen som när det gäller universitetens regelverk, är så många att det kan förefalla ogörligt att skapa en enhetlig tolkning av vad som har hänt och vilka konsekvenser dessa kommer att få. Intentionerna bakom den förda politiken har i vissa fall oklara kopplingar till universiteten i sig, medan de har tydliga kopplingar till andra politiska frågor, som tillväxtfrågan eller behovet av att effektivisera och utvärdera förvaltningarna. Vi vet också mycket lite om den praktiska förändring av universitetens verksamhet som har följt på de olika reformerna. En tolkning som tar fasta på något i sammanhanget ovedersägligt, är att många av reformerna har syftat i riktning mot att effektivisera styrningen av universiteten, samt att öka produktionen av studenter/forskare. Målet har varit att öka *output* samtidigt som man bibehåller *input* (i meningen medelstilldelning) eller kanske t.o.m. minskar *input* (i meningen tid). I den meningen har många av reformerna syftat till att göra forskning och forskarutbildning till en mer produktionscentrerad verksamhet, som också, i enlighet med moderna förvaltningspolitiska modeller, är möjlig att utvärdera genom användandet av kvantitativa mått.

Existensen av två separata synsätt på universitetens roll i samhället: den traditionella akademien som elitutbildningsinstitution och högborg för bildning och kritiskt tänkande å ena sidan, och den nya produktionsinriktade synen på forskning och utbildning å andra sidan, är inte unik för Sverige. Om man får tro Gibbons et al. (Nowotny et al.) och deras mycket inflytelserika böcker om forskningens utveckling (*The new production of knowledge* och *Re-thinking Science*) är utvecklingen ett faktum. "Mode 1" har ersatts/

håller på att ersättas av "Mode 2" inom kunskapsproduktionen.⁴⁹ Utvecklingen är betingad av mycket stora strukturella förändringar: det handlar om behovet av att använda samhällets mer resurser mer effektivt, som redskap i en global ekonomisk konkurrens mellan länder och regioner. Gibbons et al. diskuterar detta i termer av en irreversibel utveckling, något som man kan sätta frågetecken för. Det förefaller lika rimligt att tolka deras ofta refererade texter som inlägg i en debatt om hur vi ska organisera kunskapsproduktionen i samhället, som ett redskap för att legitimera och utforma policyförändringar, och som ett redskap för maktutövning gentemot de som vill motsätta sig sådana förändringar. Med detta vill jag säga att jag uppfattar "Mode 2" som en *norm* för hur politiker, forskningsadministratörer och även delar av forskarsamhället vill organisera forskningen, inte ett begrepp som i första hand är ett *analysinstrument* eller ett *resultat*.

Vad är då skillnaderna mellan "Mode 1" och "Mode 2", enligt författarna? Jo, för det första skiljer sig Mode 2 från Mode 1 genom att problem formuleras och löses inom en social kontext som inte domineras av akademien och den akademiska professionen, utan inom en kontext som domineras av de som ska använda kunskapen praktiskt. Problemlösningen är också mångdisciplinär snarare än inomdisciplinär, och Mode 2 karaktäriseras av heterogenitet i stället för homogenitet. Mode 1 anses ha karaktäriserats av mer hierarki och stelare form, medan Mode 2 karaktäriseras av nätverksliknande och föränderliga former. Kvalitetskontrollen, slutligen, utövas på ett annat sätt inom Mode 2 än inom Mode 1: medan den inom Mode 1 skedde genom normbildning inom den akademiska professionen, sker den inom Mode 2 genom att olika samhällsintressen utvärderar och bedömer nyttan och värdet av den kunskap som skapas.

Det är alltså fråga om en mycket genomgripande förändring av forskningens sociala sammanhang, men också av forskningens normsystem. Den akademiska professionens roll tycks vara en annan och mycket mer begränsad i det som tänks vara det framtida systemet. Jag tror att det är dags att ställa frågan hur en forskningspolitik som utgår från föreställningen om nödvändigheten att organisera om samhällets kunskapsproduktion enligt Mode 2 påverkar den akademiska professionen som profession betraktad, och vilken påverkan detta i sin tur får på forskning och undervisning vid universitet och högskolor.

---

⁴⁹ Gibbons (1994), Nowotny et al. (2001).

Vetenskapen som fält

Pierre Bourdieu's *Homo Academicus* är ett klassiskt vetenskapssociologiskt verk, i vilket akademien som fält behandlas framför allt med utgångspunkt i de stora förändringar som skedde vid europeiska universitet i samband med omvandlingen från det traditionella elituniversitetet till massuniversitetet. Bourdieu analyserar vad som händer när universitetsprofessorerna kompletteras med nya lärargrupper för att klara de stora undervisningsuppgifterna, och han analyserar maktbalansen mellan olika institutioner på det akademiska fältet: universitetsinstitutionen, ämnet och fakulteten.⁵⁰ Vinsten med ett sådant angreppssätt är att vetenskapssyn och kunskapssyn relateras till utvecklingen av tekniker, rutiner och institutioner på fältet, och att dessa i sin tur relateras till makt och intresse. Mig veterligen föreligger ingen studie som för en sådan diskussion angående 1990-talet i Sverige. Perioden har dock varit präglad av stora omvälvningar, som också har inneburit ett förstärkt fokus på FoU som tillväxtskapande och ett centralt policyområde. Ju mer centralt ett område blir desto mer resurser koncentreras till detta område, vilket i sin tur gör en analys av maktanspråk och maktförhållanden än mer intressanta.

Fältbegreppet är användbart när man ska undersöka ett område som har sina egna institutioner i form av regler, positioner och organisationer. Fältet avgränsas genom existensen av en doxa, en minsta gemensamma nämnare värderingsmässigt sett, som alla aktörer på fältet accepterar. Om man inte accepterar doxan kan man inte vara en aktör på fältet. Det går till exempel inte att vara aktör på det ekonomiska fältet och säga sig vara ointresserad av att tjäna pengar, eller att vara konstnär och anse att konsten inte är av vikt. När det gäller vetenskapen tror jag att det är rimligt att säga att en aspekt av doxan är att vetenskapen har ett värde. Det är inte klart för mig om detta också innebär att man anser att vetenskapen och den vetenskapliga kunskapen är ett värde *i sig*, och om det också betyder att man för att kunna vara en aktör på fältet måste anse att vetenskaplig kunskap är en särskild typ av kunskap. I själva verket tror jag att det finns goda skäl att anta att det finns aktörer på fältet som inte delar denna övertygelse. Författarna bakom *The new production of knowledge* och *Rethinking science* hävdar övertygelsen att vetenskaplig kunskap har ett värde främst genom sin bredare samhällsrelevans.⁵¹ De hävdar också att vetenskaplig kunskap i allt högre grad kommer att utsättas för påverkan utifrån, och för att diskutera detta använder de begreppen *transparens*, *heterogenitet* och *mångdisciplinritet*. Med dessa begrepp vill de skissera en utveckling som innebär att uni-

⁵⁰ Bourdieu (1996).

⁵¹ Gibbons (1994), Nowotny et al. (2001).

versiteten inte ensamma kommer att ha monopol på att formulera vetenskapliga problem. *Heterogenitet* och *mångdisciplinartitet* utgör tillsammans ett påstående om vilka vetenskapliga problem som kommer att formuleras i framtiden och var detta kommer att ske. Jag tycker det är ganska lätt att begripa innebörden i dessa begrepp, och förstå den historiska (i meningen faktiska) verklighet som ligger bakom användningen, nämligen existensen av industrifinansierad forskning inom universiteten, där problem inte nödvändigtvis formuleras och löses inom en akademisk kontext, och gränsen mellan vetenskap och industri kanske inte heller är knivskarp.

Det tredje begreppet, *transparens*, kräver mer eftertanke.⁵² Det finns ingen klarlagd historisk utvecklingslinje som svarar mot begreppet *transparens* i texten. Vad det tycks betyda är att det omgivande samhället ges möjlighet att förstå de verksamheter som pågår inom universiteten. Frågan är om det omgivande samhället också ska ges möjlighet att kontrollera vad som händer inom universiteten? Vilka ska i så fall räknas in i samhället? Denna fråga har den franske vetenskapshistorikern Dominique Pestre på ett mycket explicit sätt satt fingret på i en artikel där han konstaterar att talet om samhällelig intervention i forskningen inte alls klargör vem som kan tänkas ha rätt att representera samhällsintresset.⁵³ Och på vilken nivå ska detta intresse antas spela en roll? Ska insikt i och påverkan av det akademiska fältet ske på en nivå som innebär att folkvalda politiker fördelar resurserna till fältet och förväntar sig att också få en redovisning av vad de har använts till? Detta skulle vara en definition av *transparens* som innefattar det system vi redan lever i. Eller betyder *transparens* att det omgivande samhället, i meningen gemene man, ska ha rätt att förstå och kanske även påverka forskningens problemformuleringar och resultat? Detta skulle vara en betydelse av *transparens* som innebar att man öppnade för omförhandling om vad vetenskap är. I så fall innebär detta också att det akademiska fältet inte längre kommer att vara ett autonomt fält med en egen *doxa* som skiljer sig från andra fälts *doxai*.

⁵² Begreppshistoriskt är *transparens* intressant för att dess historia avslöjar åtskilligt om dess konnotationer och kanske ger oss en vidgad insikt i vad det skulle kunna betyda. Om man gör en google-sökning på "transparency" får man dags dato 7 110 000 träffar. Om man går igenom de första 100 för att skaffa sig en överblick över vilka typer av frågor och dokument som har en relation till "transparency" finner man att majoriteten av alla webbsidor som behandlar *transparens* är inriktade på korruption och korruptionsbekämpning. Det finns också ett inte föraktligt antal sidor som diskuterar företeelser som accreditering och certifiering (av procedurer, utbildningar, etc.), "accountability" och "good governance". WTO:s definition av "transparency" är som följer: "degree to which trade policies and practices, and the process by which they are established, are open and predictable ([/www.wto.org/](http://www.wto.org/) 2005-03-17). I Huvudsak tycks *transparens* ha att göra med korruption, utvärdering och kvalitetssäkring. Nyckeln till en förståelse av den historiska utveckling som ligger bakom detta får man i Michael Powers *The audit society. Rituals of verification*. (1997). I Powers bok (kap. 2) spåras den ökade samhälleliga betoningen på utvärdering och revision tillbaka till ett antal uppmärksammade finansiella skandaler under 1980- och 1990-talen. Krav på ökad *transparens* är alltså ett led i samhällets riskminimering, eller strategier för att uppnå en upplevd nivå av trygghet och riskminimering.

⁵³ Pestre (2003).

Med detta har jag också sagt att doxan, på det akademiska fältet liksom på alla andra fält, kan bli föremål för omförhandling. Man kan inte vara aktör på det akademiska fältet och tycka att vetenskap är oviktigt, men olika aktörer på fältet kan ha olika uppfattning om vad vetenskap innebär, dvs. vilka minimikraven är på att ett alster eller en utsaga ska definieras som vetenskaplig. Detta är en gränsdragning som ur ett fältperspektiv är mer intressant än optimumnormerna, vad som definieras som "god vetenskap", något som det på det akademiska fältet råder olika meningar och också öppna konflikter om.⁵⁴ Vad som över huvud taget definieras som vetenskap är dock mer centralt, eftersom det är den definitionen som bestämmer vem som ska släppas in på eller stängas ute från fältet. Definitionen av vetenskap åtföljs av andra gränsdragningar: vem är forskaren? Vad utmärker vetenskaplig verksamhet? etc.

Finns det då en mer specifik historisk innebörd av det akademiska fältets doxa? Professionaliseringen av den akademiska forskningen och undervisningen, en process som skett under perioden 1850–1950, åtföljdes också av en etablering av en mer specificerad vetenskaplig *doxa*, ett påstående om vad vetenskap konkret är och hur det utövas. Den professionella roll vi är skolade inom har stor likhet med rollen som offentlig tjänsteman. Max Weber är en nyckelfigur, såväl vetenskapligt som politiskt, i tillskapandet av de doxai som har styrt såväl det akademiska fältet som det byråkratiska fältet (om en sådan nybildning som det byråkratiska fältet, i meningen ett fält för den offentliga byråkratin, tillåts mig).⁵⁵ Tjänstemannarollen tillskapades inom ramen för ett gigantiskt historiskt projekt: avskaffandet av ståndssamhället, ett samhälle där börd, stånd och sociala förbindelser var mycket viktigare än begåvning, kunskaper och lika rättigheter. Tillskapandet av en offentlig byråkrati som fattar och implementerar beslut fattade på grundval av regler och oväldigt, dvs. utan sociala hänsyn, är en otroligt viktig ingrediens i uppkomsten av modernitet och framväxten av ett demokratiskt samhälle. På samma sätt som den offentliga tjänstemannen blev en objektiv regeltolkare underordnad lagen blev forskaren underordnad det vetenskapliga normsystemet, som bygger på liknande idéer som tjänstemannarollen.

Max Weber fastslog i början på 1900-talet att forskarens plikt var att vara opolitisk, men det är genom Robert Mertons CUDOS-normer, etablerade på 1930-talet, som vi vet vad vi gör på universiteten och vilka övergripande

⁵⁴ Om minimikrav och optimumnormer, se Torstendahl (1994).

⁵⁵ Den som vill jämföra de två rollerna uppmanas att läsa Weber (1977). Jämför sedan med Weber (1978) kap. 10.

informella regler som styr vår verksamhet.⁵⁶ C i CUDOS står för kommunalism, dvs. att vetenskapen är öppen inåt, att vi alla kommunicerar med samma system, att vi belägger våra resultat och lämnar så mycket information att våra resultat kan utvärderas av andra forskare. Det handlar alltså om vetenskaplig transparens och standardisering. U står för universalism, dvs. att det vi gör görs till nytta för hela mänskligheten, inte för några få eller någon särskild gruppering. Vetenskapen står i mänsklighetens tjänst. D står för *distinterestedness*, dvs. värdefrihet och oberoende. Vetenskapen får aldrig låta sig köpas, och vetenskaplig verksamhet får aldrig utgå från vissa politiska värderingar eller ekonomiska intressen. O står för originalitet. En forskare strävar efter att avvika från tidigare forskning, att komma fram till något som går utöver vad som sagts tidigare. En forskare är aldrig överens med allt som skrivits tidigare. Då är det knappast vetenskap som produceras. S slutligen står för organiserad skepticism. Vetenskapen är alltid kritisk, och framför allt är forskare ofta mycket kritiska mot varandra. Och de bör inte vara mindre kritiska mot dem som har liknande uppfattningar som de själva än mot oliktankare. Dessa grundvärderingar utgör också en tydlig skiljelinje mot andra fält. En forskare kan inte acceptera att något är sant för att påståendet i fråga har en marknad (det ekonomiska fältets logik) eller för att det finns ett politiskt beslut att detta är sant och rimligt eftersom det är till nytta för samhället (det politiska fältets logik).

Kampen om doxan och de nya grupperna

Enligt Bourdieu utmärks ett fält av att det finns konkurrerande grupper av aktörer på fältet, vilka har olika intressen. På varje fält finns en grupp av dominerande och en grupp som dominerar. De som dominerar har tillgång till majoriteten av kapitalet. I Homo Academicus illustreras denna tes av utbildningsrevolutionens tillskapande av nya grupper inom universitetet, vilka inte fick tillgång till den karriärstege som traditionellt existerat inom universiteten, utan snarast blev ett proletariat av vikarier och adjunkter. En annan utvecklingslinje som också bidrog till tillskapandet av nya grupper var den ämnesmässiga expansionen: samhällsvetenskaperna uppgång och vissa äldre ämnens relativa tillbakagång.⁵⁷ Det akademiska fältet växte

⁵⁶ Robert Mertons CUDOS-normer härrör från en kort men inflytelserik text från 1938: "Science and the social order" (*Philosophy of Science* 5, 1938). C i CUDOS stod för "communism" och inte för "communalism". "Innebörden i Mertons "communism" liknar dock vad vi lägger i "communalism". Originality fanns över huvud taget inte med i Mertons ursprungliga idé. Originality är ett tillägg av fysikern och vetenskapssoziologen John Ziman. Mina diskussioner av CUDOS anknuter närmast till Zimans version av normerna, se Ziman (2000). En diskussion om Mertons normer i förhållande till andra normsystem i det svenska samhället kan återfinnas hos Nybom (1997).

⁵⁷ Bourdieu a.a.

alltså under 1960- och 1970-talen och blev mer heterogent socialt och klassmässigt.⁵⁸ Liksom det på varje fält finns grupper av underordnade och överordnade (en professor i Uppsala vs. en högskoleadjunkt i Gävle) finns det också grupper som konkurrerar om makten på fältet, men med hjälp av olika slags kapital. Det finns alltså möjlighet att välja strategi för att skapa sig en position på fältet, att vända sig inåt fältet och försöka uppnå de mest prestigefyllda positionerna, eller att vända sig utåt. Inom de två huvudfårorna finns det förstås många olika strategier och positioner. Valet av strategi och den position man förvärvar som resultat tenderar att föra med sig *smak* och värderingar.⁵⁹ Det är sällan man hör en teoretiskt avancerad professor med många internationella kontakter hävda att graden av vetenskaplig kvalitet är betingad av hur många besök man gjort på insnöade landsortsarkiv. Det är också mycket ovanligt att framgångsrika populärvetenskapliga författare anser att smala teoretiska artiklar i engelskspråkiga tidskrifter bör vara det enda kriteriet på kvalitet. Definitionen på kvalitet, som det synes mig rimligt att vi här definierar som beroende av *smaken*, varierar med den habitus den individuella aktören besitter.

När det gäller det svenska akademiska fältet av idag, vill jag ifrågasätta om det inte har tillkommit ytterligare grupper som en konsekvens av förändringarna inom utbildningspolitiken, samt inom den offentliga sektorn mer generellt. Bourdieus analys i *Homo Academicus* avser en expansion av det akademiska fältet genom tillkomsten av ett slags proletariet, som inte får samma villkor som universitetets gamla kärngrupp, professorerna. Detta var dock grupper som tillägnade sig det akademiska fältets värderingar så tillvida som det var deras mål att också få del av de privilegier som den gamla professorsklassen haft: anställningstrygghet, karriärvägar etc. Det har också, åtminstone under det sista decenniet, varit ett officiellt politiskt mål i Sverige att avskaffa "det undervisande proletariet", genom två olika metoder. För det första har det varit officiell politisk hållning att söka få universitetsadjunkterna att disputera, för att på det sättet uppnå lektorsbehörighet. För det andra har den skarpa gränsen mellan undervisande och forskande personalgrupper luckrats upp, eller åtminstone har det varit ett politiskt mål att göra det; lektorer har uppmuntrats att forska och söka forskningsmedel, forskare med forskningsmedel har uppmuntrats att undervisa.

Samtidigt som det har gjorts försök att assimilera de grupper som inträdde på det akademiska fältet i och med utbildningsexplosionen, har dock nya

⁵⁸ För en översikt över den akademiska professionens utveckling under den här övergångsperioden i Västeuropa och USA, se Clark (1987).

⁵⁹ *Smak* relaterar till Bourdieus begrepp "distinction", se Bourdieu (1984).

områden och grupper tillkommit. Varje våg av reformer och förändringar för med sig tillkomsten av nya positioner och arbetsuppgifter på det akademiska fältet. Försöken att demokratisera universiteten har exempelvis lett till att tjänster som jämställdhetshandläggare inrättats och att de som arbetar med pedagogisk utveckling för universitetslärare rönt större intresse för sina arbetsuppgifter. Ökade krav på ledarskap, utvärdering och uppföljning leder till att det inrättas fler tjänster med "företagsekonomiskt" eller "organisationssociologiskt" innehåll. Enligt min uppfattning är det möjligt att urskilja en expansion på följande områden: ledarskap, utvärdering/kvalitetssäkring, genusvetenskap, pedagogik/utbildningsvetenskap. Detta är områden som har uppvärderats eller kanske till och med uppkommit som viktiga områden inom det svenska akademiska fältet under de senaste decennierna.

Doxan och professionen

Med detta har vi kommit till frågan om vem som befolkar det akademiska fältet, och hur de som befolkar det akademiska fältet förhåller sig till fältets doxa. Det förefaller klart att en del av de som befolkar det akademiska fältet, och som delar CUDOS-normerna, tillhör en profession, den akademiska professionen. Inom professionen kan det finnas olika grupperingar och enskilda aktörer vilka har skilda förhållningssätt till doxan, något jag redan diskuterat. Andra aktörer på det akademiska fältet har andra professionella identiteter: de är exempelvis ingenjörer, läkare eller ekonomer. En ingenjörns professionella värderingar eller doxa (för att ta ett exempel) är inte identiska med en forskares. Sedan finns det grupper som inte har professionsstatus, och som därför har ett oklart förhållande till fältets doxa: i deras utbildning ingår kanske över huvud taget inte kollektivt omfattade kärnvärderingar angående vad som definierar ett väl utfört arbete. Vad betyder då detta? Vad är en profession?

Att se det akademiska fältet som en tummelplats för olika professionella grupper är att använda sig av det perspektiv som Andrew Abbott har utarbetat i *The system of professions*. Abbott tillförde med denna vid här laget klassiska bok ett nytt perspektiv på professionerna: han satte dem i en kontext där de interagerade med andra grupper, och där olika grupper inom systemet kan använda sig av diversifierade strategier för att dela upp arbetet sinsemellan. I Abbotts modell är arbetet och den kunskapsgrund arbetet vilar på central,

eftersom de sociala mekanismerna, konstruerandet av "jurisdiktion" med hans ord, utgår från dessa storheter. Kampen mellan grupperna handlar ytterst om gränserna mellan olika gruppers jurisdiktion, dvs. deras rättigheter att hävda kompetens på området.⁶⁰ Fördelningen av sådana rättigheter är föremål för ständiga omförhandlingar och kan alltså påverkas i en process som i någon mening är politisk. Abbotts kontextualisering av det han kallar "expertarbete" är också historisk; den ger utrymme för analysen av historisk förändring. Med en översättning till det vetenskapliga området skulle man kunna använda sig av Thomas Gieryn's metafor: det är fråga om att utöva *boundary work*.⁶¹ Vetenskapen kan placeras in på en karta. Landet Ovetenskap gränsar till landet Pseudovetenskap, och vi är alla sysselsatta med att dra gränserna mellan oss själva (invånare i landet Vetenskap) och dessa gudsförgätna platser. Ibland är det nödvändigt att dra gränsen mellan Vetenskap och Industri, ibland mellan Vetenskap och Politik. Många andra gränsdragningar görs, och hur de görs beror på aktörernas intressen och vilka resurser som står till deras förfogande.

Kärnan i kampen är naturligtvis makten över fältets/jurisdiktionens doxa. Gränserna på kartan dras upp med hjälp av mer eller mindre aggressiv retorisk användning av doxan. Doxan eller normerna är förbundna med arbetet, eftersom det är i förhållande till doxan som kvalitetsbedömning sker. Arbetet både utförs och utvärderas med hjälp av doxan. Om vi tar det akademiska fältet som exempel på hur detta fungerar så är fältets gemensamma doxa dessutom omgiven med ämnesspecifika föreställningar om minimikraven på vetenskap och av olika sociala praktiker och oskrivna regler som hjälper till att reproducera dessa minimikrav, och ytterst fältets doxa. De sociala praktikerna kan gälla allt från hur man skriver en fotnot (ytterst en fråga om att upprätthålla *communalism*) till hur man uppfattar seminarieverksamheten (normalt sett är den *viktig* eftersom vetenskapen är *viktig* och eftersom det är där vi övar oss i att vara *skeptiska*). Många av dessa praktiker har ett i den dagliga verksamheten ganska outtalat förhållande till kärnvärderingarna.

Historiskt sett utmärks professionella grupper av stor autonomi, dvs. av rätten att själv formulera doxan och bedöma sitt eget arbete utifrån doxan. Makten över arbetet är en viktig del av autonomin. En annan del har varit makten över rekryteringen, och det tredje benet i professionernas autonoma ställning har varit makten över befordran, dvs. innehav av chefspositionerna inom en organisation eller myndighet. Tillsammans utgör dessa tre typer av

---

⁶⁰ Abbott (1988).

⁶¹ Gieryn (1999).

maktinnehav grunden för professionernas autonoma ställning. Men professionerna har inte fått denna autonomi "för inget", i utbyte mot sin autonomi har de fått

1. förbinda sig att utöva sitt yrke efter vissa etiska förhållningssätt och att vara *dedicerade* till sitt arbete, dvs. att betrakta det som något utöver lönearbete nämligen ett "kall", samt
2. avstå från att begära mer än en modest ekonomisk kompensation. Detta är det traditionella *professionskontraktet* mellan staten och de professionella grupperna.

Universiteten har de senaste decennierna blivit mer centrala i politiken både i den mening att de uppfattas som potentiella tillväxtmotorer i ekonomin och i den meningen att de som konsekvens av detta blir föremål för mer engagerat politiskt beslutsfattande. Jag har, med utgångspunkt i teorier om makt, professioner och sociala fält, tre hypoteser om vilka konsekvenserna av detta är i professionshänseende:

1. Den första hypotetiska konsekvensen är en tendens att omförhandla det professionella kontraktet inom det akademiska fältet, dvs. kontraktet mellan lärar/forskarprofessionen och staten som representant för det svenska samhället. Detta talar redan Gibbons, Nowotny et al. om när de introducerar föreställningen om ett "mode 2" inom vetenskapen. Mode 2 innebär förlust av autonomi. Lärar/forskarprofessionen ger upp sin rätt att formulera kriterierna för ett väl utfört arbete. Min hypotes är att detta innebär att också andra delar av kontraktet måste formuleras om: att professionen överger sina krav på en särskild etik och ett särskilt förhållningssätt till arbetet, till förmån för ett ökat ekonomiskt intresse.
2. Den andra hypotetiska konsekvensen är en ökad skiktning av professionen (kanske också en ny typ av skiktning), såväl ekonomiskt som kulturellt. Detta beror på flera saker. Det akademiska fältet ökade centralitet som politikområde ger utökade resurser åtminstone inom delar av området. Alla delar av det akademiska fältet påverkar dock inte lika snabbt och på ett lika genomgripande sätt av förändringen. Vissa områden anses mer centrala för samhället än andra. Det finns dessutom aktörer inom fältet som bejaktar det nya och omförhandlade professionskontraktet, och min hypotes är att det är dessa aktörer som får del av de ökade ekonomiska kompensationer som ges till professionsföreträdare som direkt eller indirekt ger upp sin autonomi. Hypotetiskt håller vi på att utveckla en elit

inom fältet som inte främst är intresserad av att samla vetenskapligt kapital, annat än som valuta att konvertera till andra kapitalformer. Om vi också håller på att utveckla ett nytt akademiskt proletariat är en intressant fråga.

- Den tredje hypotetiska konsekvensen är att det ökade förändringstrycket på universitetet som institution ger upphov till olika typer av "boundary work" eller kamp om jurisdiktionen inom det akademiska fältet. Grupper vars kapital tidigare har varit otillräckligt för en hög status inom fältet ser nu sin chans att utvidga eller förändra sin jurisdiktion och sitt handlingsutrymme. Detta innebär också en kamp om doxan, och ytterst en kamp om vad ett universitet ska vara och vem som ska bestämma över detta.

Hur mår då vårt akademiska normsystem till följd av dessa förändringar? Hur mår våra akademiska institutioner, av vilka de främsta är de som har att göra med rekrytering, befordran och den därmed sammanhängande merit- och kvalitetsbedömningen (sakkunnigförfarandet, accribisystemet)? Om vi förlorar *makten* över normer och institutioner är vår profession på fallrepet. Om vi dessutom förlorar *förmågan* att *bedöma* hur de efterlevs och varför vi har dem är vi deprofessionaliserade. Då har, i en marxistisk terminologi, våra produktionsmedel tagits ifrån oss.⁶² Har detta hänt eller är det på väg att hända? Jag tycker det är en fråga värd att ställa, eftersom svaret för mig är ett svar på frågan om vem jag är, på frågan om min identitet, som forskare. Det är en existentiell såväl som politisk såväl som vetenskaplig fråga. Det är denna fråga jag på olika sätt söker att besvara i det forskningsprojekt jag för nuvarande arbetar med.

Referenser

- Abbott, A. (1988) *The System of Professions. An Essay on the Division of Expert Labour*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Benner, M. (2001) *Konflikt och koncensus. Vetenskap och politik i svenskt 1990-tal*. Stockholm: Nya Doxa.
- Bourdieu, P. (1984) *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1996) *Homo Academicus*. Eslöv: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- Clark, B.R. (1987) *The Academic Profession: National, Disciplinary and Institutional Settings*. Berkeley: University of California Press.

⁶² Idén att analysera de-professionalisering i termer av förlust över makten över produktionsmedlen är inte min ensam utan har uppkommit i diskussioner med Mats Persson, som härmed ges "credit" för denna idé.

- Gibbons, M. (1994) *The New Production of Knowledge: the Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies*. London: Sage.
- Gieryn, T. (1999) *Cultural Boundaries of Science. Credibility on the line*. Chicago: The university of Chicago Press.
- Nowotny, H., Scott, P. & Gibbons, M. (2001) *Re-thinking Science: Knowledge and the Public in an Age of Uncertainty*. Cambridge: Polity Press.
- Nybom, T. *Kunskap, politik och samhälle. Essäer om kunskapssyn, universitet och forskningspolitik 1900–2000*. Hargshamn: Arete 1997.
- Pestre, D. (2003) "Regimes of Knowledge Production in Society: Towards a More Political and Social Reading", i: *Minerva* 41, s. 245–261.
- Power, M. (1997) *The Audit Society. Rituals of Verification*. Oxford: Oxford University Press.
- Torstendahl, R. (1994) "Reglerade minimikrav och optimumnormer", i: *Den kritiske analyse: Festskrift till Ottar Dahl på 70-årsdagen den 5 januari 1994*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Weber, M. (1977) "Vetenskap som yrke", i *Vetenskap och politik*. Göteborg: Korpen.
- Weber, M. (1978) *Economy and Society*. Berkeley: University of California Press.
- Ziman, J. (2000) *Real Science*. Cambridge: Cambridge University Press.

ATT SKAFFA SIG KUNSKAP TILLSAMMANS

Jan Holmer

Mitt inlägg handlar om möten mellan forskare och praktiker och om hur man kan skaffa sig kunskap tillsammans. Perspektivet är forskarens, jag hämtar exempel från personliga erfarenheter av 1970-talets varvskriscirklar, av forskningscirklar och LOM-program på 1980-talet och av senare tids DELTA-projekt. Jag avslutar med några tankar om teoretisk och praktisk kunskapsbildning och om forskarens möjliga bidrag i samverkan mellan forskare och praktiker.

Varvskriscirklar och universitetskurser för nya studerandegrupper

På 1970-talet instiftades lagar som skulle öka löntagarnas inflytande i samhället. Det kom lagar som förbättrade medbestämmandet och anställningstryggheten, gav löntagarna insynsrepresentation i företagets styrelser, utvidgade skyddsombudens rättigheter på arbetsplatserna och förbättrade de fackliga förtroendevaldas arbetsmöjligheter.

Det kom under samma period reformer också på utbildningsområdet som syftade till en demokratisering av arbetslivet – och samhället i övrigt

För universitet och högskolor kom högskolereformen 1977. Den var inriktad på yrkesinriktade studiegångar och hade fördelningspolitiska målsättningar. Man ville skapa efterfrågan hos dem som traditionellt inte nåddes av högre utbildning och därmed stärka deras ställning i samhället.

Men den reformen, liksom de lagar och i övrigt starka förändringar som skedde fram till i mitten av 1970-talet, hade rötter i ett annat samhällsklimat än det som det skulle utvecklas i. Tidigare gällde full sysselsättning och stigande reallöner, senare en ökande arbetslöshet, inflation och en stagnerande ekonomi. Därför blev det problem med implementeringen av de nya lagarna och reformerna.

Om varvskriscirklar som forskningscirklar

I mitten av 1970-talet kom varvskrisen som inledningen på en nedgångsperiod. Nästan hela den svenska varvsindustrin, med Göteborg som centrum, gick in i en undergångsfas.

De fackliga organisationerna på varven sökte information om de svårigheter man ställts inför, och också strategier för företagens överlevnad inför hotet av omedelbara massavskedanden. Man vände sig bl.a. till universitetet och fick genom sociologin och Bengt Rundblad till stånd ett projekt; "Fack i företagskris".

En av högskolereformens målsättningar var som sagt att göra högre utbildning tillgänglig för korttidsutbildade i arbetslivet och därmed bidra till att stärka den gruppens resurser. Det var en målsättning som jag engagerat mig för i mitt arbete som utbildningsledare vid universitetet. Och när jag kom att anställas som forskare i projektet "Fack i företagskris" såg jag en möjlighet att låta forskare och praktiker mötas i ett kunskapsutbyte som kunde komma båda parter till del. Jag var därför med om att genomföra en rad studiecirklar och andra utbildningar för direkt berörda arbetare och tjänstemän. Cirklarna syftade inte bara till att belysa bakgrund etc. för industriella förhållanden. Meningen var också att cirklarna skulle hjälpa de anställda att utveckla aktiva förhållningssätt till de förändringar som skedde.

Forskarnas roll i samband med varvskrisen blev i hög grad inriktad på att skapa förståelse för under vilka villkor som arbetstagarna kunde påverka sin egen situation. Det gällde t.ex. i vad mån samverkan genom utbildning skulle kunna bidra till utvecklingen av de önskade aktiva förhållningssätten.

En av mina forskningsfrågor – som jag sedan försökte besvara i en avhandling – gällde därför benägenheten hos berörda grupper att intressera sig för utbildning. Hos många fanns en utbildningsdistans. Man upplevde helt enkelt inte nyttan och såg inte värdet med utbildning.

Varför uppfattade man utbildning på det sättet? Jag fann att den uppfattningen var starkt kopplad till arbetsrollen. Med arbetsroll menar jag då de förväntningar och krav man själv ställer och som man tycker att andra kan ställa på det egna arbetet.

Den syn man har på sitt arbete kan förklaras dels av objektiva villkor i arbetssituationen (om man har ansvar, inflytande, stöd etc.), dels av de förväntningar man har med sig till detta arbete.

Vi kunde under de här åren konstatera att genom att knyta utbildningen till det egna arbetet, så minskade utbildningsdistansen. Många fortsatte med utbildning; "utbildning födde behov av mera utbildning", som vuxenpedagog uttryckt det.

Vi kunde också konstatera att ett sammanhang där utbildning verkligen skulle kunna uppfattas ha betydelse är där arbetsituationen förändras, t.ex. i samband med en omorganisation.

Forskningscirkelarna, som sedan blev namnet på den här sortens verksamhet innebar alltså att forskare och praktiker tillsammans försökte finna metoder för kunskapsöverföring och utveckling av ny kunskap.

Universitetskurer för nya studerandegrupper

Samarbetet ledde så småningom fram till en "riktig" universitetskurs på 20 poäng för just varvsanställda, de allra flesta med kort formell utbildning. Den hette "Varvskris, sysselsättning och näringspolitik". Kursinnehållet utgick från de frågor som ställts i studiecirkelarna.

Sedan spred sig den här verksamheten så att universitet deltog i cirklar och kurser för anställda i bl.a. bil- och mejeriindustrin.

Men det var ingen reguljär verksamhet. Det blev den först sedan representanter för LO och TCO tagit kontakter med universitetets rektor, Kjell Härnqvist. Emin Tengström, som då var prorektor, var pådrivande så att en särskild ledningsgrupp kom stånd (Ledningsgruppen för Arbetslivsriktad Utbildning/LAU). Och så gavs den första kursen 1989. Den hette EG och arbetslivet och hade historikern Birger Simonson som kursledare.

Sedan dess har LAU gett ett 30-tal kurser med upp mot ett tusental deltagare totalt. LAU vill öppna universitetet för nya studerandegrupper dvs. människor med arbetslivserfarenhet men med kort formell utbildning. Kursernas syfte har varit att försöka nå ut med forskningsfronten direkt till dem som kan använda kunskaperna i det praktiska yrkeslivet. Den här verksamheten spred sig så att sådana kurser fanns vid högskolorna i Borås, Halmstad och Trollhättan/Uddevalla.

Fortsatta forskningscirklar och andra former för samverkan

Parallellt med debatten om medbestämmande och demokratifrågor fick industrin problem med att nå ett effektivare utnyttjande av sin produktionsutrustning. Det problemet tog Torsten Björkman och Karin Lundqvist upp i en uppmärksammande avhandling i början av 1980-talet. Det är något av en mindre klassiker med titeln: Från Max till PIA dvs. från MAXimal maskinbelastning till Produkter I Arbete (Björkman & Lundqvist, 1981).

Inom industrin hade man stora investeringar och låg avkastning beroende på långa ledtider och kvalitetsproblem. Man började därför tala om behov av kundorderstyrning och korta produktcykler.

Kraven växte därmed på mer flexibla arbetsorganisationer. Decentralisering kombinerades med målstyrning. Förekomsten av relativt självständiga grupper ökade. Kvalitetsfrågor kom i fokus. Det verkade som om tidigare tjänstemannafrågor försköts nedåt i organisationen, till en ny typ av kvalificerade uppgifter för operatörerna (som industriarbetarna i ökad utsträckning kom att kallas). Det är också början på en tid med ökande krav på förbättrad kompetens – man började tala om kompetensutveckling i början av 1980-talet.

Falkenbergsprojektet

Jag deltog under den här tiden tillsammans med sociologen Kjell Eriksson i forskning om förändringar i framför allt industriarbetets arbetsroller och kvalifikationskrav.

Min forskningsfråga var här om forskningscirklar (som vi ju använt i tidigare forskningsverksamhet) kunde bidra till förändringar av arbetets innehåll och organisering.

Vi arbetade bl.a. med två medelstora företag (150–200 anställda). Ett halv-dussin cirklar genomfördes i det s.k. Falkenbergsprojektet. Cirklarna utgick ifrån pågående förändringsprocesser på företagen. Uppläggningsen var i likhet med varvskriscirklarna att det var själva arbetet och arbetsituationens problem som stod i fokus.

Vi fann att de sociala relationerna och kommunikationsmönstren på berörda arbetsplatser påverkades. Cirklarna bidrog till att förändra deltagarnas syn i riktning mot en arbetsutvidgning med planeringsansvar för såväl individen som gruppen.

Därmed skapades förutsättningar för en omorganisation som de anställda haft inflytande över och kunde stödja.

Vi tolkade denna förändring i uppfattningar så att det hos många deltagare funnits en benägenhet att redan från början se på det egna arbetet som utvecklingsbart och förenat med annorlunda krav. Men de genomgångna cirklarna hade också "vaskat fram", eller förstärkt, sådana mönster i vad Yrjö Engeström m.fl. kallat "utvecklande arbetsforskning" (Toikka, Engeström & Norros, 1985).

Runt-omkring-vetande

I början av 1990-talet gjorde Kjell Eriksson och jag ett antal intervjuer med företagsledare i Västsverige. Det gällde företag som ändrat eller var starkt benägna att ändra sina organisationer. De flesta var vad man kan kalla maskinbyråkratier. Det betyder att arbetet var rutinartat och att huvud-

delen var enkelt och repetitivt. Arbetsuppgifterna och -processerna var i hög grad standardiserade.

Men mot bakgrund av ökad konkurrens och behov av kundanpassning, fanns nu önskemål om plattare organisation och ökat ansvar för gruppen. Tendensen var bättre jobb – för dem som fick vara kvar och som kom nya. Det fanns krav på ansvarstagande och helhetskunskaper.

Med önskemålet om dessa nya, förändrade kvalifikationer tyckte jag mig se belägg för behov av en slags omvärldsutbildning eller som en företagsledare sade, ett runt-omkring-vetande. Alltfler verkade anse att detta skulle underlättas av att de anställda var delaktiga också i produktionen av önskade förändringar.

LOM-programmet

Just detta stod i fokus för LOM-programmet (Ledning, Organisation och Medbestämmande), som var en skandinavisk förändringsmodell.

Det kännetecknades av att man genomförde utvecklingsprocesser med brett deltagande och diskussion på berörda företag och förvaltningar. En god kommunikation eller dialog var det generella elementet i reformarbetet. Den lokala teorin – dvs. kunskapen på platsen – lyftes fram. Forskningen bidrog med insikt i sammanhang, generaliserade erfarenheter och kunskaper om förändringsprocesser.

Knutet till arbetsvetenskapen i Karlstad fanns en stark del av det svenska LOM-programmet. Man använde s.k. sök- eller dialogkonferenser. Tanken med en sökkonferens hade sin grund i den s.k. demokratiska dialogen, en arbetsform som vuxit fram i skilda tillämpningar i skandinaviskt utvecklingsarbete på arbetslivsområdet. Kännetecknande för den var att det skulle ske en utväxling av synsätt, idéer och argument så att alla som berördes av en fråga på ett företag skulle ha möjlighet att delta utifrån sina egna erfarenheter. Dialogen skulle sedan åstadkomma överenskommelser mellan olika kategorier av anställda och ledare, och bilda grundval för praktiska åtgärder. Utgångspunkten var tanken att deltagarna hade egna teorier om hur organisationen fungerat, teorier som utvecklats genom deras egna erfarenheter av att arbeta i organisationen och i samspel med andra organisationsmedlemmar. Genom att skapa arenor för meningsutbyte – t.ex. just sökkonferenser – så ökade möjligheterna för allas inflytande på arbetsplatserna.

Forskning visar att sådana diskussioner också lett till de åtgärder och handlingar som man kommit överens om. Den visar även att utvecklingsarbetet gett effekter i form av både fysiska och sociala förändringar. Statsvetaren Curt Räftegård gör en gedigen analys i sin avhandling om "Pratet som demokratiskt redskap" som kom i slutet av 90-talet (Räftegård, 1998).

Psykologen Birgitta Johansson-Hidén skrev – utifrån liknande erfarenheter – en metodiskt inriktad avhandling som tog upp frågan om hur man kan studera och kvantifiera vad som sker i samtal (Johansson-Hidén, 1998). Några år senare sedan kom en avhandling i sociologi av Agneta Hansson. Hennes slutsatser är att LOM:s aktionsforskning bidrog med tre typer av resultat: Teoretiska resultat. Praktisk kunskapsutveckling. Praktisk intervention (Hansson, 2003).

DELTA-projektet

Jag har gett exempel på praktikorienterat samarbete i form av forskningscirklar och sökkonferenser. Jag ska nämna ytterligare ett exempel och jag hämtar det från DELTA-projektet på Hisingen. Det var ett försök med samordning av försäkringskassa, socialtjänst, psykiatri, vuxenutbildning och arbetsförmedling. Syftet var att pröva om denna samordning av verksamheter skulle kunna leda till förbättrad välfärd och ökad effektivitet.

Försöket var lyckosamt och ledde till en ny lag om finansiell samordning som kom 2004.

Utvärderingen av DELTA skedde både genom externa utvärderingar och genom självvärderingar där projektgrupper gjorde sina egna värderingar av verksamheten med stöd av bl.a. forskare (Allebeck, 2001). I likhet med forskningscirklar kunde självvärderingar därmed fungera som observationsplattform för forskaren samtidigt som han/hon bidrog med process- och metodstöd.

Erfarenheterna från DELTA visar att självvärderingen fungerade som stöd för personal – och verksamhetsutveckling i uppskattningsvis 70 % av projekten. En liknande siffra fick vi när modellen användes i Storstads-satsningen och rörde ett hundratal projekt. Modellen har senare använts inom bl.a. folkhälsoverksamhet och kriminalvård.

Teoretisk och praktisk kunskapsbildning

Man kan se en skiljelinje mellan teoretisk och praktisk kunskapsbildning och mellan forskare och praktiker.

Distinktionen forskare – praktiker kan visserligen vara problematisk därför att alla kunskaper och alla sysselsättningar kan betraktas som praktiska, även forskarnas. Vi arbetar alla med kroppen, om det så bara är med fingrarna på tangentbordet, som Sven-Erik Liedman (2001) skriver. Också

forskaren kan därmed räknas som praktiker. Men man kan ändå behålla distinktionen för att markera att det rör sig om olika kunskapsintressen. Inte minst inom deltagarorienterad forskning ställas det krav på samordning mellan forskarens kunskaper och praktikerns erfarenheter och kunskapsbehov. Men här finns vissa svårigheter. Det gäller skillnader i arbetsvillkor, i arbetets natur och i arbetsomlopp, som Hassan Hosseini-Kaladjahi (2004) skriver:

Skillnader i arbetsvillkor betyder att praktikern vanligen arbetar med lägre frihetsgrader än forskaren. Praktikern har en regelstyrd organisation att ta hänsyn till, forskaren begränsas av krav på kvalitet och etiska hänsynstaganden.

Skillnader i arbetets natur innebär att praktikern måste komma till beslut och till handling, forskaren å sin sida kan ha flera svar och vara benägen att distansera sig från beslutsfattande. Forskaren söker kunskap för att förklara och förstå med tanke på generaliserbarhet, praktikern söker instrumentell kunskap.

Vad slutligen gäller **skillnader i arbetsomlopp** så har praktikern kortare tidscykler, forskaren bygger ofta sitt arbete på flera år.

Deltagarorienterad forskning

Forskningscirkulärerna, och annan ovan nämnd samverkan, fungerade alltså som stöd dels för förändring av arbetslivet, dels för undersökning av denna förändring. Vi talade om forskningscirkulärerna som plattformar för vår egen forskning.

Den här typen av forskning har betecknats som aktionsforskning; man studerar det som man samtidigt bidrar till att förändra. Jag föredrar att tala om deltagarorienterad forskning för att markera att det ömsesidiga deltagandet är centralt för aktionen.

Den deltagarorienterade forskningens metoder och förhållningssätt kännetecknas av att den stimulerar andra än forskare att delta mer aktivt i forsknings- och utvecklingsprocessen (Holmer & Starrin, 1993).

(Beroende på graden av forskarstyrning och önskemålet om att involvera andra än forskaren i utvecklingsprocessen kan man skilja mellan olika typer av deltagarorienterad forskning, som Aktionsforskning (Action Research), Interaktiv forskning (Interactive Research) och Självförvaltande forskning (Participatory Research).

Forskarens uppgift i interaktion med praktiker kan som framgått vara tvåfaldig. Dels handlar det om att skaffa generell kunskap på området, dels att bidra till den specifika förändringsprocessen. Det kan forskaren göra på tre sätt, nämligen genom

- sakkunskap (i bemärkelsen expertkunskap i avgränsade sakfrågor),
- processkunskap (vetskap om förändringsprocesser, olika verklighetsbilder, ramfaktorer),
- metodkunskap (metodval, utredningsmetodik, systematiskt och kritiskt tillvägagångssätt).

Man kan tro att forskarens insats i sådana här processer ligger i sakkunskap, men min erfarenhet är att det är i lika hög grad genom sin processkunskap och metodkunskap som forskaren kan bidra. Eller som en praktiker uttryckte det efter några års samarbete med forskare i forskningscirklar: *"Vi lärde oss av forskarnas sätt att jobba på"*.

Som forskare lärde vi oss på motsvarande sätt; vi fick sakkunskap om arbetsorganisatoriska och arbetsmiljömässiga förhållanden på de områden vi var involverade i (inom metall- och processindustri, vård och offentlig förvaltning) och vi fick fördjupade kunskaper om möjligheter till personal- och organisationsutveckling på deltagarorienterad grund.

Avslutning

Den tredje uppgiften verkar ofta handla om kommersialisering av vetenskaplig verksamhet. Men den kunde ju också handla om demokratisering.

I början av 1990-talet fick jag en påminnelse om vårt gamla varvsprojekt. På Wettergrens bokhandel fann jag Götaverkens Verkstadsklubbs 90-års-skrift. Jag bläddrade i den och fann följande fråga:

... kom varvsarbetarna med i kunskapsarbetet i tillräckligt god tid för att få en ärlig chans att förstå vad som hotade i varvsbranschen...?

Ja, det skrev man alltså 15 år senare. Frågan är förstås retorisk; de kom inte med i tillräckligt god tid. Men från universitetets sida gjorde vi i alla fall ett försök att bidra med vår kunskap – och att arbeta med sådana frågor ser jag som en angelägen (tredje) uppgift för universitet och högskolor.

Referenser

- Allebeck, P., Eriksson, M., Ferraz-Nunes, J., Holmer, J., Jonsson, J., Löfström, M. & Lönnroth, K. (2001) *Utvärdering av DELTA-projektet på Hisingen*. Stockholm: Kommentus förlag.
- Björkman, T. & Lundqvist, K. (1981) *Från MAX till PIA. Reformstrategier inom arbetslivs-området*. Lund: Arkiv avhandlingsserie, nr 12.
- Toikka, K., Engeström, Y. & Norros, L. (1985) Entwickelnde Arbeitsforschung. I *Forum Kritische Psychologie*, 15 1985, 5–41.
- Holmer, J. & Starrin, B. (1993) *Deltagarorienterad forskning*. Lund: Studentlitteratur.
- Hansson, A. (2003) *Praktiskt taget. Aktionsforskning som teori och praktik – i spåren efter LOM*. Göteborgs universitet. Sociologiska institutionen. Doktorsavhandlingar. NO 96.
- Hosseini-Kaladjahi, H. (2004) *Användning av forskningsresultat i Botkyrka kommun*. Botkyrka: Mångkulturellt centrum.
- Johansson-Hidén, B. (1998) *Analyzing talk in the workplace group: dynamics, dominance and coherence*. Diss., Psykologiska institutionen. Göteborgs universitet.
- Liedman, S-E. (2001) *Ett oändligt äventyr. Om människans kunskaper*. Stockholm: Albert Bonniers förlag.
- Räftegård, C. (1998) *Pratet som demokratiskt verktyg*. Hedemora: Gidlunds förlag.

ALLMÄNHETENS FÖRTROENDE FÖR FORSKARE OCH FORSKNING⁶³

Lennart Weibull

Det som tidigare benämndes den tredje uppgiften men som idag är den så kallade samverkansuppgiften handlar om universitetets förhållande till omvärlden. Frågan om samverkan är nära kopplad till frågan om hur universitet och högskolor syns i samhället. Lärosätena har ett ansvar att både föra ut det man arbetar med och att lyssna av sin omvärld. En viktig del är olika aktiviteter som öppna föreläsningar och seminarier eller Vetenskapsfestivalen, där man försöker skapa ett intresse bland den så kallade intresserade allmänheten. Den fråga som inställer sig i förlängningen av sådana aktiviteter är vilken bild den svenska allmänheten har av universitet och högskolor – och vad som kan tänkas forma den bilden.

Underlaget för att belysa den frågan är de årliga frågeundersökningar som genomförs av SOM-institutet vid Göteborgs universitet.⁶⁴ Inom ramen för dessa ställs årligen frågor dels om förtroendet för universitet och högskolor, dels om förtroendet för olika vetenskapsområden. Den förra frågan ingår i ett större batteri av frågor om förtroendet för olika samhällsinstitutioner⁶⁵, de senare ingår i ett projekt om synen på vetenskap, finansierat av Vetenskap & allmänhet⁶⁶.

---

⁶³ Analys och text bygger på delar av tre tidigare publicerade artiklar: Holmberg och Weibull, 2006a, Holmberg och Weibull, 2006b, Nilsson och Weibull, 2007. Se även Antoni, 2006.

⁶⁴ SOM-institutet är en undersöknings- och utbildningsorganisation vid Göteborgs universitet med Förvaltningshögskolan, Institutionen för journalistik och masskommunikation och statsvetenskapliga institutionen som initiativtagare. Den årliga, nationella frågeundersökningar startade 1986. Den genomförs varje höst med ett slumpmässigt urval på 6000 personer mellan 15 och 85 år. En motsvarande västsvensk årlig frågeundeundersökning startade 1992 (www.som.gu.se).

⁶⁵ Förtroendefrågan har ställts samtliga år sedan SOM-institutet startade sina årliga frågeundersökningar 1986; alternativet universitet och högskolor inkluderades fr o m 1997. Se vidare i Holmberg och Weibull, 2006a.

⁶⁶ Vetenskap & allmänhet är en ideell förening, startad av de större forskningsfinansierarna i Sverige i syfte att skapa intresse för svensk forskning. SOM-institutet har på uppdrag av föreningen ställt frågor om synen på vetenskap sedan 2002. Se vidare i Holmberg och Weibull, 2006b.

Förtroendet för universitet och högskolor

SOM-institutets fråga om allmänhetens inställning till olika samhällsinstitutioner utgår från förtroende för vad vi gör. Den enkla utgångspunkten är att varje samhällsbildning bygger på medborgarnas förtroende. Om vi skall kunna leva tillsammans måste vi kunna lita på varandra både i trafiken, i affären och på arbetsplatsen. I komplexa samhällen är vi tvingade att utgå ifrån att även institutioner och organisationer fungerar, då vi som medborgare saknar möjlighet till överblick. I vårt dagliga liv är förtroendet ett sätt att reducera social komplexitet: vi bygger våra bedömningar och handlingar på generaliserade förtroenden som underlättar våra ställningstaganden (Luhmann, 2005).

Det är bland forskare en vanlig uppfattning att förtroende spelar en ökande roll för människors val i det moderna samhället (Rothstein, 2005). Förtroende avser då inte bara relationer människor emellan utan framför allt förtroende för samhällets institutioner. Ett demokratiskt samhälles existens är beroende av att människor har förtroende för de centrala institutionerna. På samma sätt är samhällets institutioner för sin långsiktiga överlevnad beroende av att allmänheten hyser tilltro till dem. Förtroendet skall därför betraktas som ett slags sammanvägt mått på vad som styr vår orientering i förhållande till ett objekt.

Ursprungligen avsåg SOM-institutets förtroendemätning elva samhällsinstitutioner. De var valda för att ge ett brett spektrum av politiska, mediala, ekonomiska och sociala institutioner. Därefter har antalet institutioner efter hand byggts ut och år 2005 ingick 20 samhällsinstitutioner⁶⁷. Utfallet av mätningen redovisas i tabell 1. Om vi rangordnar institutionerna efter andelen som har *mycket högt* förtroende är det sjukvården och kungahuset som kommer högst med 15 respektive 11 %. Väljer vi att utgå ifrån andelen som anger att de har mycket eller ganska högt förtroende kommer sjukvården högst (65 %), följd av universitet/högskolor (51 %) och med radio/TV och polisen båda på tredje plats (48 %). I botten ligger då de politiska partierna (11 %) samt EU-kommissionen och Europaparlamentet (båda på 10 %). Mönstret har i stort sett varit detsamma de senaste åren.⁶⁸

⁶⁷ Fr.o.m. 1999 ingår bedömningen av samtliga samhällsinstitutioner i båda de nationella SOM-undersökningarna. Detta ger 2005 ett totalt antal svarande på 3 499.

⁶⁸ Sedan manus till föreliggande artikel lämnades har även 2006 års förtroendemätning genomförts av SOM-institutet. Den visade på en uppgång i förtroendet särskilt för de politiska institutionerna, bland annat beroende på att det rörde sig om ett valår (Holmberg & Weibull, 2007a).

Tabell 1. Förtroendet för samhällsinstitutioner 2005 (procent och balansmått).

Samhällsinstitution	Mycket stort	Ganska stort	Varken/ eller	Ganska litet	Mycket litet	Summa procent	Balansmått
Sjukvården	15	50	23	9	3	100	+53
Universitet/högskolor	7	44	42	5	2	100	+44
Radio/TV	5	43	42	8	2	100	+39
Polisen	6	42	33	14	4	100	+30
Grundskolan	6	36	38	16	4	100	+23
FN	6	33	41	13	7	100	+20
Kungahuset	11	29	37	11	12	100	+16
Bankerna	6	33	38	17	6	100	+16
Domstolarna	5	31	37	19	8	100	+9
Svenska kyrkan	4	23	42	17	14	100	-4
Dagspressen	1	24	45	22	8	100	-5
Försvaret	4	19	46	20	11	100	-9
Riksdagen	3	20	45	23	9	100	-9
Storföretagen	2	19	46	23	10	100	-11
Kommunstyrelserna	1	16	50	24	9	100	-16
Regeringen	2	19	39	27	13	100	-19
De fackliga organisationerna	2	17	41	25	15	100	-21
De politiska partierna	1	10	44	31	14	100	-35
Europaparlamentet	1	9	38	29	23	100	-42
EU-kommissionen	1	9	37	31	22	100	-43

Kommentar: Tabellen redovisar en sammanläggning av resultaten från de två nationella SOM-mätningarna 2005 (antal svar = 3 499). Personer som ej besvarat förtroendefrågan för någon institution är inte medtagna i procenttalen. Dylrika svar var mycket sällsynta och lämnades av endast mellan två och tre procent för de olika institutionerna. Högsta andelen vet ej-svar finns där även andelen som svarar varken stort eller litet förtroende är hög, t.ex. beträffande dagspressen och storföretagen. Balansmättet kan gå mellan +100 (alla svars personer anger högt förtroende) och -100 (alla svars personer anger lågt förtroende). Källa: Riks-SOM 2005.

Det går också att väga in både högt och lågt förtroende genom ett så kallat balansmått. Måttet innebär helt enkelt att andelen högt förtroende minskas med andelen lågt förtroende. Förtroendet för en institution blir då andelen högt förtroende minus andelen med lågt förtroende. Måttet kan sägas vara en indikation på vad som kan betraktas som en institutions *förtroendebalans*. En rangordning efter balansmättet kommer att skilja sig från en rangordning efter enbart andelen högt förtroende i de fall där det finns en

hög andel med lågt förtroende.⁶⁹ När vi utgår från det samlade balansmättet visar det sig att sjukvården ligger klart högst med ett balansmått på +53, medan universitet/högskolor ligger på +44. Det som gör att universitet och högskolor har lägre förtroende i allmänhetens ögon är att en relativt stor andel av de svarande placerar sig i mitten – 42 % i jämförelse med 23 % för sjukvården. En rimlig tolkning är att det i stor utsträckning rör sig om personer som inte är särskilt bekanta med institutionen i fråga; de som har uppfattningar är dock överlag positiva.

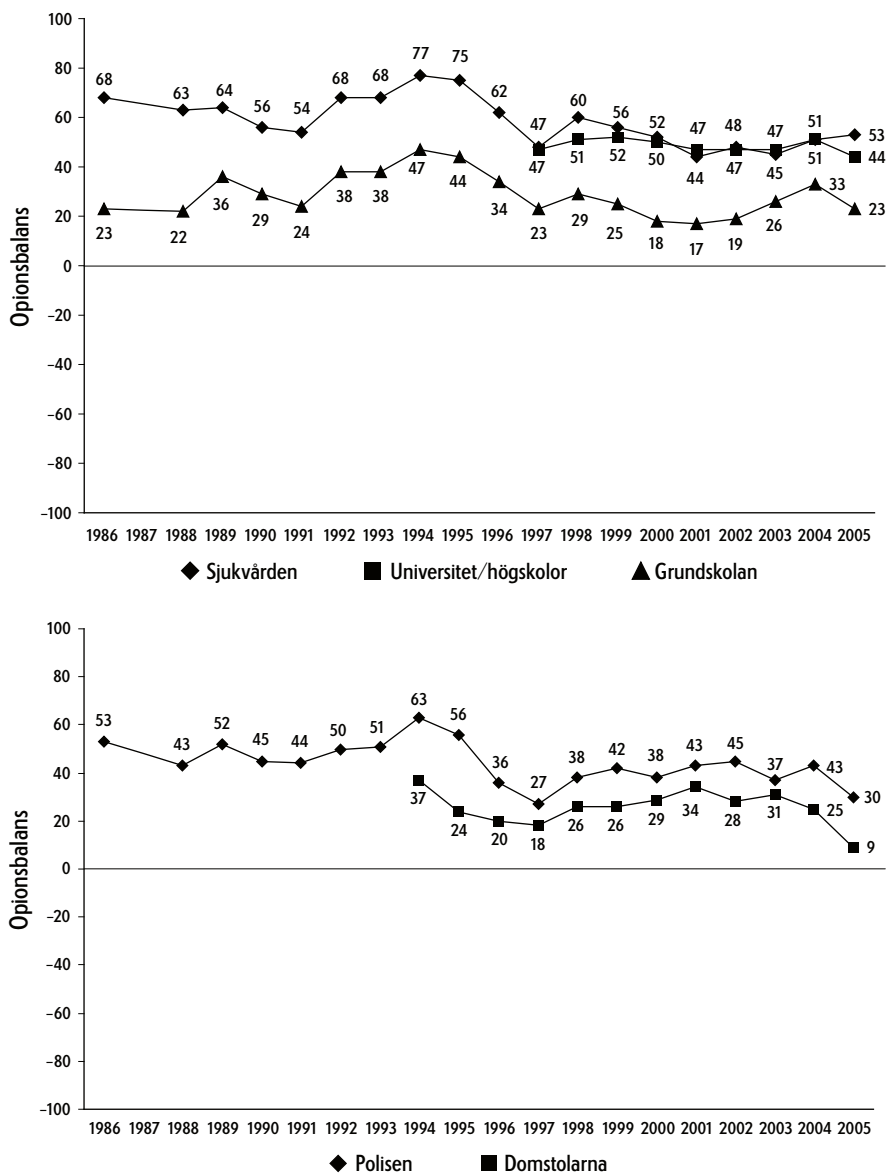
Nivåerna i samhällsförtroendet vid en tidpunkt ger bara en ytlig bild av allmänhetens värdering av samhällets institutioner. I figur 1 redovisas förtroendeförändringar för hela tidsperioden 1986–2005 för två grupper av institutioner på grundval av balansmättet. Det allmänna mönstret för samtliga undersökta samhällsinstitutioner är en långsiktig nedgång.

Flertalet traditionella myndighetsinstitutioner – domstolarna, polisen, försvaret, grundskolan och universiteten vänder nedåt. Några av dem har haft tendenser till försvagning sedan ett par år. Mest markerad är den för domstolarna – från +31 till +9 sedan 2003. För de övriga är det framför allt nedgången mellan 2004 och 2005 som är notabel, t.ex. för polisen (från +43 till +30) och för grundskolan (från +33 till +23).

Det är svårt se några enkla orsaker till nedgången. När vi skall förklara förändringar i förtroende är det vanligen tre faktorer som är viktiga: hur bra verksamheten fungerar, hur viktig man bedömer att verksamheten är och vad den allmänna opinionen om verksamheten är (Elliot, 1997). Det är svårt att se några enskilda händelser under den studerade perioden kunnat ha ett avgörande inflytande på förtroendet för dessa institutioner. Möjligen kan dock en ökad uppmärksamhet för forskningsfusk ha haft en viss inverkan på förtroendet för universiteten (se nedan). Mycket talar för att det snarare är samhällsförändringar och värderingsförskjutningar som bestämmer den långsiktiga utvecklingen av allmänhetens förtroende. Också särskilda opinionssituationer har betydelse. Exempelvis går förtroendet för samhällets institutioner normalt upp då det är valår.⁷⁰

⁶⁹ Balansmättet kan variera mellan +100 (alla svars personer anger högt förtroende) och -100 (alla svars personer anger lågt förtroende). I beräkningen av balansmått ingår således inte alternativet "varken högt eller lågt förtroende". Metodanalyser tyder på att detta alternativ rymmer både personer som placerar institutionsförtroendet i mitten och personer som inte kan ta ställning.

⁷⁰ Resultaten från förtroendemätningen 2006, framtagna sedan manus till denna analys lämnats, visar på en sådan uppgång i förtroende för flertalet institutioner. Utfallet presenteras i Holmberg och Weibull, 2007a.

Kommentar: Om balansmättet se tabell 1. År 1987 saknas i figurerna eftersom ett annat, med övriga år inte jämförbart mått, användes just detta år. För de två medieinstitutionerna saknas av samma skäl siffror även för 1988.

Figur 1. Bedömningar av förtroendet för två typer av samhällsinstitutioner 1986–2005 (balansmått).

Bedömningen av universitet och högskolor uppvisar likheter med hur grundskolan och FN värderas.⁷¹ Den gemensamma nämnaren tolkades som något slag av samhällsfostran. De grupper som har högst förtroende för universitet och högskolor är de unga och de högutbildade. Det ligger i linje med antagandet att de personer som är närmast verksamheten också är de som anser den viktigast. Det är ett resonemang som vi skall återkomma till.

Förtroendet för forskare

Det är givetvis svårt att veta vad som kan ligga i förtroendet för ett lärosäte. Om vi som utgångspunkt tar att verksamheten vid universitet och högskolor är forskning och utbildning talar erfarenheten för att det mera är forskningens kvalitet än utbildningens som har betydelse för hur ett lärosäte värderas.⁷² Det intressanta borde således vara att få fram någon indikator på hur denna värderas. Den indikator som vi i SOM-institutets mätningar begagnat oss av är förtroendet för forskare.

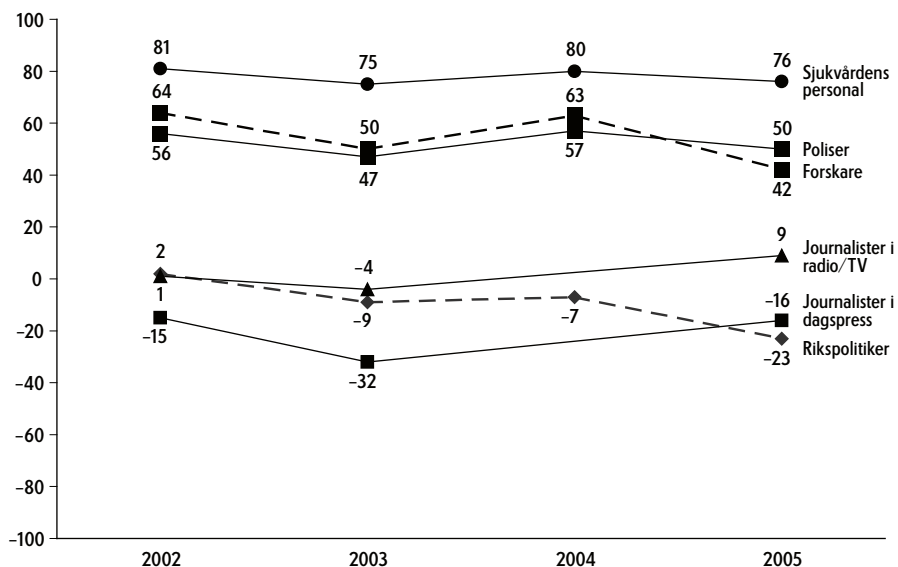
Förtroende för forskare har undersökts i SOM-institutets nationella mätningar sedan 2002 vid sidan av ett antal andra yrkesgrupper. Varje år mäts minst tio yrkesgrupper; samma grupper har dock inte mätts alla år. I figur 2 finns en översikt av förtroendet för de sex yrkesgrupper som undersökts flertalet år; forskarna är en av dessa yrkesgrupper.

Förtroendenivån för yrkesgrupperna är förhållandevis stabil. Sjukvårdens personal ligger högst samtliga år. Rikspolitiker och journalister i dagspressen konkurrerar om bottenplatsen. Det är i stort sett vad vi kunde vänta utifrån de institutionsbedömningar som tidigare redovisats. Individkorrelationerna för förtroendebedömningarna mellan verksamhet och personal är också genomgående positiva, om än inte alltid imponerande höga.⁷³ Resultaten tyder på att svarspersonerna förmår att skilja på sak och person i detta sammanhang.

⁷¹ Underlaget är en explorativ faktoranalys med varimax rotering. Den ger fem dimensioner, där de politiska institutionerna, EU-institutionerna och de 'samhällsbevarande' institutionerna, främst kungahuset, försvaret, kyrkan och polisen, är de tydligaste (Se Holmberg och Weibull, 1996a:74ff).

⁷² Detta bygger på expertintervjuer som genomförts av Göteborgs universitets råd för identitet och image år 2001 och 2005.

⁷³ Korrelationerna (r) varierar mellan som högst .65 för bedömningarna av poliser och polisen till som lägst .27 för förtroendet för forskare och universitet/högskolor (Holmberg och Weibull, 2006a:81f).

Figur 2. Förtroende för olika yrkesgrupper 2002–2005 (balansmått).

Även om det kan göras en skillnad i bedömningen av institution och person är det tydligt att när opinionsvinden blåser påverkas båda bedömningarna. När det gäller de institutioner som tappar mest i allmänhetens förtroende tappar även deras företrädare: forskare, poliser och rikspolitiker förlorar i förtroende. För sjukvårdens personal är situationen mera stabil, vilket kan förväntas med tanke på att förtroendet för sjukvården snarast gick upp.

Ett något avvikande mönster kan noteras: den betydande nedgången i förtroendet för forskare mellan 2004 och 2005. Också i den samtidigt gjorda frågeundersökningen i Västsverige (SOM-institutets så kallade Väst-SOM-undersökning⁷⁴) ger ett motsvarande mönster. I den samlade rangordningen av förtroendet för olika yrkesgrupper i Västsverige placerade sig forskare förhållandevis långt ner: om vi utgår från måttet på förtroendebalans placerar sig forskare på nionde plats av de 15 yrkesgrupper som skulle bedömas, strax efter polisen och personal inom kollektivtrafiken men klart före socialarbetare; högst kom även här sjukvårdens personal och lägst politiker och journalister.

Om vi går tillbaka till den nedgång i förtroendet för forskare som framträder i den nationella undersökningen 2005 – och som bekräftas i mot-

⁷⁴ Undersökningen har genomförts varje år sedan 1992 i Göteborg med kranskommuner och sedan 1997 i hela Västra Götaland med ett urval på 6 000 personer (se t.ex. Nilsson, 2007).

svarande mätning 2006⁷⁵ – kan vi först notera att orsaken till försvagningen inte är att andelen personer som har ett lågt förtroende för forskare har ökat – andel med ett lågt förtroende har hela tiden hållit sig kring obetydliga 3–4 %. Vad som har ökat är osäkerheten manifesterat i andelen svar av typen ingen uppfattning (hela 23 % 2005) och varken eller (26 % 2005). Resultatet pekar på att allmänheten blivit något osäkrare på forskarnas kvalitet utan att man nödvändigtvis blivit uttalat negativ. Resultatet ger stöd åt antagandet att det som de senaste åren rapporterats inom press, radio och TV om skandaler, där forskare varit inblandade, t.ex. inom stamcellsforskningen har inverkat negativt på förtroendet. Rapporteringen har då snarast bidragit till osäkerhet om forskningen, men inte bidragit till att människor fått en negativ syn.

Forskarförtroendet varierar något mellan olika sociala grupper (Holmberg och Weibull, 2006b:102ff). Det är ett mönster som liknar vad sett i fråga om universitet och högskolor: utbildningsfaktorn uppvisar störst skillnader. Högst förtroende har högutbildade (61 % med förtroende) medan lågutbildade har ett klart lägre förtroende (39 %). Åldersskillnaderna är mindre, men högst förtroende har 20–29-åringarna. Den negativa förtroendevinden för forskarna märks i alla olika samhällsgrupper. Styrkan i motvinden med en nedgång i förtroendet på 20 procentenheter har varit mycket likartad i alla grupper. Ett undantag finns dock – de högutbildade. Visserligen har forskarna tappat i förtroende även bland högutbildade, men nedgången har varit klart lägre bland dem, ”endast” minus nio procentenheter mot minus 20 procentenheter i genomsnitt för hela folket. Forskarnas förtroendeförlust har alltså varit minst bland personer med mest kännedom om forskning och vetenskap, något som i sin tur ger stöd åt antagandet att det är mediebilderna som haft en relativt större betydelse för andra, mindre insatta, gruppers bedömningar.

Universitetet i samhället

Att universitet och högskolor kan fungera som motorer för regionutvecklingen har sedan lång tid varit vägledande för utbildningspolitiken. Universitet och högskolor är inte sällan stora och attraktiva arbetsplatser. Framtidsföretag är vanligen intresserade av en lokalisering i deras närhet. Om vi tar Göteborg som exempel är Göteborgs universitet och Chalmers två av Göteborgsregionens största arbetsplatser med 5 200 respektive ca 2 200 anställda. Universitetens roll i lokalsamhället förstärks också av det i deras uppdrag genom den s.k. samverkansuppgiften; i Göteborgs anordnas

---

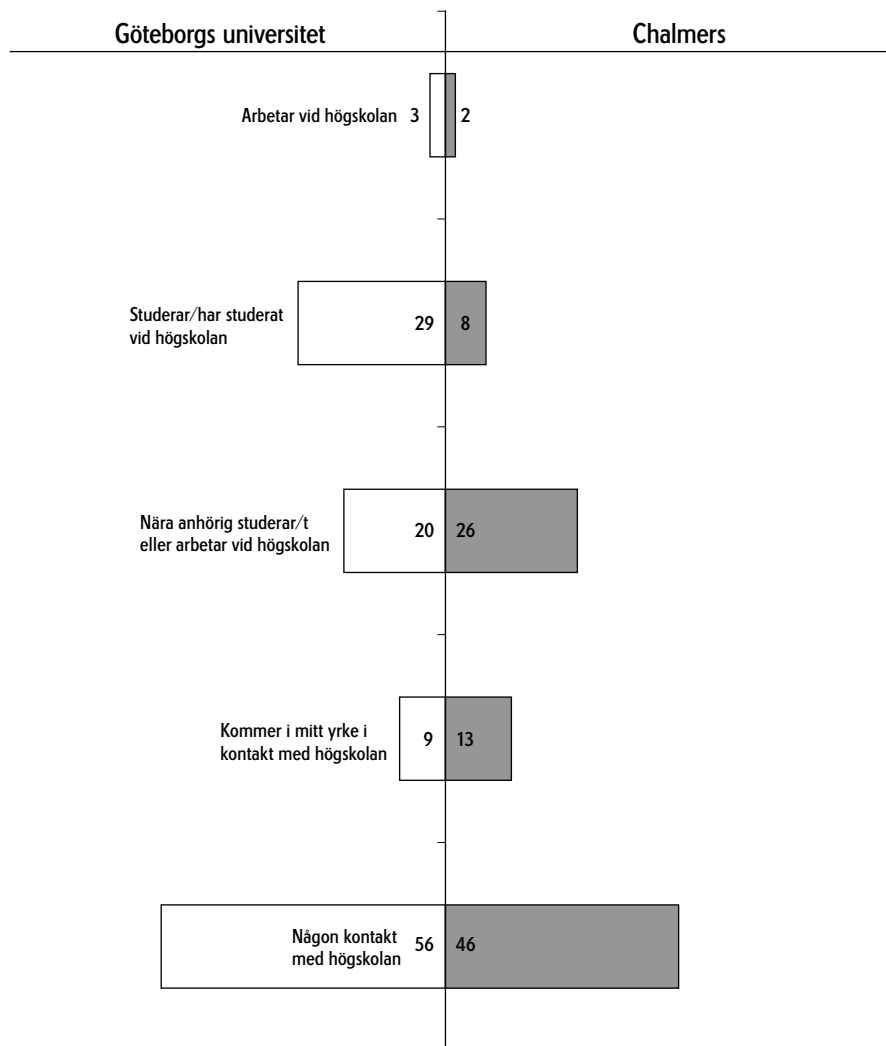
⁷⁵ Resultaten redovisas i Holmberg och Weibull (2007b).

exempelvis varje år Universitetets vecka med olika offentliga arrangemang. På grundval av SOM-institutets västsvenska undersökning finns det nu möjlighet att analysera vad detta betyder i genomslag bland allmänheten.

Den sammantagna bilden är att lärosätenas storlek och aktiviteter gör att de har en stor kontaktyta mot allmänheten. Kontaktytan kan också mätas i procent av kommuninvånarna som i en eller annan egenskap har eller har haft kontakt med Göteborgs universitet respektive Chalmers. Det kan vara som anställd, student eller i yrket eller att det inom familjen finns någon som är anställd eller studerar/studerat vid någon av dem. Med en sådan vid definition har 55 % av göteborgarna någon relation till Göteborgs universitet och 45 % till Chalmers (figur 3).

Chalmers ligger i den redovisade jämförelsen oväntat högt, men mycket tyder på att det snarast är Göteborgs universitet som ligger lågt, eftersom flera av universitetets delar inte omedelbart förknippas med universitetet, t.ex. Handelshögskolan, Konsthögskolan Valand eller Högskolan för Design och Konsthantverk (HDK), eftersom de tidigare varit självständiga högskolor (Rötterna och Kronan, 2005). Det senare innebär dessutom att många äldre studenter från dessa högskolor faktiskt inte läst vid Göteborgs universitet, eftersom de då inte var en del av universitetet.

För Göteborgs universitet är den klart vanligaste kontaktytan att man studerat där. Nästan 30 % av de boende i Göteborgs kommun har studerat åtminstone någon tid på universitetet. I detta ligger sannolikt inte bara utbildningsprogram av olika slag utan med säkerhet de många olika mindre kurser som framför allt erbjudas av de humanistiska och samhällsvetenskapliga fakulteterna. Sådana kurser förekommer i klart mindre utsträckning på Chalmers och det visar sig följdriktigt att studiefaktorn spelar en mindre roll när det gäller Chalmers kontaktyta med allmänheten. Här är det istället att nära anhöriga arbetar eller studerat där; också för Göteborgs universitet utgör dessa en relativt hög andel. De yrkesmässiga kontakterna med de två högskolorna ligger på i stort sett samma nivå bland göteborgarna med omkring tio procent; om man räknar endast i procent av de yrkesverksamma ökar andelarna till 15 % för Göteborgs universitet och 19 % för Chalmers. Även här finns dock anledning att anta att det finns en underskattning i fråga om Göteborgs universitet med tanke på att man inte riktigt vet vad som ingår i universitetet.

Figur 3. Andel av de boende i Göteborgs kommun som har eller har haft något slag av relation till Chalmers respektive Göteborgs universitet, 2005 (procent).

Källa: Väst-SOM-undersökningen 2005.

Det är uppenbart att de två lärosätenas breda kontaktyta mot samhället har betydelse för deras ställning bland allmänheten. Betydelsen framträder kanske allra tydligast då vi kopplar samman den kvantitativa kontaktytan med allmänhetens förtroendebedömningar. Det vi då först kan konstatera är att förtroendet för Chalmers och Göteborgs universitet är högt bland göteborgarna. Förtroendebalansen – andelen med stort förtroende minus andelen med lågt förtroende (se ovan) – ligger för Chalmers på +61 och för Göteborgs universitet på +59, i jämförelse med den nationella mätningens +44 för universitet och högskolor som samhällsinstitution (Holmberg och Weibull, 2006). Det finns givetvis ett högt samband när det gäller förtroendet för de båda lärosätena. Närmare 60 % av göteborgarna har stort förtroende för båda, 20 % saknar uppfattning om dem.

Samtidigt finns det även en relativt hög andel som saknar uppfattning. I genomsnitt var femte göteborgare anger att de saknar uppfattning. De högsta andelarna finner vi föga överraskande bland lågutbildade (35 %) och i arbetarfamiljer (33 %), grupper som enligt många studier i mindre utsträckning än andra kommer i kontakt med högre utbildning.

Om vi återvänder till frågan om förhållandet mellan kontaktyta och förtroende, är det ett rimligt antagande att en bred kontaktyta med samhället medför att ett lärosäte åtnjuter ett högt förtroende bland allmänheten, troligen som en följd av den forskning som bedrivs. Låt oss därför avslutningsvis se lite närmare på hur allmänhetens förtroende för respektive lärosäte hänger samman med vilken typ av kontakt man har?

Det föga överraskande huvudresultatet av våra analyser är att de som har eller har haft kontakt med respektive lärosäte har klart högre förtroende för dess verksamhet. Om vi först ser till förtroendet för Göteborgs universitet varierar det – mätt i förtroendebalans (se ovan) – från +84 bland de anställda och drygt +70 bland dem som har andra anknytningar till +44 bland dem som inte haft någon kontakt. Ser vi närmare i tabellen förklaras skillnaden nästan helt av att de senare saknar uppfattning (41 %); det är däremot ytterst få som redovisar lågt förtroende för universitet bland dessa.

För Chalmers är mönstret detsamma, men i ett avseende finns en betydande skillnad: både anställda (antalet svarspersoner är dock få) och de som studerar eller studerat vid Chalmers har ett högre förtroende för sitt lärosäte än vad Göteborgs universitets studenter har för sitt. Resultatet antyder en starkare studentidentitet vid Chalmers, vilken även kan sammanhånga med lärosätets aktiva alumniverksamhet. Bland dem som saknar kontakt är bilden av respektive lärosäte däremot i stort sett densamma.

En rimlig slutsats är att ett lärosätes aktivitet i det lokala samhället är av mycket stor betydelse för det förtroende det åtnjuter. I det lokala perspektivet är det också troligt att medierna kommer att spela en mindre roll för

bilden av den akademiska verksamheten, eftersom många har egen insyn i den eller har kontakter igenom familj och vänner. Detta ligger i linje med mera konventionella iakttagelser att varje anställd kan fungera som ett slags ambassadör för sin organisation.

Förtroendet för forskare uppvisar samma mönster: det finns ett samband mellan graden av kontakt med lärosätet och synen på forskare – de som oftare har kontakt är mer positivt inställda – även om nivån i alla grupper är något svagare än för universitetet som institution. Mönstret är i stort sett detsamma för Chalmers och Göteborgs universitet. Däremot är det här en något högre andel bland dem som har eller har haft kontakt med lärosätena som saknar uppfattning om forskare. Det är troligt att detta speglar det faktum att många snarast kommer i kontakt med utbildningarna snarare än med forskningen.

Förtroende för olika vetenskapsområden

Universitet och högskolor har olika profiler. Profilen kan också ha betydelse för hur de bedöms. Att Chalmers bland göteborgarna har ett något större förtroende än Göteborgs universitet har delvis sin bakgrund i att teknik värderas högre än genomsnittet för de fakultetsområden som finns inom universitetet – från humaniora till medicin. I SOM-institutets nationella mätning ställs därför sedan några år frågor om förtroende för sex ämnesområden, snarast fakultetsområden. Allmänhetens förtroende för dessa år 2005 redovisas i tabell 2.

Tabell 2. Förtroendet för olika akademiska ämnesområden, 2005 (procent). Fråga: "Allmänt sett, vilket förtroende har Du för den forskning som bedrivs inom Sverige inom följande områden?"

Område	Mycket/ganska stort förtroende	Varken eller	Mycket/ganska litet förtroende	Ingen uppfattning	Summa procent
Medicin	78	11	2	9	100
Teknik	70	14	2	14	100
Naturvetenskap	63	20	1	16	100
Samhällsvetenskap	44	32	4	20	100
Utbildningsvetenskap	37	28	6	29	100
Humaniora	34	26	4	36	100

Källa: Riks-SOM 2005.

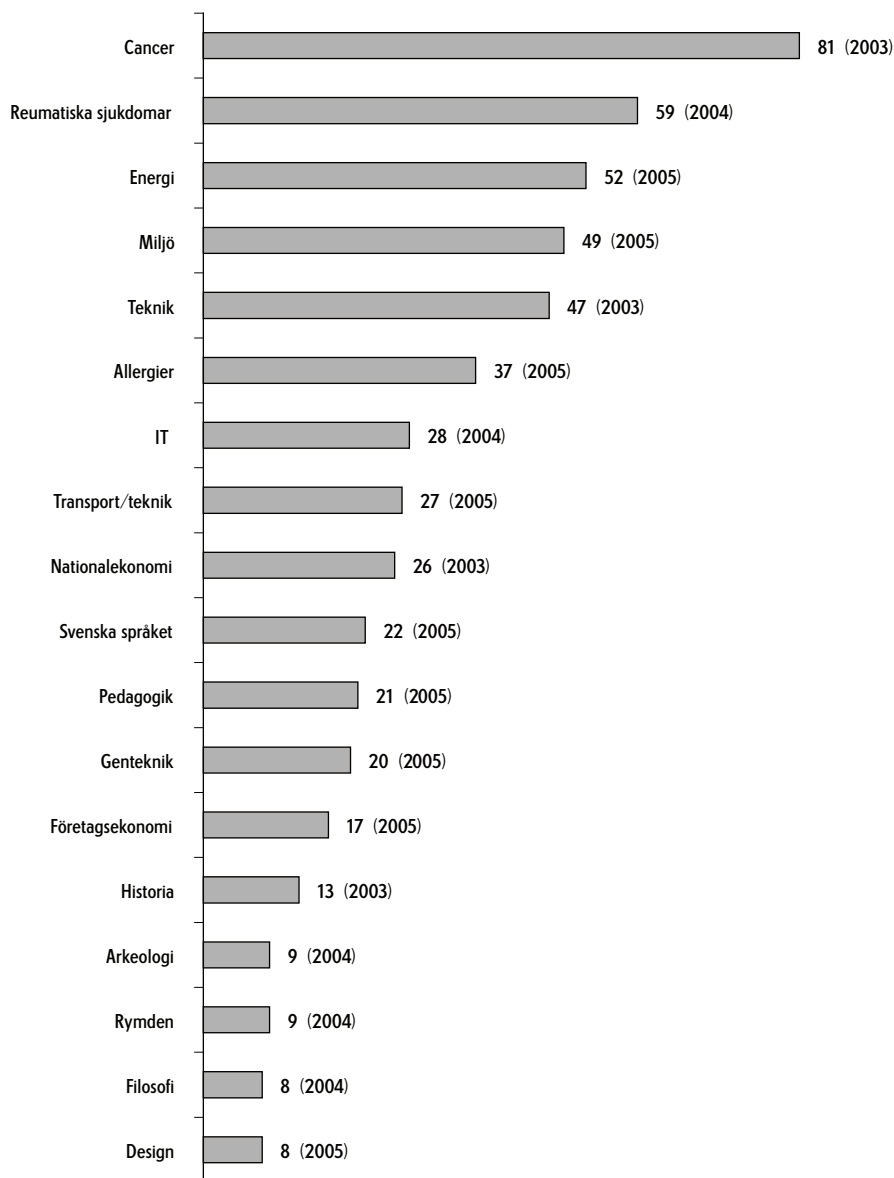
Resultaten av allmänhetens förtroendebedömning ger delvis förväntade resultat. Medicin åtnjuter 2005, liksom samtliga år mätningen gjorts, bäst siffror med strax under 80 % som anger ett mycket eller ganska högt förtroende. Sedan följer teknik och naturvetenskap med förtroendesiffror kring 60–70 %. Samhällsvetenskap, utbildningsvetenskap och humaniora uppnår klart sämre resultat med ett allmänhetsförtroende på omkring 40 %. Andelen personer utan uppfattning är speciellt hög för humaniora. Innebörden är att humaniora och kanske också utbildningsvetenskap är förhållandevis okända områden, åtminstone i jämförelse med medicin som över 90 % har någon åsikt om.

Om vi ser på resultaten över tid framgår det tydligt att alla fakultetsområden tappat något i förtroende, både det högst rankade området medicin liksom humaniora på den sista platsen. Förändringarna i andelen med förtroende jämfört med 2004 är mellan tre till sex procentenheter för de olika fakultetsområdena. Samhällsvetenskap och utbildningsvetenskap har tappat mest (–6 procentenheter vardera) medan medicin och naturvetenskap har förlorat minst med –3 procentenheter för båda fakulteterna.

När det gäller bedömningar inom olika sociala grupper är det förväntade mönster. Män har mer förtroende för teknik än kvinnor, medan kvinnor har mer förtroende för samhällsvetenskap, utbildningsvetenskap och framförallt humaniora än män. De allra yngsta mellan 15–19 tenderar att ha lägst förtroende jämfört med äldre, speciellt i fråga om medicin. Högutbildade har genomgående ett större förtroende för forskning än lågutbildade; en närhetsfaktor av det slag som tidigare påvisats är den troliga förklaringen. Nedgången mellan 2004 och 2005 är tydlig i alla grupper, men med två undantag. Förtroendet för forskningen har inte minskat bland ungdomar mellan 20–29 år, det vill säga i den åldersgrupp som mest läser på universiteten. Förtroendet har heller inte minskat bland högutbildade.

Rangordningen av de olika fakultetsområdena ger en antydning att det finns ett slags kortsiktig nyttodimension i bakgrunden. Det är också den bild som framträder då SOM-institutet 2003–2005 ställt frågor om vilka forskningsområden allmänheten vill prioritera. Cancer, reumatiska sjukdomar, energi, miljö och teknik ligger klart högst. I botten återfinns en vitt blandad uppsättning forskningsområden som kortsiktigt och konkret är mindre nyttiga – design, filosofi, rymden och arkeologi (figur 4).

Något tillspetsat kan vi konstatera att det svenska folkets prioriteringar av vad vi bör satsa forskningsmedel på är klart påverkade av konkreta nytobedömningar. Nyttoperspektivet gynnar medicin och teknik, medan det missgynnar humaniora och kultur. Men också den kanske mer svårbedömda rymdforskningen uppfattas som mindre meningsfull.

Figur 4. Prioriterade forskningsområden 2003–2005: andel av allmänheten som anser det mycket eller ganska viktigt att satsa på vissa områden, 2005 (procent). Anm: Om ett ämnesområde funnits med i mer än en undersökning anges det senaste året där det förekommit. Källa: Riks-SOM 2003–2005.

Skillnader mellan olika gruppers bedömningar följer i stort tidigare iakttagna mönster. Kvinnor jämfört med män vill satsa mer på forskningsområden som miljö, allergier, svenska språket och pedagogik, medan män jämfört med kvinnor mer vill prioritera energi, transportteknik och företagsekonomi. Utbildningsskillnaderna skiljer sig mellan olika områden. Lågutbildade jämfört med högutbildade vill satsa mer på stark forskning när det gäller allergier, svenska språket och företagsekonomi. Högutbildade jämfört med lågutbildade vill prioritera genteknik, energi och pedagogik.

Forskning, samverkan och förtroende

En huvudslutsats av de redovisade analyserna är att universitet och högskolor har en mycket stark ställning hos den svenska allmänheten. Iakttagelsen är knappast överraskande och har dokumenterats i många andra studier. Det som möjligen kan tillfogas är att lärosätenas förankring trots allt är begränsad: det finns en förhållandevis stor del av allmänheten som saknar uppfattning eller som har svårt att värdera deras verksamhet.

En andra slutsats som är något svårare att underbygga i resultaten är att det stora förtroendet till viss del bygger på allmänhetens föreställning om att forskning och högre utbildning är allmänt viktig samtidigt som man således har en begränsad kunskap om hur verksamheten bedrivs. En indikation som pekar i denna riktning är att ökad uppmärksamhet för negativa nyheter om forskare och forskning snabbt tycks skapa osäkerhet i bedömningarna.

Det är i ljuset av den senare iakttagelsen som lärosätenas samverkan med det omgivande samhället blir särskilt viktig. Ett viktigt syfte med samverkan är att skapa en bred kontaktyta med samhället. Exemplet från Göteborg tyder på att detta i sin tur har betydelse för vilket förtroende ett lärosäte har bland allmänheten. Samtidigt visar analysen av hur olika vetenskapsområden värderas – att också inriktningen på forskning och utbildning inverkar på allmänhetens bedömningar.

Referenser

- Antoni, R. (2006) *Göteborgarnas syn på Göteborgs universitet och Chalmers*. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Elliot, M. (1997) *Förtroendet för medierna. TV, radio och dagspress i allmänhetens ögon*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Holmberg, S. & Weibull, L. (2006a) *Flagnande förtroende*. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Du stora nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Holmberg, S. & Weibull, L. (2006b) Minskande förtroende för forskning. I Holmberg, S., Weibull, L. (red) *Du stora nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, S. & Weibull, L. (2007a) Ökat förtroende – bara en valårseffekt? I *Det nya Sverige*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, S. & Weibull, L. (2007b) Forskningsförtroendet försvagas. I Holmberg, S. & Weibull L. (red.) *Det nya Sverige*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Luhman, N. (2005) *Förtroende: en mekanism för redaktion av social komplexitet*. Göteborg: Daidalos.
- Nilsson, L. (2007) red. *Det våras för regionen*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Nilsson, L., & Weibull, L. (2007) Universitet och högskolor och regional utveckling. I Nilsson, L. (red) *Det våras för regionen*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Rothstein, B. (2005) *Social Traps and the Problem of Trust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rötterna och kronan*. Om Göteborgs universitets utveckling 1891–2004. Göteborg: Göteborgs universitet.

VAD HAR SYMPOSIET GETT? KOMMENTARER OCH REFLEKTIONER FRÅN NÅGRA AV DELTAGARNA

Högskolan mellan gymnasieskolan, vuxenutbildningen och arbetsmarknaden – trevande tillströmning och trängre tillträde?

Kenneth Abrahamsson

Konferensen *Expansion och kontraktion – utmaningar för högskolesystemet och för utbildningsforskare* gav en intressant och utmanande överblick av vad som händer idag med den svenska högskolan. Det är viktigt att återigen försöka se utbildningsfrågor i ett systemperspektiv. De diskursiva strömningarna senaste åren har i hög grad varit inriktade mot processtudier, begrepps-bildning och socialisation och värdegrundsfrågor samt didaktiska analyser utifrån olika ämnesperspektiv.⁷⁶ Ett mer övergripande systemperspektiv måste välkomnas, inte som en kritik mot utvecklingen, men som ett nödvändigt komplement. Det är också viktigt att få grepp om hur expansionen ser ut och vilka effekter den får på innehåll, kvalitet och arbetsmarknad. Min kommentar belyser främst gymnasieskolan och vuxenutbildningen som underleverantör till högskolan och arbetsmarknaden som en av leveransmottagarna.

Strävan att både behandla högskolans utbildning, forskning och tredje uppgift är i sig ambitiös. Samtidigt innebär detta att man får nöja sig med bredare penseldrag, intressanta lokala exempel eller övergripande beskrivningar i form av siffror och diagram. Jag hade själv bara möjlighet att vara med under den första dagen och nöjer mig därför med några kommentarer om högskolans expansion. Detta är i sig en begränsning eftersom högskolans olika funktioner; utbildning, forskning och kunskapsförmedling fungerar som kommunicerande kärn. Den tidigare kraftfulla expansionen av utbildning åtföljdes politiskt av specialisering, profilering och elitisering av forskningen. Samtidigt har resurser för utbildningen inte ökat i tillräcklig

---

⁷⁶ Jag har haft nöjet att sitta med i Vetenskapsrådets utbildningsvetenskapliga kommitté mellan 2001 och 2006, vilket har gett en intressant bild av svensk forskning om utbildning. Mitt intryck är att sociologer och ekonomer till viss del tagit över intresset för registerstudier och longitudinella analyser när det gäller utbildningens roll för individ och samhälle. Det verkar dock som en del pedagoger vill åter erövra tidigare positioner på området.

takt så att arbetsbelastning på anställda har ökat. Och när studerandetillströmningen viker kanske fler lärare söker sig mot forskning.

Idag sker det stora förändringar i det utbildningspolitiska kraftfältet. Det av den tidigare regeringen framförda 50-procentsmålet för tillströmning till högskolan har tonats ned. Den nya regeringsalliansen vill satsa mer på kvalitet än på kvantitet. Förändringar i form av en åtstramning av högskolans system för antagning och tillträde har aviserats. Lärarutbildningens kvalitet och frågor om lärarbehörighet är idag politiskt heta och diskussioner pågår om framtida förändringar i form av höjda krav. Den kommunala vuxenutbildningen får minskade resurser och möjligheterna till taktikval och en ungdomsdominerad vuxenutbildning kommer att motverkas.

Regeringen har vidare uppdragit åt en enmansutredare, tidigare utbildningsdirektören i Stockholms kommun, Anita Ferm att inom ett år lägga fram ett förslag till en ny gymnasieskola med tre huvudinriktningar; gymnasieexamen med högskolebehörighet, yrkesexamen och lärlingexamen. Förslaget innebär att idén om den gemensamma gymnasieskolan bryts upp och värdet av att alla elever får en gemensam kunskapskärna ifrågasätts. Samtidigt läggs en starkare betoning på yrkesutbildningarna i gymnasieskolan. Om det är en återgång till 1955 års modell eller ett steg mot framtiden får forskningen utvisa. Det är svårt att hitta träffande ord för att beskriva dagsläget. Välj själv mellan visionströtthet, mättnad, överbelastning, utspädning, kvalitetsglidning eller den numera så vanliga krisstämpeln.

Framåtblick i den utbildningshistoriska backspegeln

Den svenska gymnasieskolan stod vid millenniumskiftet inför ett intressant vägskäl inför framtiden. I stora drag handlade det om man skulle ta ytterligare ett steg mot en integrerad gymnasial utbildning med färre program och mer generella kunskaper eller om man skulle utveckla den befintliga organisationen. Gymnasiekommittén 2000 fick i uppdrag att överväga hur den gymnasiala utbildningen skulle organiseras utifrån en analys av samhällets och arbetsmarknadens förändringar samt behovet av breddad rekrytering till högskolan.⁷⁷ Förutom betoningen av 50-procentmålet när det gäller övergång till högskolan, sågs en del av bakgrunden i den internationella utvecklingen av mer allmänna ämnen i yrkesutbildningarna för att möta behov av breddad kompetens på arbetsmarknaden. Både yrkes- och studieinriktade program skulle även ge stor öppenhet inför framtida studie- och yrkesval och utgöra en plattform för livslångt lärande. Steget mot en mer integrerad utbildningsmodell föll eftersom den tidigare regeringen inte kunde få med stödpartierna i Riksdagen för att fullfölja utredningens förslag. Alliansens

⁷⁷ Se Dir. 2000:35 och SOU 2002:120.

nya politik innebär i detta avseende ett kraftfullt traditionsbrott i svensk utbildningspolitik.

I ett modernt utbildningshistoriskt perspektiv har svensk utbildningspolitik kännetecknats av en successivt förlängd utbildningsperiod i unga och vuxna människors liv. Utvecklingen har också präglats av en ökad organisatorisk och kunskapsmässig integration mellan olika skolformer samt en strävan att undvika tidig differentiering av elevens studie- och yrkesval. För yrkesprogrammen genomfördes en förlängd utbildningstid från två till tre år och en införandet av kärnämnen som ett sammanhållande kitt mellan yrkesinriktade och studieinriktade program. Gymnasieskolan skulle dimensioneras så att den kunde ta emot hela årskursen. Individuella programmet som var tänkt att fungera som en sluss till nationella program för de elever som inte nått godkänt i grundskolans kärnämnen har nu blivit det näst största gymnasieprogrammet.

Högskolans expansion medför en förlängning av formell utbildning under individens aktiva levnadspano. Sjuttioalets vuxenutbildningsreformer var i hög grad ett svar på behovet att utjämna utbildningsklyftan mellan dem som bara hade folkskola i förhållande till femtiotalisterna som fått tillträde till den nya grundskolan med en nioårig utbildning. Nittioalets vuxenutbildningsreformer inklusive kunskapslyftet gav alla vuxna möjligheter att läsa kärnämnen på gymnasial nivå. Nästa steg i en politik för förlängd formell utbildning skulle kunna illustreras av den tidigare regeringens mål att 50 % av en årskurs ska påbörja högskolestudier senast vid 25 års ålder.

Under senare år har dock, som ovan påpekats, 50-procentmålet tonats ned. Den socialdemokratiska regeringens och Riksdagens ställningstagande utifrån senaste gymnasieproposition fokuserade också yrkesprogrammets kvalitet; där tillsättningen av en yrkesutbildningsdelegation och satsning på yrkesprogrammen utgör ett viktigt inslag. Vidare har man från LO fått ett förnyat intresse för yrkesprogrammets roll för jämlikhet och arbetsmarknadsanknytning. Tillskapandet av nya friskolor på gymnasienivå riktade till olika branscher speglar näringslivets intresse för yrkesprogrammen. Kraven har ökat på att vi måste utveckla en politik för "de andra 50 procenten".⁷⁸

Dessutom visar utbildningssociologisk forskning att det finns en risk för överutbildning om 50-procentmålet drivs som ett mål i sig utan hänsyn tagen till arbetsmarknadens struktur och kvalifikationskrav. Andelen överutbildning har successivt vuxit det senaste decenniet. Ekonomer och sociologer menar ibland att endast 15–18 % av jobben kräver en akademisk examen. En del sociologer menar att andelen kunskapsintensiva jobb ökar,

⁷⁸ Jag medverkar med ett par uppsatser i den våren 2007 utgivna boken med ett inlägg om behovet av generella och specifika kunskaper i gymnasieskolan; se Olofsson (2007).

dock i långsam takt. Om ökningen skulle vara lineär, vilket kanske inte är så sannolikt, skulle vi få vänta till 2080 innan hälften av jobben krävde högskoleexamen. Men då måste vi också kalkylera in en arme av privata tjänsterobotar som gör enkla hushålls- och servicejobben. Det blir lite svårare att ersätta äldreomsorgens personal med ny teknik. Arbetsmarknadens struktur och över- och underutbildning som matchningsproblem blir även i framtiden ett centralt kunskapsfält. Vilka nyckelkvalifikationer som krävs på arbetsmarknaden är en återkommande fråga. Häri ligger också behoven av att utveckla lärandet på arbetsplatsen.⁷⁹

Den sociala skiktningen i utbildningen blir ett intressant studieobjekt om vi går mot en trevande tillströmning och trängre tillträde. Vuxenutbildningen centrala roll som rekryteringsbas till högskolan tycks få mindre betydelse. Komvux roll som gymnasieakut för ungdomar tonas ned, vilket är bra. Däremot är det trist om dess roll för vuxna och yrkesverksamma försummas. Fortfarande har dock folkbildningen en hög prioritet i utbildnings- och bildningspolitiken, med nya anslag och nya uppgifter. Idag är gränsen mellan folkbildning och högskola inte alltid så tydlig när det gäller kortare kurser. Många studieförbund bedriver kvalificerad utbildning på högskolenivå. I Nordamerika dras en gräns mellan "credit and non-credit courses". Kanske skulle en del av dagens kurser i högskolan fungera bättre som non-credit courses i folkbildningen.

Om vi fortfarande vill verka för en expansiv högskola kanske det bör ske inom ramen för en utbyggd yrkeshögskola. Möjligheterna att fortbilda sig i jobbet och vidareutbilda sig för nya uppgifter är en viktig del i det livslånga lärande. Därför behöver vi även i fortsättningen verka för ett öppet utbildningssystem, där man successivt kan välja vidare. Och där Sverige kan framstå som en förebild för ett lärande samhälle med rika utvecklingsmöjligheter för individ och samhälle.

Referenser

- Abrahamsson, K. & Wallin, G. (2007) *Katekes för ett lärande arbetsliv*. Stockholm: Premiss Förlag.
- Dir. 2000:35 *Gymnasieskolans utbud av studievägar*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Olofsson, J. (2007) red. *Utbildningsvägen – vart leder den? Om ungdomar, yrkesutbildning och försörjning*. Stockholm: SNS Förlag.
- SOU 2002:120 *Åtta vägar till kunskap. En ny struktur för gymnasieskolan*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.

---

⁷⁹ Abrahamsson & Wallin (2007).

Expansion och kontraktion och konsekvenserna för det akademiska ledarskapet

Per Olof Thång

Expansion och kontraktion – en utmaning för forskarna, var det högaktuella temat för ett innehållsligt givande och välregisserat forskarsymposium, som arrangerades av den utbildningsvetenskapliga fakulteten vid Göteborgs universitet den 6 och 7 november 2006. Symposiets styrka var mångfalden av disciplinföreträdare, och bredd och djup i såväl presentationer som förda samtal.

Vid tidpunkten för symposiet var jag fakultetens dekanus, men lämnade uppdraget vid årsskiftet efter ett knapp decennium i denna roll. När jag nu inte fortsätter i rollen som akademisk ledare vill jag redan inledningsvis uttrycka min förhoppning om att detta symposium skall få en fortsättning där forskare kan mötas i syfte att föra kvalificerade samtal om den svenska högskolans position och framtida kurs. Jag vill också understryka betydelsen av att den kunskap som presenterades och diskuterades under symposiet kommer administratörer och beslutsfattare inom högskolan till del. Även högskolan själv bör styras, ledas och administreras utifrån vetenskap och beprövad erfarenhet.

Att expansion åsyftade senaste decenniernas exempellösa utbyggnad av den svenska högskolan, är väl knappast en alltför djärv gissning. Men vad avsågs med kontraktion; kanske den senaste tidens minskade söktryck? Uppenbarligen anser många unga vuxna det inte vara lönt med högskoleutbildning. Färre söker trots att ålderskohorterna är större. Detta blir märkbart när läget på arbetsmarknaden ljusnar. Särskilt bland männen framstår högskolestudier inte alltid som ett attraktivt alternativ. En annan förklaring är kanske nedmonteringen av den kompetensgivande vuxenutbildningen, som för många med arbetslivserfarenhet varit en språngbräda till högre studier. År 2006 minskade för första gången antalet studiemedelslångtagare. Detta är ett trendbrott. Kanske skall de mer eller mindre traditionella universitetsutbildningarna inte vara av större omfattning? Högskolan skall förena olika slags kunskapsintressen, och utbilda såväl yrkesmänniskor som akademiker. Högskolan skall vara både en kritisk institution och en serviceinstitution. Kraven är motsägelsefulla, men så har det alltid varit.

Många utbildningar upplevs vara för långa, och lönepremien upplevs alltför låg. Högre utbildning är inte längre en garanti för prestigefyllda och välavlönade arbeten. Många anser dock att högre utbildning krävs för alltfler arbeten, som Petter Aasen framförde. Arbetskraften har teoretiserats. Då framträder selektionen inom utbildningssystemet alltmer, och pressen på

den enskilde att göra ett övervägt och klokt val intensifieras, särskilt bland unga som vuxit upp i en miljö utan akademiska utbildningstraditioner. Ju fler som skaffar sig högre utbildning, desto mer kommer individuella kvalifikationer och personliga nätverk att betyda.

De senaste decenniernas expansion av högskolan handlar naturligtvis om att allt fler utbildningsplatser tillkommit, och att allt fler sökt sig till högskolan. Men många utbildningar har också blivit längre, och fler har därmed förblivit kvar under längre tid i högskolan. Min erfarenhet är att motiven och sakargumenten inte alltid är så väl genomtänkta då diskussionen om förlängning av enskilda utbildningar förs på tal. Låt mig ta *ett* exempel. I anslutning till den pågående Bologna-processen framförs önskvärdheten av att förlänga utbildningen av lärare för de tidiga skolåren. Det skäl jag hört framföras är att utbildningen bättre skulle passa in i utbildningsstrukturen genom att hänföras till den avancerade nivån i Bologna-högskolan. De innehållsliga argumenten lyser med sin frånvaro, liksom argument med utgångspunkt i kvaliteter som därmed skulle tillföras utbildningen. Inte heller har jag uppfattat argument med utgångspunkt i den arbetssituation som studenterna efter utbildningen skall hantera. En inte helt osannolik effekt av en förlängd tid i högskolestudier är större studieskulder och utebliven lönepremie. Ett mer genomtänkt system för återkommande utbildning borde eftersträvas.

Expansionen av den högre utbildningen är en effekt av en rad samhälleliga omständigheter. Den allt högre produktiviteten inom jordbruk och varuproduktion, en ständigt växande ekonomi, och en allt större och mer välutbildad medelklass vars kunskapsbehov är omätligt. Utbildningsexpansion är en av välfärdsstatens logiska följder, men vi bör ta ställning till utbildningssystemets struktur, innehåll, organisation och former på ett mer aktivt sätt.

Kontraktion

En ny arbetsordning växer fram där kunskapsekonomi, kunskapsorganisationer och kunskapsarbetare utgör hörnpelare. Ständigt lärande är en utvecklingsresurs, nätverk betyder nästan allt och flexibilitet är ett honnörsord. Under sådana omständigheter borde inte universiteten och högskolorna ängslas över att färre unga söker sig dit, utan snarare begrunda utbildningens funktioner och bejaka det kontinuerliga kunskapsbehovet hos de redan yrkesverksamma.

Är vi på väg att få en kvinnohögskola, framstår ibland som en berättigad fråga. Söktrycket till olika utbildningar minskar, särskilt inom naturvetenskap och teknik. Om den "äkta urvalshögskolan" definieras genom att minst

fem förstahandssökande per utbildningsplats, så framstår urvalshögskolan i Sverige idag som en relativt marginell företeelse. Förändringarna inom högskolan har under lång tid snarare varit av strukturell art, än av innehållslig. Som någon klokt påpekade under symposiet kan inte högskoleutbildningen frigöra sig från de skolformer från vilka studenterna rekryteras. Att gymnasiereformen 1994, då de kursrelaterade betygen infördes, haft betydelse i sammanhanget förefaller vara ställt utom allt tvivel. Bland män födda 1978 och 1979, de första generationerna i den nya gymnasieskolan, minskade övergången till högre studier. Gymnasieeleverna gjorde i ökad utsträckning taktikval, betygsinflationen steg och fler valde bort de längsta och mest krävande kurserna i naturvetenskap och främmande språk. Det var mot den bakgrunden intressant att ta del av den Göteborgsforskning, som Christina Cliffordsson engagerat och pedagogiskt redovisade, och som visar att de nya målrelaterade betygen har bättre prognosvärde än såväl de tidigare normrelaterade, som högskoleprovet. Nu skall man komma ihåg, att även om betyg har bättre prognosvärde jämfört med andra urvalsinstrument, så har prognosvärdet begränsad räckvidd. Att betyg från en utbildning utgör bra prognosvärde för fortsatta studier saknar naturligtvis inte intresse. Det är emellertid betänkligt att prognosvärdet för framgång i framtida arbets- och yrkesliv är så begränsat.

Lars Lustigs beskrivning och analys av den svenska högskolan i Tillträdesutredningen⁸⁰ är träffande. Han kunde urskilja dels en urvalshögskola kontra en rekryteringshögskola, dels en högskola som rekryterar yngre studerande kontra en högskola som rekryterar äldre studerande. Högskolan idag är något annat än för bara något decennium sedan. Högskolan är idag inte heller ett sammanhållet fält, utan snarare flera högst olika. Högskolan är idag något annat än vad den var för bara något decennium sedan.

Mikael Börjesson från Uppsala universitet visade på ett övertygande sätt hur variationen mellan olika lärosäten och olika utbildningar inom enskilda lärosäten rekryterar olika studerandegrupper. Detta bekräftade bilden av att den svenska högskolan inte är ett samhället fält.

Struktur och förändring

Är högskolan alltför traditionellt akademisk, allt tal om professionsutbildningar till trots? All högre utbildning skall vila på vetenskap och beprövad erfarenhet, men vad betyder det att undervisningen skall *vila på* vetenskap, och vart tar den beprövade erfarenheten vägen? Kanske måste vi göra upp med den utbredda föreställningen om forskningsanknytningen. Detta kommer ändå inte att hålla. Risken för A- respektive B-lag är inte obefintlig.

⁸⁰ SOU 2004:29.

Utbildningar med kvalificerad forskningsanknytning ges hög status, medan utbildningar med svag eller obefintlig anknytning till forskning ges låg. Ett exempel som gavs under symposiet var omvandlingen av 'polytechnics' till universitet i Storbritannien under John Majors tid som premiärminister. Reformen genomfördes utan att nya medel tillfördes. Goda 'polytechnics' blev inte med självklart goda universitet. Faktum är, som också framfördes under symposiet, att Sverige har en alltmer utbildande högskola, och mindre forskande. Men retoriken domineras av forskningen.

I valdebatten inför 2006 års riksdagsval försökte politikerna överträffa varandra i hur stor andel av BNP man avsåg tilldela forskningen, om man skulle komma i regeringsställning. Trist nog var dessa debatter i övrigt innehållslösa. Inget sades om vilken forskning, forskning för vad eller forskning på vilka villkor. Förhoppningarna om forskningens bidrag till den ekonomiska tillväxten var dock inte att ta miste på. Men samtidigt införs nya styrningsformer med ökade inslag av kontroll och krav på ökad revision. Högskolans autonoma ställning har alltmer urholkats sedan 1990-talets början. Ylva Hasselskog drev hypotesen att det föreligger ett hot om deprofessionalisering mot högskolans lärare och forskare.

Ulf Sandström resonerade om forskningen utifrån Pasteurs kvadrant, som anger fyra positioner i forskarsamhället. Den ena dimensionen avser fri, s.k. nyfikenhetsstyrd, forskning, respektive relevansinriktad forskning. Den andra dimensionen avser vetenskap kontra teknik. Har relevans och avnämning blivit viktigare än sanning?

Helt nyligen presenterade Mats Svegfors Ansvarskommitténs arbete, som bland annat föreslår att nuvarande 21 län ersätts av 6–9 större regioner. Vart och ett av dessa regioner skall ha minst ett (elit)universitet och ett antal högskolor. Förväntningarna på en ny regionindelning till valet 2010 är stora. Det skall bli spännande att följa den fortsatta debatten. Inte minst med avseende på effekter och konsekvenser för högskolan.

Min tro är att vi måste öppna för en större variation med såväl kvalificerade akademiskt forskningsanknutna utbildningar, som kvalificerade yrkesutbildningar med god renommé. Risken för att det varken blir en bra akademisk utbildning eller en god professionsutbildning är idag inte obefintlig.

Ett givet inslag i symposiediskussionen var hur innebörden av forskningsanknytning skall uppfattas. Handlar det om att alla lärare själva skall forska inom anställningen, och/eller att de genomgått en forskarutbildning, eller kanske att lärarna kan tillhandahålla verktyg för att ta del av forskning av betydelse för den aktuella utbildningen? Att alla lärare skall forska betyder att alla forskar och skriver, men att ingen hinner läsa, som Czarniawska kärnfullt uttryckte sig.

Vad är ett universitet?

Barbara Czarniawska, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet, talade på det intresseväckande temat "Universitetet i ruiner? Länge leve universitetet!" Men vad är ett universitet, och vad vill vi att universitet och högskolor skall vara för slags institutioner? Czarniawska påstod att dagens mest framgångsrika och excellenta universitet, mer är intresserade av vinst än av tanke. Globaliseringen och den intensiva internationella konkurrensen bland de ledande universiteten har gjort kunskapen till en handelsvara, som omsätter stora belopp. Med utgångspunkt i Bill Readings bok "The University in Ruins" (1996), menade Czarniawska att universiteten på grund av nationalstatens kris och globaliseringen omvandlas till globala koncerner. Det är sannolikt en betydande överdrift, åtminstone än så länge. Få universitet i världen har sådan attraktionskraft och kapacitet att de kan utvecklas till globala utbildnings- och forskningskoncerner. Det är trots allt ett litet antal excellenta universitet som attraherar studenter, lärare och forskare från hela världen. En del av dem etablerar filialer utanför den egna nationsgränsen, precis som multinationella företag gör. Men även om det handlar om ett fåtal lärosäten, så kan de bli normgivande. Ledande amerikanska universitet har nu börjat etablera sig utomlands. Cornell University startade nyligen en filial i Indien, och London School of Economics bedriver framgångsrikt utbildning på distans med internationell rekrytering, för att nämna ett par exempel.

Svenska universitet och högskolor är med några få undantag inte ens nationella, utan i hög grad regionala. Jag ser dock inte detta som ett problem. Det finns ett behov av kvalificerade lärosäten med lokal och regional närhet. Problemet uppstår när alla lärosäten skall följa samma ideologiserande norm, och vara excellenta forskande högskolor med långt driven internationalisering. Eller att kunskap produceras för att köpas, säljas och konsumeras. Otvivelaktigt befinner sig det högre utbildningssystemet i stöpsleven, nu och framöver.

Men vart tar den akademiska friheten vägen? Vad blir det av vår uppriktiga strävan efter att söka sanningen och att bepröva erfarenheten? Om inte kunskap är ett absolut mål i sig, så kommer universiteten och högskolorna att förlora sitt kunskapsmonopol, var budskapet. Det är min övertygelse att det förhåller sig så. Utbildning och kunskap som en vara på en global marknad är mer utvecklad på andra håll i världen. Vad kommer det att betyda för oss anställda inom högskolan, och för våra uppdrag som lärare och forskare om vi blir alltmer infogade i Marknaden; antingen den är regional, nationell eller global? Det finns det skäl att begrunda. Skall högskolan utbilda för anställningsbarhet (denna förfärliga terminologi), eller skall den fostra

bildade och kritiskt tänkande människor? För mycket länge sedan läste jag en bok om utbildningspolitiken och människans bildbarhet. Under senare år har jag alltmer undrat över vart utbildningspolitiken tog vägen, och hur vi tillfredsställer människors bildbarhet. Universiteten och högskolorna måste rimligen tillgodose såväl utbildning för anställningsbarhet, som individuella talangers önskemål om bildning och kunskapsfördjupning.

En av de författare som Czarniawska refererade till var Harold T Shapiros bok "A Larger Sense of Purpose. Higher Education and Society". Jag blev så inspirerad att jag raskt köpte och läste boken. Ett av dess budskap är att människor måste ta del av de stora tanketraditionerna, för att få perspektiv på de djupa och vida livsfrågorna. Vi måste förmå oss att tänka nya tankar och att utföra nya handlingar, som bidrar till att förbättra den värld vi lever i, och som vi en dag skall överlämna till kommande generationer. Vi måste lära oss att känna sympati och empati med andra människor, trots upplevda olikheter. Shapiro skriver: "This corresponds with the need to build our sympathetic understanding of others who are quite different from us. In other words, we cannot allow individual freedom from authority to lead to excessive demands for individual gratification that are antisocial and leave no place for individual sacrifice for the common good" (s. 98).

Den högre utbildningen, menar Shapiro, måste både ge kunskaper och färdigheter för arbetslivet, och "fostra" människor till att förhålla sig med eftertanke och sund skepticism mot den kaskad av vetenskapliga resultat och ideologiskt färgad information vi dagligen översköljs av. Inte minst måste vi förhålla oss skeptiska till all medicinsk kost- och hälsoinformation om hur vi skall leva våra liv, bevara hälsan, och kanske också förståndet. Det är lätt att sympatisera med både Shapiro och Czarniawska.

En av de allra största utmaningarna mänskligheten står inför idag, är hur vi skall lära oss att kunna leva tillsammans under någorlunda fredliga former. Människor måste förbereda sig för att bli eftertänksamma medborgare, som förstår och accepterar att våra liv är och förblir präglade av osäkerhet och ovisshet.

Autonomi och ledarskap

Symposiet om högskolans expansion och kontraktion kommer osökt in på frågor om institutionell autonomi. Kraven på kvalitetsgranskning och på rapportering till staten är betydande. Politikerna vill veta vad de får för de skattemedel som tilldelas universitet och högskolor. Detta är intressant i en tid då allt större del av en högskolas verksamhet finansieras med andra inkomster än de direkta bidragen från staten.

Det traditionella kollegiala akademiska ledarskapet visar tecken på förändring. Kollegiala ledningsformer där den främste bland likar utses till ledare för en begränsad tidsperiod är under omprövning. Detta är på sätt och vis en logisk följd av utvecklingen. En rektor, eller en dekan, är idag inte så mycket en akademisk ledare i traditionell mening, som en företagschef. Även det akademiska ledarskapet professionaliseras.

En utbildningsforskares avslutande reflektioner utifrån symposiet

Jag vill avsluta mina reflektioner utifrån min roll som utbildningsvetenskaplig forskare. Högskolans primära uppgift är att utbilda professionella yrkesgrupper för ett arbetsliv i ständig rörelse; tekniskt, innehållsligt, organisatoriskt och samhällsligt. Till viss del får man säga att högskolan kommit att ta över en del av gymnasieskolans yrkesförberedande utbildningar. Detta är rimligtvis en följd av såväl de ökade teoretiska inslagen i gymnasieskolan, som att andelen ungdomar som idag studerar inom högskolan så kraftigt har ökat. Under 1990-talet, och då främst under dess andra hälft, har en successiv förändring skett av yrkesutbildningen i Sverige, från en arbetsplatsförlagd mästare lärling modell, till en skolbaserad undervisningsmodell. Detta innebar att teori och praktik alltmer skiljdes åt. Något förenklat kan man säga att denna utveckling följer efterkrigstidens framväxt av välfärds-samhället.

Många yrken har blivit mer sofistikerade genom den accelererande kunskapsutvecklingen, genomgripande organisatoriska förändringar, nya IT-verktyg osv. Allt detta kräver mer specialiserade kunskaper och färdigheter, men också bättre teoretisk skolning.

För allt fler yrken och professioner har den högre utbildningen kommit att bli en 'gateway', samtidigt som många av dessa utbildningar fjärrmat sig från det vardagliga arbetsliv där högskolans vetenskapliga och beprövade kunskap skall tillämpas. Den så väl beprövade klassrumsundervisningen vann terräng på 'field-learning-approaches'. Även denna utveckling har sin högst rimliga logik. Professionsutbildningarna skulle vila på vetenskapen och den beprövade erfarenheten, som ansågs mer stabila än den kunskap som förvärvades genom erfarenheter i arbetslivet. Då mästare lärlingsmodellen inte längre räckte till, flyttades det professionella lärandet in i klassrummet. Teorierna skulle 'kontextualiseras' av den enskilde studenten vid en senare tidpunkt i arbetslivet. Studenterna förväntades att på egen hand skapa en 'en bro' mellan teoriernas mer eller mindre abstrakta värld, och de konkreta och praktiska problem och omständigheter som utmärker ett arbetsliv.

En av de utmaningar som jag kan se att högskolan står inför är att utveckla arbetssätt, undervisningsmetoder och inlärningsformer som uppmuntrar såväl studenternas kunskapsproduktion – enskilt såväl som kollektivt – som tillämpningen av kunskapen i miljöer utanför högskolan; eller en mer utvecklad 'reflective practice'. "The dominant epistemology in higher education is to define the best conceptual models to map external reality (Raelin 2007; opublicerat manus). Men vi behöver *också* en "epistemology of practice".

Särskilt två utmaningar framträder för mig som utbildningsvetenskaplig forskare. Dels att utforska gränssnittet mellan den vetenskapligt grundade och kodifierade kunskapen i akademien och arbetslivets vardagliga, spontana och informella lärande, dels att bidra till utveckling av inlärningsmiljön inom såväl akademien som i arbetslivet. Så allra sist, skulle jag vilja citera Brian Keeley i OECD-rapporten "Human Capital. How what you know shapes your life:

"Formal education is crucial in developing human capital. But schools and colleges are not always as effective as they might be. Poor teaching and outdated teaching methods can limit students' progress. Education system also fail to cater for the needs of every student, meaning some get left behind".

Detta sagt med tanke på att Göteborgs universitet ännu efter ett drygt decennium inte lyckats åstadkomma en högskolepedagogisk utbildning värd namnet för universitetets alla lärare.

Referenser

- Keeley, B. (2007) *Human Capital. How what you know shapes your life*. OECD Insights.
 Readings, B. (1996) *The University in Ruins*. Cambridge: Harvard University Press.
 Shapiros, H.T. (2005) *A Larger Sense of Purpose. Higher Education and Society*. Princeton: Princeton University Press.
 SOU 2004:29 *Tre vägar till den öppna högskolan*. Betänkande av Tillträdesutredningen.

Expansion och kontraktion – en forskarutbildning i förändring

Anna Peixoto & Jennie Haraldsson

Under två dagar i november 2006 deltog vi i forskarsymposiet *Expansion och kontraktion – utmaningar för högskolesystemet och utbildningsforskare* vid nya Pedagogen i Göteborg. Symposiet var mycket inspirerande och problematiserade högskolans roll i dagens samhälle utifrån flera intressanta infallsvinklar. Vi fick bland annat inblickar i universitets framväxt och förändring, vilka studenter som läser på högskolan idag, de förändrade förutsättningarna för forskning samt deprofessionalisering av forskaryrket. I fokus stod dagens och framtidens utmaningar inom högskoleområdet, där en av de stora utmaningarna handlar om högskolans relation till näringsliv och politik, vilket det ofta talas om i termer av den tredje uppgiften. Av diskussionerna framgick att det inte är helt klar vilken roll högskolan ska spela i framtiden i förhållande till de nya kunskapsproducenter som tagit sig in på fältet. I spänningsfältet mellan expansion och kontraktion påverkas alla nivåer inom högskolesystemet, allt från grund- till forskarutbildning och forskning. Vår reflektion kommer dock att fokusera på forskarutbildningen som vi själva är en del av och som befinner sig mitt i händelsernas centrum, i mötet mellan universitet, politik och näringsliv.

Forskarutbildningen är ett bra exempel på den brytpunkt som universitet och högskolor befinner sig i. Den politiska retoriken har länge betonat att samhället har ett stort och ökande behov av personer med forskarkompetens, och att utbildningen därför bör förbereda för en karriär såväl inom näringsliv som inom akademi. Att producera fler disputerade antas leda till ekonomisk tillväxt och förbättrad internationell konkurrenskraft. Detta har även inneburit att fler aktörer idag vill vara med och påverka utformningen av utbildningen. Dessa aktörer blir inte minst synliga i och med införandet av industri- och företagsdoktorander samt upprättandet av forskarskolor och teknikparker. Ytterligare ett steg i denna riktning var inrättandet av forskarutbildning inom ett flertal yrkesutbildningar, såsom journalistik och socialt arbete. Allt fler högskolor ansöker dessutom om att tilldelas "ämnesområden" för att få lov att utbilda egna doktorander. Det är alltså fler som vill in och slåss om utrymmet på det akademiska fältet och det "vetenskapliga kapitalet". Tidigare har akademien haft till uppgift att förse det övriga samhället med utbildad personal och ny kunskap, men idag tycks universiteten i allt större utsträckning utveckla egna affärsverksamheter för att kunna kapitalisera den kunskap de själva producerar, i konkurrens med övriga kunskapsproducenter.

Omvandlingen av högskolefältet har bland annat inneburit att kunskapsinnehållet och dess förutsättningar är under förändring. Dessa förändringar beskrivs ofta i termer av "Triple Helix", där stat, näringsliv och universitet i större grad överlappar varandra och interageras i kunskapsproduktionen. Förändringarna har även diskuterats i termer av paradigmskifte från Mode 1 till Mode 2, där den senare är mer "nyttoinriktad" än den tidigare. Excellens, innovation och tillväxt har blivit allt vanligare termer i samband med talet om forskning, forskningspolitik och forskarutbildning, vilket inte minst är synligt i den statliga utredningen *En ny doktorsutbildning: kraftsamling för excellens och tillväxt* från 2004.

I kontrast till den politiska ambitionen att öka antalet examinerade inom forskarutbildningen och förbättra genomströmningen, har antalet antagna doktorander minskat de senaste åren. Kanske kan detta vara en konsekvens av forskarutbildningsreformen som presenterades 1998, där bland annat kravet på klar finansiering för samtliga fyra år (åtta år vid halvtidsstudier) vid antagning lagstod gades. I och med att konkurrensen om forskningsmedel har ökat, har även finansieringen av doktorander påverkats. Riksbankens Jubileumsfond har exempelvis koncentrerat sin medelstillsättning att gälla endast disputerade, vilket har ökat konkurrensen om tillgängliga medel när det gäller att inkludera doktorander i forskningsprojekt. Samtidigt verkar det som om mer ansvar läggs på den enskilde att ordna delar av sin finansiering själv, för att kunna bli antagen, exempelvis genom att fortsätta med studielån. Här går att skönja en paradox; fler forskarstuderande efterfrågas samtidigt som antalet inom utbildningen minskar och fler disputerade verkar gå ut i arbetslöshet efter utbildning avklarats. Samtidigt som grundutbildningen expanderat kraftigt har det inte skett någon motsvarande ökning av antalet studerande på forskarutbildningen. Ett av målen med forskarutbildningsreformen var just att öka såväl antalet forskarstuderande som genomströmning och antalet examina. Frågan är om vi kan ana en kontraktion av forskarutbildningen i kontrast till grundutbildningens expansion?

Symposiet visade att vi står inför en omvälvande tid. Det är svårt att försöka sia om framtiden, men forskningsområdet berikas genom att belysas från både olika perspektiv och olika discipliner, för att ge en djupare förståelse för komplexiteten inom akademien. Slutligen ser vi fram emot fler symposier.

UTMANINGAR FÖR UTBILDNINGSFORSKARE – EN BLICK FRAMÅT

Berit Askling

Symposiets teman spände över hela högskolesystemets basverksamheter – undervisning, forskning och den tredje uppgiften – och inbjudan gav de medverkande forskarna stor frihet att välja vad de själva såg som intressanta företeelser och forskningsfrågor i ljuset av expansion och/eller kontraktion. Härmed blev också spännvidden mellan bidragen stor. Spännvidden blir emellertid också i sig en illustration över hur högskolan i all sin komplexitet kan ses som ett enda stor kommunicerande kärl (se Kenneth Abrahamssons bidrag). Det går inte att isolera en del eller en funktion av högskolan utan att se dessa som förutsättningar för, eller konsekvenser av, andra delar av högskolan. Den högre utbildningen kan inte heller förstås isolerat från andra delar av utbildningssystemet – det är även här fråga om kommunicerande kärl.

Den högre utbildningen har fått allt fler funktioner och dessa fullgörs i Sverige inom ett i formell mening enhetligt högskolesystem. De snabba förändringarna har varit utgångspunkten för flera av inläggen och konsekvenserna av dessa har diskuterats ur flera infallsvinklar: visavis universitetets självbild, visavis fördelningen av makt inom den traditionella akademien, och visavis omvärldens syn på och förtroende för forskningen. Frågan har också diskuterats i relation till frågor om hur traditionella kvalitetsbedömningar behöver få ett högre tempo och utnyttja fler kvantitativa data (indikatorer).

Vad som är slående i de bidrag som presenterats är mångfalden av infallsvinklar utifrån vilka symposiets tema har adresserats och studerats. Lika påfallande är mångfalden av aktörer som kan identifieras som inblandade i omvandlingarna. Tematiseringen av symposieprogrammet utifrån universitetens och högskolornas huvudkategorier av verksamheter (grundutbildning, forskning och samverkan med samhället) visar sig också innebära en gruppering av olika typer av aktörer, vilka forskarna nalkats på mycket varierat sätt.

- *Lärosätena* är en slags aktörer som rör sig ibland långsamt och tungfotat, ibland med påfallande smidighet, ibland följsamt och ibland med betydande självständighet utifrån de olika signaler som skickas ut från statsmakter, arbetsmarknad, allmänhet och studenter.
- *Studenterna* är, som påpekats så ofta, inte bara passiva konsumenter. Genom sina aktiva val bland hela det smörgåsbord av möjligheter som erbjuds, så blir de också i hög grad medaktörer i forrådet av lärosätenas profiler och i hela högskolefältet. I detta agerande spelar naturligtvis fallenhet, intresse och tidigare erfarenheter stor roll.
- För *lärarna/forskarna* är den högre utbildningen ett arbetsfält och de enskilda lärosätena är arbetsplatser som rymmer många spänningar och ger upphov till många kamper.
- *Avnämarna* är många och ger uttryck för varierande förväntningar.

Högskolans elasticitet är inte oändlig – hur långt kan systemet spännas ut utan att bristningar uppstår? Hur långt kan organisationen och dess individer få alltfler uppgifter att klara av innan de uppfylls av känslan av otillräcklighet och vanmakt?

Den högre utbildningens förändringar kan beskrivas i termer av "massifiering", diversifiering, mångfald, marknadsanpassning, managementorientering osv. Den kan också, fast än så länge i begränsad omfattning vad gäller Sverige, beskrivas i termer av fusioner, samgående, profilering och specialisering.

Tvärs genom alla nivåer och aktörer löper spänningen mellan vad Becher och Kogan⁸¹ kallar "organic growth" och "radical change." Vad som ur ett perspektiv upplevs som en logisk och harmonisk "organic growth" kan ur ett annat perspektiv te sig som en hotande eller utmanande "radical change". Snarare än att se förändringarna i högre utbildning i en hierarkisk modell som drivna uppifrån och ner eller nerifrån och upp, kan vi med referens till Bleiklie och Kogan⁸², genom de olika bidragen skönja bilden av "fields of social action", där "a field is an institutionalised area of activity where actors struggle about something that is important to them". (s. 11).

Inbjudningstexten talade såväl om expansion och kontraktion. Merparten av bidragen uppehöll sig vid expansionsteman. Forskarnas empiri är hittills mest präglad av expansionen och dess konsekvenser än av senare års krympningar, reduktioner, inskränkningar och begränsningar i såväl struktur som innehåll. De pågående sonderingarna om allianser och fusioner har

---

⁸¹ Becher & Kogan (1992).

⁸² Bleiklie & Kogan (2006).

ännu ej lett till några konkreta beslut om formell upplösning av lärosäten och etablering av nya myndigheter.

Trots de stora, ja närmast omvälvande, förändringar inom den högre utbildningen som vi står mitt uppe i så upptar forskningen om den högre utbildningen fortfarande ett påfallande litet utrymme i den samlade utbildningsforskningen. Mycket av forskning inom det utbildningsvetenskapliga området, dvs. forskning om utbildning och undervisning, lärande och kunskapsbildning i olika formella och informella situationer och förhållanden, rör *andra* områden än den högre utbildningen: det obligatoriska skolväsendet, vuxenutbildning, arbetslivets utbildningar, barnomsorgens institutionaliserade verksamheter osv. Man kan med Bo Rothstein⁸³ konstatera att

...när ledande företrädare för svenska universitet och högskolor skall ta sig an den egna sektorns frågor och problem, då är man programmatiskt ointresserad av forskning. Detta tycks gälla på alla nivåer, från den enskilda institutionen till universitetskanslern själv. Svenska forskare, universitetsrektorer, ledande professorer *et consortes* anser att när det gäller att analysera den egna verksamhetens problem, då är forskning både ointressant och oanvändbar. (Rothstein 2006, s. 12)

I takt med att den högre utbildningen expanderat sedan 1970-talet och fått fler studenter, fler uppgifter, fler aktörer och fler intressenter, så har dock så småningom forskare inom många discipliner upptäckt ett forskningsfält som så att säga växer fram framför fötterna på dem. Den forskning som bedrivs med den högre utbildningen som det gemensamma kunskapsobjektet utmärks enligt Ulrich Teichler⁸⁴ av att

- a) vara ett *interdisciplinärt fält*, i vilket sådana discipliner som pedagogik, psykologi, sociologi, statsvetenskap, nationalekonomi, juridik och historia är företrädna. Många företeelser inom högre utbildning är alltför komplexa för att kunna bli bearbetade inom en enda disciplin, de inbjuder till att bli bearbetade i tvärvetenskapliga projekt,
- b) ha en bräcklig *institutionell bas* som följd av det tvärvetenskapliga arbetssättet. Detta gäller både organisation och stabilitet i finansieringen. I sökandet efter finansiering finns en tendens att de omedelbart praktiskt relevanta frågorna premieras på bekostnad av mer långsiktig kunskapsutveckling.

---

⁸³ Rothstein (2006).

⁸⁴ Teichler (2003)

- c) vara ett *heterogent forskningsfält* i vilket det finns en stor spännvidd mellan rent tillämpad forskning och uppdragsforskning å ena sidan och grundforskning med fokus på teori- och metodutveckling å andra sidan,
- d) beforska institutioner och verksamheter i vilka aktörerna i många avseenden själva är forskare (reflekterande akademiker), dvs. det finns inga tydliga gränser mellan forskare och beforskad. Detta innebär också att det inte självklart uppfattas behövas speciell teori- och metodutveckling för forskning inom högre utbildning.

Det ligger en positiv utmaning i att forskning om högre utbildning har en så rik arsenal av discipliner, teorier och forskningsmetoder att ösa ur och en så rik bas av kunskap och expertis bland alla som verkar inom den högre utbildningen. Samtidigt innebär just denna styrka också en svaghet: Att studieobjekten är en del av vardagen och att många akademiker kan uppfatta sig vara "experter" på sin egen vardag bidrar kanske till att forskningsfältet fortfarande framstår som fragmenterat och svåröverskådligt.

För att motverka en sådan fragmentering behövs gemensamma mötesplatser och kommunikationsvägar. Det behövs också en långsiktighet och en stabilitet i finansieringen. Kanske bör det i sammanhanget också sägas att forskningsområdet rymmer intellektuella utmaningar som kommer att sätta förmågan att förnya befintliga angreppssätt, teorier och begrepp på prov. Detta innebär att även förmågan att diskutera nuvarande arsenal av angreppssätt, teorier och begrepp kommer att ställas inför samma utmaning.

På sitt sätt har symposiet *Expansion och kontraktion – utmaningar för högskolesystemet och utmaningar för utbildningsforskare* försökt bidra till att stimulera diskussionen i båda dessa riktningar.

Referenser

- Becher, T. & Kogan, M. (1992) *Process and Structure in Higher Education*. London: Routledge.
- Bleiklie, I. & Kogan, M. (2006) Comparison and Theories. I M. Kogan m fl (2006) (eds) *Transforming Higher Education. A Comparative Study*. Dordrecht: Springer, 2:a upplagan.
- Teichler, U. (2003) Higher Education Research in Europe. In Begg, R. (2003) (ed.) *The Dialogue between Higher Education Research and Practice*. Dordrecht: Kluwer.
- Rothstein, B. (2006) Vetenskap på ovetenskaplig grund. *Axess, Debatt*. Nr 2.

Program

EXPANSION OCH KONTRAKTION – utmaningar för högskolesystemet och för utbildningsforskare

6-7 november 2006

Lokal: AK2 137, Pedagogens hus A, Västra Hamngatan 25, Göteborg (om inget annat anges)

6 november

- kj 12.30 Inledning**
Berit Aokling, professor emerita, Institutionen för pedagogik och didaktik, Göteborgs universitet
Per-Olof Thålg, dekanus, Utbildningsvetenskapliga fakulteten, Göteborgs universitet
- 13.00-14.45 Tema: Det expanderande universitetet**
Barbara Czarniawska, professor, Gothenburg Research Institute (GRI)
Universitet i ruiner! Långa leve universitetet!
Peter Aasen & Per Olaf Aasmoe, professorer, Studies in Innovation, Research, and Education (NIFU STEP), Oslo
Den senaste Kvalitetsformen som svar på utmaningar knyttat till "det expanderande universitet". Presentation av gästkonferens och pågående forskningsprojekt vid NIFU STEP
- 14.45-15.15 Kaffe**
- 15.15-16.45 Tema: Grundutbildningen**
Christina Cliffordson, docent, Institutionen för pedagogik och didaktik, Göteborgs universitet
Den efterföljestynda grundutbildningen: Effekter på utbild, kvalitet, ekonomi, student-sammansättning och arbetsmarknad
Sverker Lindblad, professor, Institutionen för pedagogik och didaktik, Göteborgs universitet
Om grundutbildningens expansion: rekrytering och meritvärde
Mikael Börjesson, fil doktor, Institutionen för lärarutbildning, Uppsala universitet.
Det svenska högskolefältet - struktur och förändring under 1990-talet
- 17.00-18.30 Tema: Samverkan med samhället**
Jan Holmström, professor, Institutionen för arbetsvetenskap, Göteborgs universitet
Att skapa sig kunskap tillsammans
Margareta Oudhuis & Bertil Rolandsson, fil. doktoret, Institutionen för pedagogik, Högskolan i Borås
Förtroendefull kunskapsproduktion i samverkan - arbetsformer och problem
Lennart Weibull, professor och professor, Institutionen för journalistik och mass-kommunikation (JMG), Göteborgs universitet
Universitet och samhället
- kj 19.00 Gemensam middag**
Institutionen för mat, hälsa och miljö (MHM), Pedagogens hus C, i samarbete med kock-arna och lärarna vid MHM Magnus Larsson och Ulf Wagner

INSTITUTIONEN FÖR PEDAGOGIK OCH DIDAKTIK

7:e november

9.00–10.30

Tema 4: Forskringen

Ulf Sandström, docent, Institutionen för tema, Linköpings universitet
Prästationsrelaterade faktorsmodeller, hur räknar vi samhällsvetarnas och humanisternas publikationer?

Ylva Hasselberg, docent, Ekonomisk-historiska institutionen, Uppsala universitet
Kampen om andämbet. Professionell identitet och professionella kärnavsätningar på svenska universitet och högskolor

10.30–11.15

Kaffe

11.15–12.30

Avslutning

Berit Askling, Christina Cliffordson, Rita Foss Lindblad, Sverker Lindblad och Per-Olof Thålag

kl 13.00

Gemensam lunch

Institutionen för mat, hälsa och miljö (MHM), pedagogen bus C, i samarbete Magnus Larsson och Ulf Wagner

INSTITUTIONEN FÖR PEDAGOGIK OCH DIDAKTIK **IPD**

Box 300, 405 30 Göteborg

Besöksadress: Västra Hamngatan 25, Göteborg

Kontakt: Gun-Britt Wänvik, e-post: gun-britt.wanvik@ped.gu.se, tel: 031-773 2206

www.ipd.gu.se

GÖTEBORGS UNIVERSITET

BILAGA 2

Författarna

Kenneth Abrahamsson är docent i pedagogik vid Stockholms universitet sedan 1991 och från maj 2002, adjungerad professor i arbetsvetenskap och lärande vid Luleå Tekniska Universitet. Från 2001 utsågs han till programchef vid Forskningsrådet för arbetsliv och socialvetenskap, FAS, med områdesansvar arbetsliv, folkhälsa och välfärd. Han var ledamot för FAS i den utbildningsvetenskapliga kommittén mellan 2001 och 2006. De tre senaste decennierna har han i huvudsak arbetat med FoU-policy och FoU-administration inom utbildnings- och arbetslivsfälten.

Berit Askling. Professor emerita i pedagogik, Institutionen för pedagogik och didaktik, Göteborgs universitet och för närvarande gästprofessor vid Högskolan i Kalmar. Forskningens fokus är högre utbildning, inklusive lärarutbildningen, framför allt avseende strukturella och organisatoriska reform- och förändringsprocesser. Hon var 2001–2004 huvudsekreterare för Vetenskapsrådets Utbildningsvetenskapliga kommitté. Har varit vice- rektor med ansvar för kvalitetsfrågor vid Linköpings universitet och Göteborgs universitet och varit ordförande i Norges Forskningsråds utvärdering av kvaliteten i norsk pedagogisk forskning och i Högskoleverkets nyligen avslutade utvärdering av den nya lärarutbildningen i Sverige.

Mikael Börjesson är doktor i pedagogik, fil.mag. i sociologi. Universitetslektor i Utbildningssociologi vid Institutionen för utbildning, kultur och medier, Uppsala universitet. Koordinator för utbildningssociologisk forskning inom Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi <<http://www.skeptron.uu.se/broad/sec/>>. Han leder projektet Transnationella strategier inom den högre utbildningen. Sveriges förhållande till Frankrike och USA, 1919–2009, finansierat av VR, U, projektperiod 2007–2009, och medverkar i projekten Skolans kungsväg. Det naturvetenskapliga programets plats i utbildningssystemet, finansierat av VR, U, projektperiod 2006–2008, och Konsten att lyckas som konstnär. Socialt ursprung, kön, utbildning och karriär 1945–2007, finansierat av VR, U, projektperiod 2006–2008.

Christina Cliffordson är sedan 2005 docent i pedagogik vid Göteborgs Universitet. Hennes forskningsintresse har i huvudsak varit inriktat mot

urval och antagning till högskoleutbildning, t.ex. effekter av upprepad provtagning av högskoleprovet, betygens och högskoleprovets prognosförmåga samt flerstegsurval baserat på bl.a. intervju. För närvarande är det framför allt två forskningsprojekt som är i fokus. I det ena (GRAM-projektet), finansierat av Vetenskapsrådet, bedrivs forskning om betyg och betygssättning i vid bemärkelse och i det andra (GRASP-projektet), som finansieras av Riksbankens Jubileumsfond, studeras ålderns och skolgångens relativa betydelse för utvecklingen av intellektuella prestationer. Forskningen baseras i huvudsak på longitudinella registerdata och genomförs med hjälp av multivariata analysmetoder.

Barbara Czarniawska – är forskningsprofessor vid GRI, Handelshögskolan i Göteborg, där har hon ansvar för forskningsprogrammet Organizing in Action Nets. Hon är också titulär professor vid European Institute for Advanced Studies in Management i Bryssel, medlem i KVA, IVA och KVVIS i Göteborg. Hon är hedersdoktor på Handelshögskolorna i Stockholm, Köpenhamn och Helsingfors. År 2000 fick hon Lily and Sven Thuréus "Technical-Economic Award for internationally renowned research in organization theory", och 2003 Wihuri International Prize "in recognition of creative work that has specially furthered and developed the cultural and economic progress of mankind". Czarniawska har studerat komplexa organisationer i flera länder och skrivit om det på polska, engelska, svenska och italienska.

Rita Foss Lindblad är universitetslektor i pedagogik vid Göteborgs Universitet. Disputerade 1997 i vetenskapsteori på en avhandling som handlade om framväxten av kvinno- och genusvetenskap i Sverige och internationellt och har efter disciplinbytet intresserat sig för kunskapsfrågan i fortsatt bred mening. Är verksam inom forskningsgruppen Pedagogik och Politik (PoP) vid Institutionen för pedagogik och didaktik i Göteborg och har skrivit om så skiftande saker som utbildnings- och forskningspolitik, Livslångt Lärande och den nutida omvandlingen av utbildningssystem och utbildningsteknologier.

Jan-Eric Gustafsson är sedan 1986 professor i pedagogik vid Göteborgs Universitet. Hans forskning har bland annat haft fokus på individuella differenser, och på studerandes förutsättningar för utbildning. Inom ramen för ett av Riksbankens Jubileumsfond finansierat forskningsprojekt (Validering av den högre utbildningens antagningssystem, VALUTA) har han tillsammans med medarbetare vid institutionen i Göteborg byggt upp en omfattande databas, vilken varit mycket användbar för att belysa frågor

kring urvalssystemet och urvalsinstrumentens egenskaper, men som också visat sig mycket värdefull för att belysa en lång rad frågor kring den högre utbildningen.

Jennie Haraldsson är doktorand på Institutionen för arbetsvetenskap vid Göteborgs universitet. Avhandlingen skrivs inom ramen för projektet *Doktorshattar i omvandling. Forskarutbildning för universitet och samhälle – betydelsen för kunskapsutveckling och genusordning*, finansierat av Vetenskapsrådet. Avhandlingen tar avstamp i de förändringar av forskarutbildningen som initierades i Sverige i slutet av 1990-talet. I fokus står mötet mellan universitet, politik och näringsliv samt hur förhållandet mellan dessa tre parter påverkar organiseringen av forskarutbildningen.

Ylva Hasselberg är akademiforskare och docent i ekonomisk historia och finns vid ekonomisk-historiska institutionen vid Uppsala universitet. Hon har tidigare forskat bland annat om personliga nätverk och ekonomisk rationalitet i det tidiga 1800-talet samt om tillkomsten av ekonomisk historia i Sverige och de nätverk, strategier och den syn på industrisamhället som uppkom i samband därmed. Nu är hon sysselsatt med ett forskningsprojekt om professionell identitet och dess utveckling vid svenska universitet i dag.

Jan Holmer är professor emeritus i arbetsvetenskap vid Göteborgs universitet. Han har tjänstgjort på flera av Sveriges universitet och högskolor och varit gästforskare och gästprofessor vid Fudan University i Shanghai och Universitat Autònoma de Barcelona. Hans forskningsområde är förändringar i arbetslivet, betydelsen av dessa för olika grupper av anställda samt förutsättningar för de anställdas aktiva medverkan i förändring. Han har medverkat i läroböcker om kvalifikations- och kompetensfrågor, forskningscirklar, deltagarorienterad forskning, självvärdering samt forskning om arbete.

Ingvild Marheim Larsen disputerade i statsvetenskap vid Oslo universitet år 2007 på avhandlingen "Om styring og ledelse av universiteter og høyskoler. Mellom fagfellesskap, hierarki, politikk og marked". Hon arbetar som forskare vid NIFU STEP (Stiftelsen Norsk institutt for studier av forskning og utdanning, Senter for innovasjonsforskning), Oslo. Hennes forskningsintresse är inriktat mot förändringsprocesser, styrning och ledning samt organisationsteori.

Anna Peixoto är doktorand vid institutionen för arbetsvetenskap, Göteborgs universitet. Avhandlingen ingår i projektet *Doktorshattar i omvandling. Forskarutbildning för universitet och samhälle – betydelsen för kunskapsutveckling och genusordning* finansierat av Vetenskapsrådet. Avhandling

ämnar studera doktoranders strategier på det vetenskapliga fältet med syftet att ge ökad förståelse för och kunskap om, vilka doktoranderna är, hur de insocialiseras på det vetenskapliga fältet samt vilka möjligheter och hinder de upplever på vägen till disputation.

Docent *Ulf Sandström* är universitetslektor vid Linköpings universitet. Numera delar han sin tid mellan Linköping och Kungl Tekniska Högskolan, avd för industriell dynamik. Hans forskning är inriktad på forskningspolitiska studier, finansierings- och publiceringsanalyser samt strukturfrågor inom universitetsvärlden. Bland hans publikationer märks boken *Det nya forskningslandskapet* (2002)

Per-Olof Thång är utbildad psykolog samt professor i pedagogik vid Göteborgs universitet. Han var under många år dekanus för den utbildningsvetenskapliga fakulteten vid Göteborgs universitet, ett uppdrag han lämnade vid årsskiftet 2006/07. Tidigare har Per-Olof Thång även varit professor i pedagogik med inriktning mot arbetsintegrerat lärande vid Högskolan väst samt gästprofessor i vuxenpedagogik vid universitetet i Tromsø.

Agnete Vabø är Dr.polit och arbetar som forskare vid NIFU STEP (Stiftelsen Norsk institutt for studier av forskning og utdanning, Senter for innovasjonsforskning), Oslo. Hennes forskningsintresse är inriktat på komparativa studier av kunskapsorganisationer och förändringsprocesser inom högre utbildning, analyser av rekryteringsmönster samt utvärderingsforskning.

Lennart Weibull är professor i journalistik och masskommunikation vid Göteborgs universitet och dessutom prorektor. Han forskar inom områdena dagstidningsutveckling, mediepublik samt radio- och TV-historia. Han är även projektansvarig för SOM-institutet (Samhälle Opinion och Massmedia), ett centrum för den undersöknings- och seminarieverksamhet som drivs gemensamt av Institutionen för journalistik och masskommunikation (JMG), Statsvetenskapliga institutionen samt Förvaltningshögskolan vid Göteborgs universitet.

Gun-Britt Wärvik är universitetslektor vid Göteborgs universitet och disputerade i pedagogik år 2004 på en avhandling som handlade om förändrade kompetenskrav inom verkstadsindustrin och med utgångspunkt i produktionspersonalens perspektiv. Hon är verksam inom forskningsgruppen Pedagogik och Politik (PoP) vid Institutionen för pedagogik och didaktik i Göteborg. Hennes forskning berör förändringar av lärares och sjuksköterskors professionella expertis relativt omstrukturering inom skola och vård.

SUMMARY

Expansion and contraction – challenges for higher education and challenges for researchers was the main theme for a symposium held in November 2006, prepared by a group of educational researchers at the Department of Education at Göteborg University and funded by the Committee for Educational Sciences at the Swedish Research Council.

Recent and ongoing changes on the system level were taken as points of departure for analysing implications and the impact on the system itself, on the institutions and on the individuals working within the institutions (researchers, teachers, students). Researchers from different disciplines and representing various research traditions were invited to present their ongoing research into higher education of today.

Expansion can be looked upon as an important reform instrument for educational, economic and labour market policy. Expectations from higher education are becoming more varied and demanding: at system level as a knowledge producer for the benefit of the nation's economy and democracy and at the individual level for offering opportunities for life careers and self-development. Expansion is creating deep changes in the structure and dynamics of higher education institutions, in their inner life and furthermore in their functions in society.

There is evidence, however, that expansion is also preparing the way for its opposite: contraction. In public debate the large number of higher education institutions is being questioned and alliances or even mergers are being suggested. In addition, the formation of large research programmes in the hands of excellent researchers is being encouraged, thus calling the autonomy of the individual academic researcher into question.

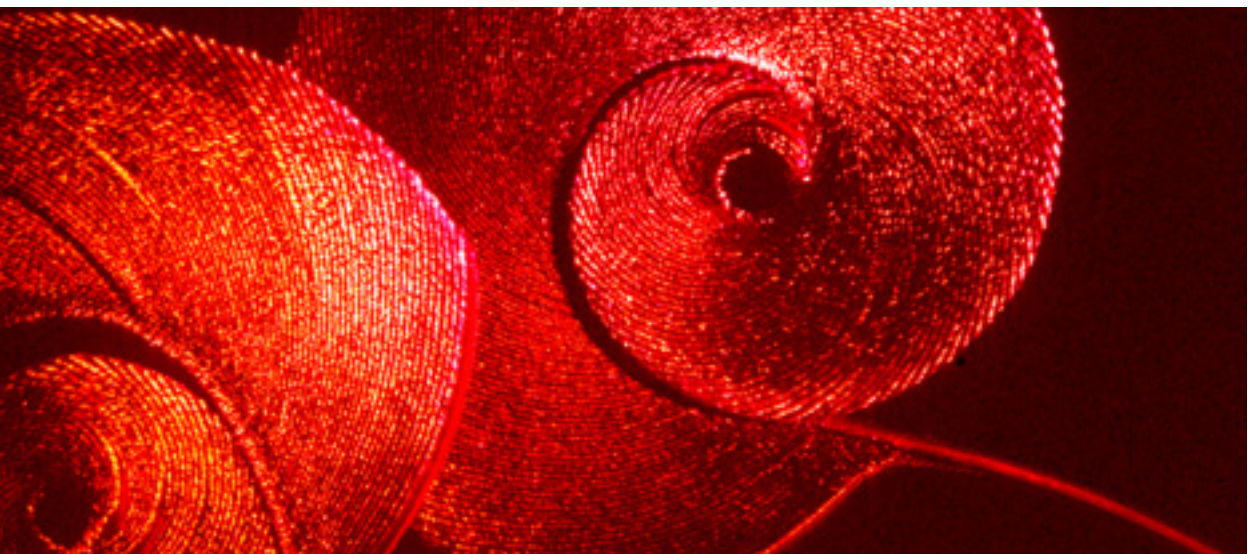
As a field of research, higher education is extremely diversified and multifarious and, thus, researchers are faced with many challenging and urgent research questions. However, the large number of disciplines represented also constitutes a hindrance to exchanges of experiences and the development of new theoretical frameworks and methods.

The purpose of the symposium was, therefore, to create a meeting point for researchers within the field. In this documentation from the symposium, their contributions are collected and also commented upon.

För att stimulera till diskussion om det utbildningsvetenskapliga området och dess fortsatta utveckling har Utbildningsvetenskapliga kommittén vid vetenskapsrådet bett några forskare att belysa olika teman med anknytning till kommitténs uppdrag. Denna rapport sammanfattar ett symposium som genomfördes i november 2006 i Göteborg där det övergripande temat var Expansion och Kontraktion. Utmaningar för högskolesystemet och för utbildningsforskare.

Syftet var att rikta uppmärksamheten mot högskolesystemets omvandlingsprocesser och mot ett av de mest utmärkande dragen i omvandlingen – nämligen den påtagliga expansionen. Denna expansion kan ses som ett viktigt reforminstrument för utbildnings-, arbetsmarknads- och näringslivspolitik och ger lärosätena och dess forskare, lärare och studenter nya arbetsuppgifter och nya kriterier för kvalitet och relevans. En aspekt av expansionen som också bör uppmärksammas är motkraften, kontraktion. En sådan är redan skönjbar på olika plan. Politiska signaler tyder på att "högskolekostymen" blivit för stor. Det finns lärosäten som reagerat på signalerna och som söker utveckla ett regionalt baserat samgående med andra lärosäten genom samarbetsavtal, allianser eller, rent av, fusioner.

Forskare från olika discipliner och forskningstraditioner inbjöds att med sina egna forsknings- erfarenheter som bakgrund bidra till en inventering och genomlysning av de utmaningar som den högre utbildningen står inför – eller är mitt uppe i – och att också positionera forskarnas och forskningens uppgifter i dessa skeden.

Regeringsgatan 56 103 78 Stockholm Tel 08-546 44 000 Fax 08-546 44 180 vetenskapsradet@vr.se www.vr.se

Vetenskapsrådet är en statlig myndighet som utvecklar och finansierar grundforskning av högsta kvalitet inom alla vetenskapsområden. Vetenskapsrådet arbetar med forskningsfinansiering, strategi och analys samt forskningsinformation. Målet är att Sverige ska vara en ledande forskningsnation.

ISSN 1651-7350

ISBN 978-91-7307-114-7
